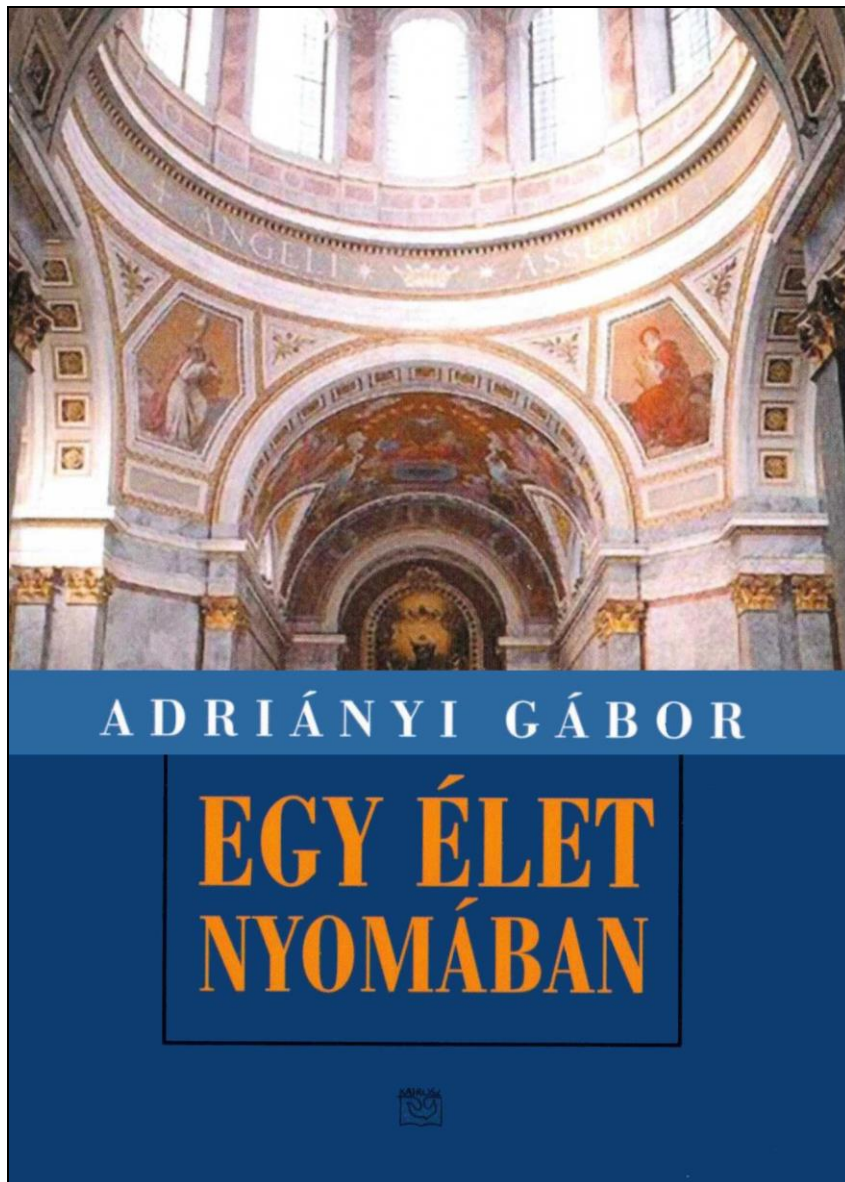

Adriányi Gábor Egy élet nyomában Önéletrajz

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Adriányi Gábor
Egy élet nyomában
Önéletrajz

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyvet a Kairosz Kiadó jelentette meg 2007-ben az ISBN 978 963 662 108 7 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerző és a Kiadó engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerző tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	5
A család.....	6
A gyermekévek	9
Az elemi és az általános iskolai évek.....	15
Háborús évek	18
Az oroszok bejövetele.....	23
Családom meghurcolása	27
A piarista diák	28
A veszprémi kieszeminarista.....	31
Az esztergomi ferenceseknél	33
Budapest, Árpád Gimnázium.....	34
A pesti Központi Szemináriumban	38
Az utcán. Munkahelyeim	44
Papszentelésem	49
Lelkipásztorkodásom	51
Az államvédelem markában.....	52
Menekülésem	55
Utam Rómába. A Pápai Magyar Intézet	58
Újra Rómában és a Pápai Magyar Intézetben	62
A nyári szabadság	66
Ismét Rómában	67
A ransbachi káplán.....	68
Római kutatás.....	76
Bécsi, párizsi kutatások.....	78
A második kölni magyar lelkész.....	81
A kölni hittanár	83
Hittanári munkám	85
A habilitációm.....	87
A magántanár	89
Tanszékvezető egyetemi tanári kinevezésem	92
A tanári munka kezdete	95
A kar dékánja	99
Új kollégák.....	104
A kar toulouse-i és varsói kapcsolata.....	106
Első habilitáltam: Karl Rivinius.....	107
Politikai zavargások	109
Politikai csoportosulás a karon	110
A konvent tagja	113
A Német Történelem és Kultúra Kelet-Európában Bizottság tagja és vezetője	115
Egyéb feladataim	117
A kar balra tolódása	120
Intézeti problémák	123
Beszámolóm a karról	125
Új kollégák a karon.....	128

Emeritálásom	130
Emlékkönyvem	134
A tanszékem betöltése. Az utódom.....	136
Tanításom, publikációim Magyarországon.....	140
Hogyan kerültem bele az egyházi ügynökökről szóló vitába?.....	144

Előszó

Amikor az olvasó ezt a könyvet a kezébe veszi, kérdi, mennyire felelnek meg a valóságnak a benne foglaltak, és vajon a szerző mindent megírt magáról és a vele kapcsolatos dolgokról.

A felelet egyszerű: nem! Ugyanis minden önéletrajzi írás szubjektív, a szerző egyéni benyomásait, élményeit, ítéleteit tükrözi, még akkor is, ha írásában tárgyilagosságra törekedett, és nem állt szándékában a történeteket meghamisítani. Ezenkívül egy önéletrajzi írás nem mondhat el mindent. Mert minden ember életében – így egy pap életében is – vannak olyan személyes dolgok, amelyek nem a nagy nyilvánosság elé tartoznak. A jelen írás inkább csak egy nyugatra sodort honfitárs változatos életútját akarja bemutatni, hogyan és milyen körülmények között próbálta hazáját, egyházát, jelesen a magyar katolikus egyházat és annak történetét szolgálni.

Írásom szentelem azok emlékének, akik utamon segítők és társaim voltak.

Königswinter, 2007. január 18-án, Árpád-házi Szent Margit napján

A család

1935. március 31-én Nagykanizsán jöttem a világra. Második gyerek lettem. Anyám jól bírta a terhességét, mindvégig magas sarkú cipőt hordott, és még nem számolt születésemmel, mert estére mozijegyet váltottak apámmal. (A moziba járás annak idején még különleges eseménynek számított.) De azután jöttek a fájdalmak. Apám aggódott, hogy április elsején fogok születni, de végül is 23 óra 30 perckor láttam meg otthonunkban a napvilágot. Akkoriban a nők még otthon szültek. Anyám büszke volt, hogy mindkét fia születéséről a szomszédok csak másnap értesültek. A fájdalmakat egész életében jajszó nélkül tűrte. Néhány nap múlva az alsóvárosi ferences plébániatemplomban kereszteltek meg, és a Gábor Frigyes Mihály György nevet kaptam. Apám adta a neveket. A Frigyeset keresztapám, anyám sógora, Frici bácsi után; a Mihályt apám öccse, Miska bácsi után, nehogy megsértődjön, miért nem ő lett a keresztapa. A Gábor név apámnak tetszett, de hogy a Györgyöt miért ragasztotta még a sorhoz, azt sohasem mondta.

Apám édesapja, Vit Henrik osztrák volt, de keresztlevele tanúsága szerint cseh eredetű. 1872-ben Wiener-Neustadtban született. Az osztrák Duna-hajózásnál dolgozott, így ismerkedett meg, útközben, Dunaföldvárrott nagyanyámmal, Bodor Rozáliával (1873–1965). Ő a kisnemes, de paraszti gazdálkodó Bodrogi Bodor családból származott. Férjhez menetele után nagyapámmal Óbudán lakott, aki ott telepedett le, és az Óbudai Hajógyárban dolgozott. 1929-ben egy strúmaoperáció következtében halt meg. A házasságból négy gyermek született. Apám, Ferenc (1905–1994), József (1906–1926?), Mária – „Mariska” (1907–1980), és Mihály – „Miska” (1912–1984). József örökké titokban tartott körülmények között, fiatalon halt meg. Apám csak annyit árult el róla, hogy végzetét a nők okozták. Mária házasságából egy fiú született, Mihály házassága gyermektelen maradt. Amikor anyám apámhoz férjhez ment, kiderült, hogy apám nem kaphat ügyvédi engedélyt, lévén ő és családja osztrák állampolgárságú. Így anyám hozománya a honosítás megszerzésére ment.

Anyám, Migliorini Ilona, 1903-ban a felvidéki Gánócon, a Tátra aljában nőtt fel, bár nagyapja óbudai házában, azaz Budapesten született. Apja, Jani bácsi (1873–1940) és nagyapja, Giuseppe Migliorini (1838–1901), lombardiai (Coquio Trevisago, Varese) olasz volt. Egy kőfaragó családban született, és az akkori osztrák–lombard besorozás elől a galíciai vasútépítkezésekhez menekült. Útközben Baden-Badenben, Németországban megszöktette Maria Kellert (1841–1890), és feleségül vette. Ebből a házasságból nyolc gyermek született, hat lány és két fiú. Mint negyedik gyermek nagyapám, és mint utolsó gyermek Anton, Tóni, aki kivándorolt Amerikába. Nagyapám még Galíciában született, de a családnak zavargások miatt menekülnie kellett. Így fedezte fel dédapám a gánóci travertinmészkő bányát, amelyet olasz munkásokkal kitermelt, és amely gazdagsága forrása lett. Élete végén hét bányája volt, az egyik Budakalászon, háza pedig Óbudán. Ott született anyám. Dédapám szállította a köveket a pesti Halászbástyához is, természetesen előbb megszerezte a magyar állampolgárságot. De a magyar és a német nyelvet – ez utóbbit felesége révén – csak törte, sőt írni és olvasni is alig tudott. Felesége, Maria Keller halála után újrَاهázasodott, és elvette a cipszer (szepességi német – *A Szerk.*) özvegyet, Julie Scholtzot. Ez a házassága gyermektelen maradt, és rövid életű is volt, mert 1901-ben, 63 éves korában szívbetegség vitte sírba.

Anyai nagyanyám a szintén cipszer Ilka Danhauser (1877–1916) volt, Danhauser Rezső Rudolf (1854–1904) poprádfelkai kántortanító és Adriányi Berta (1857–1889) lánya. Fiatalon, szívbetegségben halt meg, és három kisgyereket hagyott hátra: Józsit (1901–1922), anyámat (1903–1996), és Nórát (1905–1953). Dédapám, Danhauser Rezső, híres természetbúvár, vadász és a Tátrai múzeum egyik megalapítója is volt, fia Rudolf – Rudi bácsi – (1880–1953), aki mint a Magyar Államvasutak hivatalnoka Budapesten lakott, és

családjával nagyanyám halála után is a nyarakat Gánócon töltötte. Viszonzásul anyám és húga telente néha hozzájuk ment látogatóba. Így ismerkedett meg anyám apámmal, aki annak idején Olga nevű lányuknak tette a szépet. Anyám tehát a Felvidéken és Budapesten igen kiterjedt rokonsággal rendelkezett, és rokoni kapcsolatait élete végéig számon tartotta és ápolta is.

Apám Óbudán, anyám szülőhelyének szomszédságában született, és mint gyerek megtapasztalta a szegénységet és az első világháború élelmezési nehézségeit. A III. kerületi Árpád Gimnáziumban mindig osztályelső, a budapesti Pázmány Péter Egyetem Jogtudományi Karán mindig a legjobb hallgató volt. Élete valamennyi vizsgáját – az ügyvédi is – legjobb eredménnyel tette le. Járt is volna neki az akkori „kormányzói gyűrű”, de amikor azt mondták neki, hogy ezt kérnie kell, lemondott róla. A klasszikus görög nyelv volt a kedvelt tárgya, ennek tanáráért rajongott. Még halála előtt néhány héttel is hosszasan idézte a klasszikus görög költőket.

Kitűnő tornász is volt, nemzeti és nemzetközi díjak birtokosa, Nagykanizsán mint fiatal ügyvéd a városi tornaegyletet győzelemről győzelemre vezette. Egyetemi tanulmányai után a trianoni Budapesten, ahol az utódállamokból menekült vagy kiutasított hivatalnokok utcát söpörtek és vagonokban laktak, nem talált állást, vidékre kellett mennie. Anyámmal előbb Lengyeltótiába, majd onnan 1929-ben Nagykanizsára mentek. 1931-ben ügyvédi irodát nyitott apám, és hamarosan a legjobb ügyvéd hírnevének örvendett. 1941-ben Nagykanizsa város tiszti ügyésze (ügyvédje) és Zala vármegye tb. tiszti főügyésze (ügyvédje) lett. Félelmetes emlékezőtehetsége volt, a Corpus Juris Hungaricit fejből tudta, és nem egy bírónak fejére olvasta a hibás törvényidézetet vagy magyarázatot. Ötven különféle szót fel lehetett neki mondani, azután végig tudta sorolni a szavakat, elejétől a végéig, majd hátulról előre, és meg tudta mondani, melyik számnál milyen szó áll. Büszke volt arra, hogy egyszer jogi fellebbezéssel a kormányt törvénymódosításra kényszerítette, és 1944-ben egy muraközi horvát fiatalembert, akit a statáriális bíróság gyilkossággal vádolt, az akasztófától megmentette, sőt a vád alól fel is mentette.

Éppen tehetsége miatt figyelt fel rá Imrédy Béla, Nagykanizsa díszpolgára – később miniszterelnök –, és arra kérte, hogy a következő választásokra vezesse pártjának, a magyar megújulás Pártjának irodáját a városban. Apám erős szociális érzéke és beállítottsága miatt elvállalta a megbízatást, de politikai tevékenységére már nem került sor, mert a II. világháború kitörésével a parlamenti választásokat elhalasztották. Amikor pedig Imrédy pártja a nyilas párttal fuzionált, apám kilépett a pártból és a mozgalomból. Ez, valamint az 1944-es eseményekkel kapcsolatos tevékenysége – erről majd később – végzetévé vált. 1945-ben internálták mint „háborús bűnös”-t, kétszer is elítélték, az ügyvédi gyakorlattól eltiltották. 1949-ben szabadult, de még két évig rendőri felügyelet alatt állt. A balatoni villát elvették, csak mint faipari munkás dolgozhatott Nagykanizsán. 1956-ban, a forradalom leverése után ezt is megtiltották. Kénytelen volt 1965-ig, nyugdíjazásáig egy budapesti üzemben dolgozni. Csak a hétvégeken térhetett haza abba az egyszobás otthonba, ahová bennünket 1949-ben a hatszobás, irodás, összkomfortos lakásból kilakoltattak. Nyugdíjazása után ismerős iparosoknak segített számláik, adóügyeik rendezésében. Erős arterioszklerózisa ellenére a halál hirtelen érte 1994 végén. Mivel az élet minden csapását méltósággal viselte, azt írtam a gyászjelentésére: „Az élet megalázta, de meg nem törte.”

Anyám, mint említettem, anyai részről szepességi cipszer volt. Otthon és a rokonságban németül beszéltek. Anyám a magyar nyelvet akkor kezdte tanulni, amikor hatévesen a gánóci iskolába került. Mivel a falu tulajdonképpen szlovák és cigány lakosságú volt, a cselédlányok és a munkások révén a helybeli szlovák dialektust is megtanulta. Később ennek hasznát is vette, mert amikor az oroszok bejöttek, kényszerűségből szót tudott érteni velük. Mivel a cipszerek evangélikusok voltak, anyám a régi törvény reminiscenciája jegyében anyja vallását követte: evangélikus lett. Hitéhez haláláig ragaszkodott, vasár- és ünnepnap egyszer

se mulasztotta el, hogy elmenjen az evangélikus templomba. Én sohase próbáltam a magam hitére vonni. Beletörődött, hogy katolikus pap lettem, ha fájt is neki az unokákról lemondani, és a konvertálás gondolatát mindig azzal utasította el, neki a vallás nem fehérenemű, amit cserélni lehet vagy kell. 1996-ban, 93 évesen mint a kanizsai evangélikus gyülekezet legidősebb tagja hunyt el, és a parókus – a család barátja – temette, a szertartáson a gyülekezet kórusa énekelt.

A gyermekévek

Apám családja 1927. december 28-án kapta meg a honosítási okmányt. Ez töméntelen pénzbe került, mivel apám húga, Mariska, nem sokkal előbb elment érdeklődni az osztrák követségre, hogy a család még mindig osztrák állampolgárságú-e. Ezt ott megerősítették. Így a harmincéves elévülés hatályát veszítette, tehát a magyar állampolgárságot kérni kellett, és meg kellett fizetni. Három nappal később, december 31-én az óbudai III. kerületi anyakönyvi hivatalban anyám és apám házasságot kötött. Az okiratban ez áll: „megegyezés szerint a születendő gyermekek valamennyien az atya vallását követik.” Így lettünk mi, bátyám 1933-ban és én 1935-ben katolikusok.

Az első esemény, amelyre emlékszem, négyéves koromban történt. Szokás volt kora nyártól késő őszi vasárnap délutánonként a közeli Szent György-„hegy”-re kirándulni, ahol az Éden vendéglőkertben kedélyes cigányzene közepette boroztak a társaságok. Sötétedés előtt felkerekedett a nép, és hazafelé tartott. Én a csapat előtt mentem, és úgy siettem, hogy a végén már ők maradtak le, így Király utca 14. számú házukba egyedül elsőnek értem. No, volt is riadalom a társaságban! Emlékszem, igen kikaptam, sarokba térdeltettek, és meg kellett ígérnem, hogy többé ilyet nem teszek. Persze, bátyámmal együtt tudtuk a nevünket és a címünket, mivel ezt szüleink, mihelyt beszélni kezdtünk, azonnal belénk sulykolták.

Lakásunk a Kiskanizsáról a városba vezető régi német – az idő tájt – Király – utcában volt. A 14. számú házat, amelyet azóta leromboltak, a XIX. században az akkori polgármester emelte. Fenti sarkában egy nagy kerek ágyúgolyó volt elhelyezve a régi kanizsai vár emlékeként. A ház ekkor egy zsidó család tulajdonában volt. A tulajdonos, Mechner Ödön lókereskedéssel foglalkozott, és a lovakat Olaszországba szállította. Amikor mi 1931-ben a házba kerültünk, már nem élt, hanem csak özvegye három lányával.

A nagy, hétlakásos házhoz tágas udvar és egy még nagyobb kert is tartozott. A kert az úgynevezett paprétre, a ferences kolostor mezejére nyílt. Sok gyümölcsfa és kerti növény volt benne, amelyet egy kiskanizsai parasztcsalád gondozott. A termést rendszerint a piacra vitték. Néha beszabadultunk a kertbe, és kimentünk a paprétre is, azonban az óriási udvar nekünk valóságos paradicsom volt játékaikhoz. A nagy vadgesztenyefára is szívesen másztunk föl, sőt az udvarban lévő bádógosműhely felett lévő padlásra is. Egyszer onnét lefelé jövet bátyám lerúgott a létrán. Úgy látszik, nem eléggé igyekeztem, mert a kidobott pléhmaradékok közé estem. A fémhulladék a bal combomat csúnyán felhasította, volt is riadalom, jött a tetanuszinjekció meg az orvos. A sebhelyet ma is viselem.

A ház zsidóháznak számított. Nemcsak a tulajdonosok és a bádógosműhely dolgozói voltak azok, hanem a földszinten lakó Waldmannék és Nyitraiék is. Waldmannék vallásos ortodox zsidók voltak, sokszor hívtak be engem is szombaton, hogy rakjak a tűzre, vagy bontsam fel a leveleket. Lévi törzséhez tartoztak, és mondták, ha nem volna rabbi a városban, a családfő tarthatna istentiszteletet. Lányuk esküvője a házban volt, az udvaron felállított sátor alatt még bátyám is segédkezhetett. Másnap reggel azután láthattuk az ablakba kitett vérfoltos lepedőt is! Nyitrai úrral együtt – a felesége keresztény volt – deportálták őket, a család tagjai közül csak egy fiú élte túl a holokausztot Budapesten. Melcherék megmenekültek, mert 1944 elején eladták a házukat, és Pestre költöztek.

A házban a közvetlen szomszédaink Zákonyiék voltak. Nándor, azaz Nándi bácsinak a földszinten asztalosműhelye volt, sokat jártam be hozzá, és élvezettel figyeltem, hogyan készülnek az asztalosmunkák. Feleségét, Zákonyi nénit majdnem mint anyámat szerettem. Sokszor mentem át hozzá, és mindig valami finomsággal kedveskedett, aminek persze anyám nem nagyon örült, mert elvette az étvágyamat. 1948-ban a szomszédék a közeli Szepetnek faluba költöztek. Már a veszprémi kisszeminariumban voltam, amikor hírt kaptam, hogy

Zákonyi néni rákos, halálos beteg. Két szép levelet írtam neki. Ez őt úgy meghatotta, hogy a leveleket koporsójába tette. Sajnos, a temetésére nem mehettem el, pedig a karácsonyi szünet miatt éppen Kanizsán tartózkodtam. Mivel Szepetnek már a határzónához tartozott, nem engedtek felszállni az oda vivő buszra.

Apám mint ügyvédbojtár Lengyeltótiiban kezdte. De anyámnak nagyon nem tetszett az ottani élet, főként, hogy a nagyközség elitje, majdnem mind, alkoholista volt. Anyám attól tartott, apám elzüllik. Mikor tehát azt olvasta, hogy a kanizsai Hock Oszkár ügyvédbojtárt keres, elutazott hozzá, és megállapodott apám ügyében. Később – mondta anyám – lengyeltóti főnöke még apám fizetését is felemelte volna, csak maradjon nála, de anyám eltitkolta a dolgot. Inkább kevesebb pénzért is hajlandó volt Kanizsára költözni. Apám egy év után a zsidó Hock Oszkártól átment a keresztyén Krausz ügyvédhez, aki korábban Kanizsán bíró volt. Dúsgazdag lányt vett feleségül, az anyósa később apám irodáját látogatta, de amikor megjelent, ha mód volt rá, apám jelenlétét le kellett tagadni, mert az asszonytól órák után sem lehetett megszabadulni. Unalmában abban élte ki magát, hogy banális dolgokból ügyvédi tanácsadást provokált.

A ház földszintjén lakott még egy igen szegény, szerény és mélyen vallásos özvegyasszony is, Girtliné, a lányával, Mancival. Girtliné férje rendőr volt, fiatalon halt meg, és a nyugdíja éppen csak a legszerényebb megélhetéshez volt elég. Általában apám adott neki előleget, hogy a téli tüzelőt megvehesse. Görbe háttal, artritiszes kézzel órák hosszat ült az udvaron, és csak a ferences templomi litániákra, misékre mozdult ki a házból. Néha magával vitt az alsótemplomba, vele és általa tapasztaltam meg az áhitatot, az élő hitet és az emberséget. Lánya később egy apám által is támogatott kishivatalnokhoz ment férjhez, Gumilár Miskához.

Szüleim Kanizsán nehezen és igen szerényen kezdték egy szobakonyhás lakásban, a Zrínyi Miklós utcában. Innét költöztek később át a Király utcai házba, ahol az emeleten két lakást egybeépítettünk, így összkomfortos lakás és iroda lett belőle. Voltak cselédlányaink is. Nálunk ők mindig családtagoknak számítottak, nekünk, gyerekeknek nem volt szabad rendelkezni velük. Hosszú évekig maradtak nálunk. Karácsonyra mindig külön havi fizetést kaptak, akárcsak az irodai alkalmazottak, és sok nekik szükséges ajándékot is. Mi, gyerekek, nagyon szerettük őket, és ők is minket. De akadt tragédia is: Margitnak Nándi bácsi házasságot ígért. Amikor tőle gyereket várt, és kérte, hogy váljon el, és vegye őt el feleségül, Nándi bácsi megtagadta a kérést. Erre Margit a vonat elé vetette magát, apámnak kellett az összeroncsolt holttestet azonosítani.

A mosást a mosónő végezte. A szomszédból járt át hozzánk, úgy háromhetente. Az udvari mosókonyhában történt a mosás, kora reggeltől késő délutánig. A mosónő, egy idősebb szegény asszony, természetesen mindig kapott reggelit és igen tartalmas ebédet, uzsonnát is, míg idősebb férje a három-hat öl tűzifánkat kis álló fűrészével felvágta, majd felaprította, és berakta az udvari faskamrába. Ez ugyan jóval hosszabb ideig tartott, mint a Bojtör cég motoros fűrészelése, de így legalább őt is hozzásegítettük a keresethez, amely a háztartásukra kellett. A vasalást anyám segítségével a lány végezte, de ezt mindig a mángorlás előzte meg. Engem minden érdekelt. Hogyan ápolják a tüzet a faszenes vasalóban? Hogyan mángorolják a ruhát a mángorlóban?

A lányt sokszor a pékhez is elkísértem. Kész kenyeret venni szinte nem is lehetett, de szégyene is lett volna egy háztartásnak. A lisztet az élesztővel, a kovással már előző este elkészítették, másnap reggelre azután már megkelt, és szakajtóba tették. Ezt vittük terítővel letakarva a pékhez, ahol a kenyérre nevet tartalmazó cédula is került. Azután úgy déli egy órakor a kisült kenyérért érte is lehetett menni.

Nyáron, főként amikor már nem jártunk iskolába, szerettem anyámat elkísérni a piacra. Ezt mindig hallatlanul érdekesnek találtam. Hetivásár kétszer is volt egy héten, országos vásár egyszer egy hónapban. A környékbeli falvak fehérnépe, a kiskanizsai asszonyok

fejükön sokszor négy-öt hatalmas fonott kosarat is hordtak, tele áruval. Az áru bősége és olcsósága közmondásos volt. Annak idején anyám egy pengőből az egész napi háztartást kihozta, hússal együtt. Igaz, hogy mindig alkudott, és erről sohase tudott letenni. Országos vásár idején több száz parasztkocsival telt meg a város, a piactér, az Erzsébet tér. Egymást érték a lacikonyhák is. A házunkkal szemben egy nagy kocsmá volt: Goszpod János vendéglője. Vásár idején az udvarán húsz-huszonöt lovas kocsi is állt, a söntésben bábeli zshivaj, a kuglipálya (a „teke” szót akkor még nem is hallottam) is állandóan működött. Sokszor láttam, hogyan csap egy-egy legény, aki kissé felöntött a garatra, a lovak közé, amikor kihajt az utcára, nem is nézve, jön-e ott valami jobbról vagy balról.

Kanizsa igazi agrárkereskedő város volt. Kevés ipara, mint a malomgyár, a szeszgyár, a sörgyár is erre támaszkodott. A nagykereskedők felvásárolták a környék termését, borát, és jó haszonnal adták tovább, még Bécsbe is. Nem véletlen, hogy Kanizsa akkori 27 000 lakosából 1200 volt zsidó. Ők vezették a bankokat, az ipartestületet, az üzemeket, a gyárakat és a nagykereskedelmet. Amikor apám Kanizsára került, 24 ügyvédből 21 zsidó volt. A gazdagságukról nemcsak a zsinagóga árulkodott, hanem az izraelita temető is, amely még ma is, fosztogatás és eladások után is, szinte a drága márvány és gránit emlékművek gyűjteménye. Zsidóellenességről, pláne antiszemitizmusról még csak hallani sem lehetett. A vegyes lakosság békésen megfér egymás mellett, még akkor is, ha a közvélemény az úgynevezett úri kaszinót mint „zsidó kaszinó”-t emlegette. Apám is oda járt, és jó barátságban voltunk a kollégájával, Mező Ignáccal is – a később közismert Mező Imre öccsével –, annál is inkább, mert a kislánya egyidős volt velünk. Az apa és lánya 1945-ben nem jött vissza, Auschwitzban odavesztek. Mezőné túlélte, hazatért, de amikor a férjét és a lányát hiába várta, öngyilkos lett.

Négyéves lehettem, amikor szüleim beirattak a kanizsai német óvodába. Ezt egy vénkisasszony vezette, „Juci Tante”, aki német nyelvi ismereteit Grazban szerezte. A szokásos módon foglalkozott velünk, de lehetőleg német szóra is fogott bennünket, és évente egyszer gyermekelőadást is rendezett. Ez persze nagy felhajtással, hűhóval járt, hiszen a város „úrigyerek”-ei mutatkoztak be. Az óvodát ugyanis a középosztály, orvosok, ügyvédek, katonatisztek, hivatalnokok gyermekei látogatták. Mindennapi életünkhöz tartoztak a zsúrok is, hol itt, hol ott egy-egy „úrifíú”-nál vagy „úrikislány”-nál. A zsúrra meghívót kaptunk, erre ajándékot vittünk, és ezt rendszerint uzsonna vezette be, szép terítéssel. Azután játszottunk, majd hazamentünk. A zsúrokon a többi „úri” család lakását, életét ismertük meg. Közülük az egyik Helga volt, egy orvos kislánya, akinek az édesanyja német asszony volt, és aki 1944-ben kislányával együtt hazájába távozott. A magára hagyott apa az oroszok bevonulásakor, 1945 áprilisában öngyilkos lett.

Felejthetetlenek voltak az iparos kör székházában a farsangi álarcosbálok is. Ezekre mi is külön ruhát kaptunk, amelyet a házi varrónő készített. Egyszer bátyámmal kis kéményseprőnek öltöztünk. Még létránk, seprünk is volt. Persze, a felnőttek is báloztak. Apámnak szmokingja volt, anyám különféle színű hosszú báli ruhát kapott, hozzá illő báli cipővel.

Téli szórakozásaink elengedhetetlen kelléke volt a szánkózás (ródlizásnak mondtuk) és a korcsolyázás. A közeli dombokon szánkóztunk, a vízzel felöntött és megfagyott tenispályákon korcsolyáztunk. A korcsolyát a bakancsra erősítettük föl, aminek természetes következménye volt, hogy a lábunkat hamar tönkretettük. Igazi korcsolyacipője csak nagyon kevés felnőttnek volt. Az akkori időjárás azonban lehetővé tette, hogy december közepétől március közepéig korcsolyázzunk. Siettünk a házi feladattal, hogy minél előbb ott lehessünk, estig a pályán. Bérletet vettünk, ami olcsó volt. A téli örömeink egyik tetőfoka azonban az volt, ha apám egy-egy vasárnap délután lovas szánkót rendelt, és azzal két-három órát a környéken szánkóztunk. Lábunkat melegített téglára téve és jól bebugyolálva téli prémes kabátban rendkívül élveztük szüleink társaságát, a téli tájat és a szánkósilingelést.

Vasárnap délelőtt korzóztunk. A város főutcáján sétáltunk fel és le apámmal, akit szinte mindenki köszöntött, és akit szinte mindenkit ismert. Általában be is mutatott bennünket az ismerőseinek, ha azok még nem láttak minket. Amikor már hatévesen iskolába kerültem, ezek az alkalmak ritkultak, mert az iskolával közösen szentmisére mentünk.

Vasár- és ünnepnap délután néha kimentünk ismerőseinkhez a „hegyekbe”. Ezek persze csak a zalai lankás dombok voltak. A különféle „hegyek”, mint például a Szentgyörgyvári-hegy, még különféle megkülönböztető helynevekkel is rendelkeztek, mint „Első-hegyhát”, „Második-hegyhát” stb. Már kamaszodtam, amikor rájöttem ezeknek a kirándulásoknak az ízére. A férfiak rendszerint kártyáztak és boroztak, az asszonyok diskuráltak. A velünk vitt elemózsia elfogyasztása után megindult a társaság a dülő ösvényén hazafelé. Felcsendültek a szebbnél szebb magyar nóták, örök emléket állítva az idő folyásának.

Édesanyámmal nemegyszer az evangélikus templomba mentem istentiszteletre, vasárnap délelőtt. A kanizsai evangélikus templom, még az oltára is, igen hasonlított a katolikushoz, és a tiszteletes, Horváth Olivér családjával együtt családunk baráti köréhez tartozott. Felejthetetlenek voltak számomra az úgynevezett „szeretetvendégség”-ek, amelyeket évente két-három alkalommal tartottak. A parókia nagytermében jöttünk össze ilyenkor, sokszor színpadi előadás után. A finom süteményeket, vajas és egyéb pogácsákat az asszonyok hozták, természetesen a készítményével mindegyikük ki akart rukkolni, és a többieket le akarta pipálni. Mindig igen kellemes társaság gyűlt össze, és itt is, mint a farsangi bálokon, az „úri közönség” dominált.

A „szeretetvendégség”-gel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a kanizsai nőegylet szervezésében a szegényeknek konyhát vezettek, ahol a rászorulóknak napi ebédet kaptak. A beosztott asszonyoknak nemcsak a főzés és a kiszolgálás volt a feladatuk, hanem az ebéd összeállítása, és a hozzávalók beszerzése is. A munkában természetesen édesanyám is részt vett, hiszen a nőegylet tagja volt.

A nőegyletet Kanizsán hosszú éveken keresztül egy vénkisasszony tanárnő, Farkas Vilma vezette. Mivel anyai nagynéném, Kamilla néni férjével 1947-ben Kanizsára került, és Farkas Vilma nagy lakásában kaptak először otthont, volt alkalmam a vén háklis, de szellemes, művelt és intelligens öregasszonyt megismerni. A fáma azt tartotta róla, fiatal korában Gárdonyi Géza imádottja volt – meg is volt neki a könyvtárában Gárdonyi valamennyi műve! –, de konokul tagadta, hogy igaz volna, mert hát ő úgymond nem olyan koros, „hogy az az időben passzolna”. Akkoriban már igen nehézkesen járt, de nem a lábára vagy az öregségére panaszkodott, hanem papucsára nézve csak azt hajtogatta: „Jaj, a tutyim, jaj, a tutyim!” Tanúja voltam, hogy egyszer társaság előtt – mert szerette a társaságot, és szívesen mentek hozzá –, egy már nem fiatal tanárnő azzal a kéréssel toppant be hozzá: „Színdarabot rendezünk, és egy-két öreg kellék, mint lornyon, napernyő miegymás kellene a jelmezekhez.” mire Farkas Vilma felfortyant: „micsoda? Öreg holmit akar tőlem!? Vegye tudomásul, hogy én mindig a legújabb divat szerint öltözködtem, és öltözködöm ma is, nekem öreg holmijaim sohasem voltak!” És úgy dobta ki a lakásból, hogy a lába sem érte a földet.

A lornyonról jut eszembe, hogy volt az „úri” társadalomban egy már koros bíróné, aki nem adta volna egy vak lóért, hogy ünnepélyekre, előadásokra ne vitte volna magával aranykeretes lornyonját. Akadt bámulója, elég, amikor páholyából vagy ülőhelyéről az alkalmatosságot szeme elé vonta, és úgy mustrálta a közönséget.

Kanizsán is éltek, mint minden városban akkoriban, különlegességek. Az egyik ilyen „Nevető Laci” volt. A tisztességes nevét talán senki sem tudta, de annál inkább ismerte mindenki a hóbortjait. Agglegény volt, az idő tájt lehetett vagy negyvenéves, különben tisztességes, szegény munkásember, azonban szeretett hangos hahotázásával mindenütt feltűnést kelteni. Mindenütt ott lebzsel, ahol két fedőt összeütöttek, és megjátszotta magát. Bolond nem volt, de egy kereke biztosan hiányzott. Egyszer egy híres színész nő érkezett Kanizsára – anyám mesélte –, de már nem tudom, kiről volt szó, és a polgármester a

pályaudvaron díszhintóval fogadta. És mit csinált „Nevető Laci”? Felfogadott egy konfliktust, és beállt vele a díszhintó mögé. Így vonultak végig a városon, a pályaudvartól a városházáig. A közönség az út mentén derült, míg a polgármestert a méreg ette, és az ünnepezt színész nő nem tudta elképzelni, miért szórakoznak, nevetnek a kanizsaiak az ő bevonulásán.

A város másik, szomorúbb nevezetessége egy öreg koldus volt, ugyan nem közveszélyes, de nem is volt épelméjű. Rongyokban járt télen-nyáron, a szükségletét is azokban végezte, úgyhogy már messziről búzlott, csíkot húzott maga után. Pajtákban, istállóknál hált, ki tudja, ki, mikor törődött vele és adott neki enni. Ha felmérgettek, szentori hangon kiabálni kezdett: „Csendőrség! Katonaság!” 1945-ben, amikor bejöttek az oroszok, megfagyott. Ha ma arra gondolok, milyen elhagyatottan élt, elgondolkozom rajta: vajon nem tudta volna a város – a társadalom, az egyház – a problémát megoldani? Hát igen, ilyen arca is volt az akkori „úri világ”-nak...

Családunk nagy házat vitt az 1930-as évektől. Ez annyit jelentett, hogy szinte minden héten két-háromszor vacsoravendégek jöttek hozzánk. A nagy, tizenkét személyes ebédlőasztalt gyakran terítettük meg. Nekünk, gyerekeknek a helyünk természetesen a gyerekszobában volt, legfeljebb csak arról lehetett szó, hogy amikor este a vendégek érkeztek, mi is köszönthetjük őket. A vacsorák és a vendégek – Kanizsa fő személyiségei ki-ki a nevével – nem érdekelték minket, inkább játszottunk a gyerekszobában. Néha úgy, hogy felmászunk a szekrény tetejére, esernyőt nyitottunk, és vele mint ejtőernyővel leugrottunk a „szelontra” (a pamlag szót nem ismertük). Ilyenkor másnap mindig kikaptunk, mert az alattunk lakó Nyitrainé panaszra jött a rettentő zuhogás miatt. Apám ritkán vert meg minket, de akkor egy nádpálcával; anyám már többször a „prakkerral” (porolóval). A pofozás ismeretlen volt, mint ahogy a közönséges, pláne trágár beszéd is. Ilyet szüleim szájából egy életen keresztül sohasem hallottam.

Mindenszentekkor kimentünk a temetőbe, amelyet a kanizsaiak a régi temetőt gondozó család neve után „Móger-kert”-nek hívtak. Bár senki sem volt ott a családból elhantolva, hozzátartozott a temető felkeresése a hagyományhoz, a kor szokásához. A ravatalozónál felállított keresztnél mi is gyertyát gyújtottunk, és imádkoztunk halottainkért. Egy-két meghalt ismerős, jó barát sírját is felkerestük. Kifelé jövet lassan már sötétedett, és kaptunk sült gesztenyét meg „heiligé”-t, azaz sós perccet.

Vasárnap felkelés után apámhoz mehettünk a hálósobába, aki akkor rendszerint még ágyban volt, mivel hétköznap reggel hétkor kelt, és nagyjából éjfél tájban tért nyugovóra. Mindig egy-egy ezüst ötpengőst kaptunk, ezt azonban a perselyünkbe kellett tenni. Rendszerint a két persely ürítése után vettük meg és vágtuk le januárban vagy februárban a disznót, ami az egész háztartást persze felborította. Mert hogy a röfit otthon, hentes és segítők közreműködésével dolgoztuk fel. Engem nem nagyon érdekelt sem a disznó leölése, sem a perzselése az udvaron, még a feldolgozása sem a konyhában, a zsír szagától pedig egyenesen irtóztam. A zsíros húst ma sem bírom megenni.

Szüleim akkoriban még szerettek biciklizni; a két felnőtt kerékpárt a háború vitte el, 1943-ban be kellett szolgáltatni őket. Bátyám kapott egy feles kis kerékpárt, és ezzel én is szórakozhattam. Az egyensúlyozást hamar megtanultuk, főleg bátyám.

A karácsony nálunk mindig nagybetűs ünnep volt. Az ebédlőt már egy héttel előbb lezárták. Szenteste a Jézuska jövetelét apám egy szép hangú csengővel jelezte. Bemehettünk az ebédlőbe, ahol a plafonig (mennyezetet nem mondtunk) érő karácsonyfa már teljes gyertyafényben és díszben ragyogott. Énekeltük a „Stille Nacht”-ot, németül, csókkal kívántunk szüleinknek boldog ünnepeket, és alig győztük kicsomagolni a temérdek ajándékot. Egyszer bátyám is, és én is, egy teljes lombfűrész-felszerelést kaptunk, fával együtt, sőt később még egy kis gyalupadot is, minden hozzávalóval: fűrészszel, gyaluval, kalapáccsal, vésővel satöbbivel. A könyvek sohasem hiányozhattak, mindegyikünk vagy nyolc-tízet kapott. A Maerklin-vasút már 1938-ban megérkezett, évente új és új darabokat

ajándékoztak hozzá. Nem csoda, hogy a vacsora nem érdekelt minket, sőt nem is akartunk a gyerekszobában éjszakázni, hanem a karácsonyfa alatt készítettünk magunknak nyughelyet. (míg a kemény padlót meg nem untuk, és vissza nem mentünk ágyunkba.)

Január elején a család felkerekedett, hogy a rokonságot a Tátrában meglátogassa. Apám csak rövid időre jöhetett, azonban mi, gyerekek, anyámmal három hétre. A régi gánóci házra is jól emlékszem, és anyai nagyapámra is, aki éppen akkor, amikor ott voltunk, halt meg. A cselédlány átvitt bennünket a szomszédos fürdőbe, de alighogy levetkőztünk, szaladt egy másik a hírrrel: meghalt nagyapa. Ma is előttem van, hogy a családi házban a nagy szalont fekete kárpittal vonták be, és nagyapát virágok, gyertyák, kandeláberek között ravatalozták fel. A temetésre eljött az egész nagy család. A nők, így anyám, és nagyapám húga is, talpig feketében, és arcuk előtt fekete fátyollal térdig lefátyolozva kísérték a koporsót a családi sírbolthoz. A gyászt anyám is kerek egy évig nem tette le, és ugyanígy viselkedett 1994-ben, mikor apám december 29-én hirtelen meghalt.

A tátrai, felvidéki utak mindig élményszámba mentek. Főleg a nagy rokoni látogatások. Schmögneréknél – Schmögner Ede nagyapám két nővérét is elvette egymás után – csak német szó járta, a gánóci háznál azonban a cselédek miatt szlovákul is beszéltek, a magyar és a német után. Nagyapámnak két kutyája volt: Heki és Waldi. Még igen kicsi voltam, amikor kérdezték tőlem: „no, Gabika, tudsz már németül?” mire én azt válaszoltam: „Kszénem (köszönöm) Heki, kszénem Waldi, dobre noc” (szlovákul: jó éjszakát).

Az elemi és az általános iskolai évek

Amikor hatéves lettem, apám beiratott a város legjobb hírnévnek örvendő, Rozgonyi utcában lévő elemi iskolájába. Bátyám már két éve oda járt. Óvári József, a legjobb tanító keze alá került, én azonban Arató Boldizsárt fogtam ki. Iskolatípusa volt a megkeseredett embereknek. Pályáját nem szerette, az „úrigyerek”-ekkel szemben pedig egyenesen ellenszenvvel viseltetett, és megalázta őket, ahol csak lehetett. Mint annyi kanizsai tanító, ő is a Sugár út végén, saját családi házában lakott, és felnőtt leányairól, akik Gyöngyösön laktak, sokszor beszélt. Meg is tanultuk tőle a nótát: „A gyöngyösi piacon almát árul egy asszony.” Kopaszra borotvált fejjel járt, és elvárta, hogy minden gyerek – fiúosztály volt – úgy, mint ő, kopasz legyen. Hogy kedvében járjak, kétszer is lekopaszítottam magam szüleim beleegyezése nélkül, legnagyobb megdöbbenésükre. Tanítónk sokszor félórát diskurált a szomszéd osztály tanítónőjével. Ilyenkor nekünk valamit olvasnunk kellett, és mint mindig, a padban kezünket a combunk alá kellett tennünk. A magyar nyelvtant nem magyarázta, így nekem fogalmam sem volt, mi az alany- vagy a tárgyeset. Ez azután később, a latintanulásánál ugyancsak megbosszulta magát. Anyámnak azt mondta: „Meglátja, asszonyom, ebből a gyerekből semmi sem lesz, én látom, semmire sem fogja vinni.” Ezt anyám nekem akkor mesélte el, amikor a bonni Egyetemen tanszékvezető egyetemi tanár, intézeti igazgató lettem.

Az elemi iskola akkor négyévi tanulást jelentett egy tanító keze alatt. De nekünk, katolikusoknak, mint ahogy néhány protestáns fiúnak is, saját hittanárunk volt, a felsővárosi Jézus Szíve Plébánia káplánjának, Puskás atyának a személyében. Már az első osztályban kívülről kellett tudnunk a Hiszekegyet, a Miatyánkot és az Üdvözlégyet. Soha nem felejttem el az első év végi hittanvizsgát. Vajai József esperes plébános lila övvel, papi kísérettel és a hitoktató káplánnal jött be az osztályba, és mi majd megdermedtünk ijedtünkben. Sorra, padról padra fel kellett állni és az egyik kért imát felmondani. Hála Istennek, sem én, sem más nem sült bele a szövegbe.

Vasárnap délelőtt az egész iskola katolikus diáksága számára szentmise volt a szomszédos Jézus Szíve-plébániatemplomban. Télen és rossz időben az osztályban gyülekeztünk, különben az udvaron. Azután szépen sorba álltunk, és a nyolc osztály – kétszer négy, mivel a lányoknak külön osztályuk volt – átvonult a templomba. Ott a padosorok előtt kaptunk állóhelyet. A 240 gyereknek tehát állva kellett a diákmisést végighallgatnia. Énekelni nem nagyon tudtunk, nem is nagyon szorgalmazták, de hitoktatónk szentbeszédei, mert jó szónok volt, és értett is a gyerekek nyelvén beszélni, mindig nagyon tetszettek.

Első szentáldozásom 1944 áldozócsütörtökén volt. Előtte kétszer is gyóntunk. Ezt még próbálni is kellett: hitoktatónk arra kért minket, bűneinket írjuk fel egy névtelen papírra, és adjuk le neki. Amikor én a „bűnlajstrom”-omat oda akartam adni, észrevettem, hogy kívülről olvasható. Hogy eltakarjam, egy kettéhajtott üres papírlapba tettem. No, mondta is a „tiszi” a következő órán, hogy valaki olyan szemtelen volt, hogy egy üres lapot adott le. Persze, nem volt bátorságom jelentkezni és tisztázni a dolgot.

Az elsőáldozás akkor még a régi, hagyományos, ünnepélyes keretek között folyt a Jézus Szíve-templomban. Amikor láttam a sok boldog szülőt és ünneplőt, elszorult a szívem, mert sem anyám, sem apám nem jött el, de még a bátyám sem volt ott. A szentmisét kakaós, kuglófos reggeli követte az iskola tornatermében, természetesen szépen feldíszített asztalokkal. Szegényebb osztálytársaim már hónapokkal előbb arról álmodoztak, milyen nagyszerű is lesz ez a reggeli. De az örömet megzavarta a légiriadó. Akkor már rég nemcsak háború volt, hanem az amerikai bombázók, a liberátorok is délnyugat, Zágráb felől betörték Magyarországot légterébe. Első nagyobb városként Kanizsát érték el, így azután reggel tíz-

tizenegy óra tájban már riadóztak, és ezt csak akkor fújták le, amikor a gépek a magyar légteret felettünk már elhagyták. Így Kanizsán ekkoriban tíz és tizenöt óra között megállt az élet. Az országot elhagyó gépek ugyancsak veszélyesek voltak, mert fölöslegessé vált maradék bombáikat ránk szórták le. Így azután alighogy megkezdődött a finom elsőáldozási reggeli, megszólaltak a szirénák, és szaladtunk haza, hogy a harmadik szirénaszóra már otthon legyünk.

Amikor hétéves lettem, szüleim beadtak bátyámmal a Sugár úton lévő városi zeneiskolába, zongorát tanulni. A zongoránk csodás hangú, fekete, intarziás, 1890-ben Bécsben készült, hosszú hangversenyongora volt. Anyám korábban szívesen játszott rajta magyar nótákat kotta nélkül. Tehetségét nagyapjától és anyjától, a Danhauserektől kapta, és habár csak egy évig tanult zongorázni, mégis jobban játszott, mint mi évek után. A zongora egy öreg kanizsai tanárnőtől került hozzánk, ő a zongorával a kottáit és az albumait is odaadta nekünk. Tanárunk a zeneiskolában Kerekes Irén, a pesti Zeneakadémián végzett vénkisasszony lett. Zongorázni igen jól tudott, de tanítani már nem. Szinte meggyűlöltette velünk a szakot. A heti óra nála előbb a vég nélküli skálázásból állt, majd a feladott leckék előadásából. Az összes dúr és moll skálát átvette, mindegyiket előbb alulról felfelé bal és jobb kézzel, oktávban és vissza, majd tercben, kvintben és hármashangzatban. Ha nem volt a hangsúly vagy az ujjrend hibátlan, kezünkre ütött. *Bartókot* imádta, de gyerekeknek – *Bartókot* tanítani? Soha egy dallamos etűdöt nem adott föl leckének, hanem csak *Czerny* és *Chován* unalmas gyakorlatain rágódtunk. Elméleti oktatást hetenként egyszer minden növendék egyszerre kapott. Rettentően unalmasnak találtuk.

A zeneiskola évente nyilvános hangversenyt rendezett. Ekkor mutatkoztak be a növendékek, a kicsiktől a nagyokig. Kétszer én is a szülőkkel, rokonokkal, érdeklődőkkel teli nagyterem dobogójára léphettem, és elpötyögtehettem a dalt: „Kettőt tojott a fürjecske, fürj, fürj, fürjecske”, nem tudom, kinek a feldolgozásában.

1947-ben, mivel apám börtönben ült, és nyomorogtunk, már nem tellett a zeneiskola tandíjára. Kimaradtunk. Akkor kezdtem elővenni a zongorával együtt nekünk eladott kottákat, és a magam szórakozására játszottam a magyar nótákat meg az 1900-as évek divatos albumából a *Torna a Surientót*, a *Santa Luciát*, miegymást, sőt egy könnyebb átíratban Liszt *II. magyar rapszódiaját* is. Rájöttem a zene ízére, zeneszeretetem azután egész életemen át elkísért. Nem létezett olyan világváros, ahol ne fordultam volna meg, és mindenütt elmentem a koncertekre vagy az operába. De zongorázásom nem tartott soká. 1948 nyarán a zongorát el kellett adni, hogy engem szüleim ősszel a veszprémi kisszemináriumban kezdett tanévre „kistafirozzanak”.

Meg kell emlékeznem gyermekkorom egyházi ünnepeiről is. Búcsúba mi nem jártunk, de mások annál inkább, igen sokan a városból, a környék falvaiból pedig még többen. Általában a közeli ferences búcsújáráhelyre, Homokkomáromba mentek a „processziók” (egyházi felvonulás, körmenet – *A Szerk.*). Sokszor láttam a szép rendben, elöl kereszttel és zászlókkal díszített, éneklő, imádkozó zarándokokat. Egyik énekük még ma is fülembe cseng: „Köszönteni jöttünk, ó, Mária! Kinek Úr Jézus a fia, ó, Mária! Köszöntünk tégedet, Mária! Mária, Úr Jézus szent anyja! Angyalok királyné asszonya!”

A húsvéti feltámadási és az úrnap körmenet Kanizsán is igen szép, bensőséges ünnepséggel folyt. Részt vett rajta a város apraja-nagyja. Az úrnap különösen színpompás volt, valamennyi iskola, szerzet, zárda, plébánia felvonult. A menet két-három kilométert is kitett. Fehér ruhás kislányok szórták a virágszirmokat az Oltáriszentség elé, ima, ének kísérté az eucharisztikus Urat. Ilyen bensőséges, összeszedett körmenetet soha másutt nem láttam.

1948 májusában bérnálkoztam. Apám a barátjának, Horváth Lajosnak szólt. Ő elfogadta a kérést, így lett ő a bérmaapám, nekem pedig a bérmanevem Lajos. A Fő úton volt jól menő és jól felszerelt porcelánkereskedése. Ajándékképpen tőle egy kerékpárt kaptam. Nem újat, de szépen rendbe hozottat és átfestettet. Igen örültem neki, de nem sokáig élvezhettem a

kerékpározást vele, mert a balatoni villa államosításakor az is odaveszett. Ugyan kértem az illetékes fonyódi hivataltól, ajánlott levélben, az igazoltan tulajdonomat képező kerékpár kiadását, hiszen az államosítási rendelet csak apám vagyona szót, de még csak választ sem kaptam. Az „elvtársak” már régen szétkapkodták az államosított villák berendezését.

A bérálás a piaristáknál volt, a rendház kertjében. Lehattunk ott vagy nyolcvanan. Nem a veszprémi püspök, a már nagy beteg Bánáss László bérált bennünket, hanem az egri segédpüspök, Kriston Endre. Jóllehet püspököt liturgikus öltözetben már korábban is láttam, de most már elég nagy voltam ahhoz és elég közel a béráló püspökhöz, hogy minden apró részletet megfigyelhessek, a liturgikus cipőtől kezdve a pásztorboton és a püspökgyűrűn keresztül egészen a mitráig (püspöksüvegig).

Háborús évek

Még nem voltam ötéves, amikor kitört a II. világháború, mégis emlékszem a kezdetekre. Apám irodájában sokszor gondok között volt szó róla, különösen, amikor később ügyvédbojtárunk, Friesz „Dundi” is bevonult katonának. Szerettem őt, sokat lovagoltatott a térdén. Szinte családtag volt, sokszor nálunk ebédelt, és anyám azt is elnézte neki, hogy a földszinti Nyitrainéhoz gyengéd szálak fűzték. Mint már említettem, az amerikai bombázók, a liberátorok szinte városunk felett érték el a magyar légteret, és itt is hagyták azt el. Ezért azután Kanizsán volt a leghosszabb légiriadó az országban, és mivel a fölöslegessé vált bombákat az amerikai pilóták felettünk hajították ki, sohasem lehetett tudni, ki mikor kerül Isten ítélőszéke elé. Egy alkalommal vagy öt hatalmas bomba egymás után a szomszédságunkban csapott le. Délre járt, és fent voltunk – a szabályok ellenére – emeleti lakásunkban. Rohantunk le az udvaron keresztül az óvóhelyre. Akkor jött a többi bomba. Láttam az udvaron, hogy a szomszédban vagy negyven méter magasságban föld, törmelék és nagy tejeskannák repülnek. A ház előtt álló tejeskocsit és a kertben lévő bunkert is eltalálta. Akkor egyszerre huszonnyolcan haltak meg. Később azt mondták, a lezuhant bombák iránya alapján a következő bomba a házunkat találta volna el. Hála Istennek, nem jött.

Amikor lefűjták a légiriadót, szaladtunk nézni a szörnyűségeket. Egyszer egy ilyen alkalommal a szegényházat és környékét bombázták szét. A ház maradványai borzalmasak voltak. A szomszédos fák megkopaszítva, csupaszon meredtek a levegőbe, rajtuk ruhacafatok, rongyok, szövetdarabok lógtak. Úgy néztek ki, mintha karácsonyfának, de nem szaloncukorral, hanem rongyokkal díszítették volna fel őket.

Kanizsa ezeken az alkalmi, bár gyakori bombatalálatokon kívül vagy háromszor kapott tervezett szőnyegbombázást. Ezek a vasútállomásnak, ami forgalmi csomópont volt, és a laktanyáknak szóltak. Csakhogy nem mindig pontosan találtak az amerikai bombázók sem. Az egyik ilyen alkalommal apámmal, aki légóparancsnok volt, az udvaron álltunk. Egyszer csak látjuk, hogy vagy 8-12 amerikai gép egyre inkább ereszkedik lefelé – nosza, szaladtunk le a pincébe. Alighogy leértünk, kezdtek süvölteni a hulló bombák, míg a detonációk közben a pince csak úgy ingott. Amikor véget ért az infernó, fellelegeztünk, mert életben maradtunk. Az igazság az, hogy az akkori pincék és a kertekben ásott „bunkerek” semmi védelmet nem nyújtottak az ezerkilós bombák ellen.

A halottak, bár mind civilek voltak, hősi halottaknak számítottak, és nagy részvét mellett temették el őket. Akkor láttam először halottakat, mert a romba döntött házak megszemlélése után kimentünk, mi, gyerekek kíváncsiságból, a temetőbe is, ahol a ravatalozóban ott voltak a halottak egymásra hányva. Fialok, öregek, asszonyok, gyerekek.

A magyar légelhárítás a háború végén már jóformán semmit nem ért, eltűnt, de az elején sokszor láttuk, hogy magyar vadászgépek fölöttünk légi csatát vívtak a liberátorokkal. Nagy volt a felindulás, ha észleltük, hogy egy amerikai gép kigyullad, és belőle ejtőernyősök ugrálnak ki. Egyszer egy ejtőernyős csak nem akart lejjebb jönni, folyvást a magasban himbálózott. Akkor láttuk apám távcsövével, hogy deréktól nincs teste. Úgy látszik, egy géppisztolysorozat derékban eltalálta és kettévágta. Volt arra is példa, hogy egy-egy gép kényszerleszállást hajtott végre. Egy alkalommal kimentünk szüleimmel a kiskanizsai szántókra, ahol egy ilyen liberátor ért földet. Néztük, csodáltuk a gépet kívülről-belülről.

A háború egyik következményeként Magyarországot 1944-ben megszállták a németek. március 19-én hajnalban telefont kaptunk apám barátjától, Csáktornyáról, aki ott állomásfőnök volt. Itt kell megjegyezni, hogy amikor Muraköz visszakerült Magyarországhoz, magyar hivatalnokokat küldtek oda, akiknek azonban nem volt könnyű dolguk, és legtöbbjüket 1944 végén–1945 elején a szerb csetnikek egyszerűen lemészárolták.

A csáktornyai barát arról tudósított, hogy német csapatok vonulnak Magyarország felé. Úgy délelőtt 11 óra tájban meg is érkeztek Kanizsára. Motoros alakulatok voltak, autóval, motorkerékpárral. Nem maradtak, haladtak tovább a Balaton és Budapest felé. Bennünk meghűlt a vér: mi lesz ennek a következménye? Persze, jött a német megszállás, ami engem nem nagyon foglalkoztatott, legfeljebb annyiban, hogy német katonatisztek jöttek a városba, és az egyik ezredes felesége – ilyen is akadt a megszállók között – bennünket, engem és bátyámat német szóra fogott. Ez annál is könnyebben ment, mert még 1938–1939-ben egy svájci német lány is foglalkozott velünk. Most azután kaptunk különféle német könyveket, köztük a *Max und Moritz*-ot is.

A megszállás egyik következménye az úgynevezett „zsidókérdés” felszámolása volt. Már szó esett róla, mennyi zsidó élt Kanizsán, és túlnyomó többségének milyen jelentősége volt. Megindult a zsidóellenes propaganda, minden vonalon: újságban, a politikában, a közéletben. Elkezdtek az emberek zsidózni. Egyszer bátyámat, és engem is, az utcán velünk egykorú gyerekek lezsidóztak. Úgy látszik, azt hitték, minden jól öltözött „úrügyerek” zsidó. A kanizsai laktanyák bakái általában gyakorlatról jöve az utcánkon keresztül vonultak be az állomáshelyükre. Ma is fülemben van a nóta, amire a mi házunk előtt – mint „zsidóház” előtt – rázendítettek: „Zsidó, zsidó, ronda bűdös zsidó, mit keresel itt? Az anyád mindenit! A te hazád Palesztina, ott üssön meg az istennyila! Zsidó, zsidó...” Avagy máskor: „Száz zsidó egy sorba’, mennek a pokolba. Elöl megy az Ádám, lusztig ül a hátán. Száz zsidó egy sorba’...” Ilyenkor a házzal szemben lévő zsidó kereskedőcsalád hamar bezárta a boltot és leeresztette a redőnyöket.

Elhurcolásukat a Király utcai házban éltem meg. Magyar rendőrök, csendőrök vitték el a ház zsidó lakosait, Waldmannékat és Nyitrai urat. A zsinagógában gyűjtötték össze őket, majd néhány nap múlva vagonba rakva szállították el őket Auschwitzba. Ezt persze akkor még nem tudtuk, és szüleim azt is csak a háború, az összeomlás után tudták meg, mi folyt a német haláltáborokban. Talán volt ebben valami ostoba naivság is, hiszen elképzelhetetlen volt, beteg, öreg embereket azért vittek volna el, hogy munkatáborokban dolgozzanak. A német náci mentalitással az sem volt hihető, hogy emberbaráti szeretetből akarták volna a családokat a munkatáborokban az öregekkel és a gyerekekkel együtt tartani.

Dermedt csend ült a házra, amikor elvitték őket. Mindenki bezárkózott. Csak mi, gyerekek leselkedtünk, hogyan kísérték ki őket kis csomagjaikkal kezükben a házból. Azután lepecsételték a lakásaikat.

Így maradt ez hónapokon keresztül, mikor is 1944 nyarán a magyar hatóságok feltörték a lakásokat, és a holmikát leltárba vették, majd elszállították. Ehhez idegen munkaerőt is bevontak. Tisztelet a kivételnek, de sokan közülük loptak, mint a szarkák. Néhány jegyzőkönyvet író kisasszony két egymásra vett perzsabundában is jött ki a zsidólakásból – a rekkenő nyári melegben. Az aranyat, ékszereket a zsidóknak már deportálásuk előtt be kellett szolgáltatniuk, ezeket állítólag a németek már márciusban elvitték. A zsidóbútorokat később elárverezték, úgyhogy az üres zsidólakásokat a városi lakáshivatal kiadta.

Így kerültünk mi is a Király utca 14. alól a Deák tér 10. számú házba. A lakás irodával együtt a zsidó Elek ügyvédé volt. Az ügyvédi kamara apámat arra kötelezte, hogy Elek ügyvéd irodájával annak iratait is átvegye, megőrzésre. A háztulajdonos, a Pollák család szintén zsidó volt, és az emelet másik részén lakott. Az üres lakás teljes felújításra szorult, és ez hónapokat vett igénybe, tetemes költséggel, úgyhogy csak ősszel költözhattünk be. A lakást a városi lakáshivatal utalta ki. Szüleim már régen más lakást kerestek, mert a Király utcai állandóan beázott, egymást követték a csőrepedések, ezért már nem felelt meg a szükségleteknek. Hogy szüleim okosan cselekedtek-e, hogy elfogadták a kiutalást, nem akarom eldönteni. Tény, hogy minden kanizsai üres zsidólakást kiutaltak, abba új lakók költöztek, akik a háború után is abban maradtak, és ezért senki sem háborította őket.

Mivel apám ekkor már a város főügyésze (ügyvédje) is volt, rá hárult a feladat a hivatalból elrendelt árveréseket jogilag végigvinni. Ráadásul a jelentős kanizsai cégek, mint a Sörgyár, a Dunántúli Szeszgyár és a bankok jogi képviselőjét, amelyet eddig kizárólag zsidó ügyvédek láttak el, át kellett vennie. Ekkor derült ki, hogy egyes ügyvédek, akiknek nem kellett „tyúkperek”-kel foglalkozniuk, és egyszer sem lépték át a törvényszék küszöbét, milyen hatalmas összegeket vettek fel jogi tanácsadás címén. Elek ügyvéd például két héttel deportálása előtt 30 ezer pengőt, egy családi ház árát vette fel a Dunántúli Szeszgyártól, előlegként. Aztán apámnak kellett az ügyvédi előleget ledolgoznia. Az 1944-es év azért is nehéz volt családunknak, mert bátyám nagy betegségen ment keresztül. Még 1942 decemberében szánkózás közben megsértette a bal térdét. A seb nem gyógyult be, hanem elmérgesedett, úgyhogy igen magas lázzal, szepszissel került kórházba. Teljesen leromlott, lefogyott, és Takács sebész főorvos az egyetlen lehetőséget, hogy bátyám életét megmentse, a láb amputálásában látta. Ezt szüleim természetesen semmiképp sem akarták. Így került bátyám a budai Kékgolyó utcai Siesta Szanatóriumba, ahol kétszeri csontvéréssel egybekötött operáció után megmentették a lábát. Anyám hónapokig mellette volt. A kezelés és az otlét az ország legjobb, de legdrágább és legelőkelőbb kórházában természetesen egy vagyona került, de megérte. Rólam addig apám és új cselédlányunk gondoskodott.

Apám persze temérdek dolga mellett keveset ért rá velem foglalkozni. Vasárnap a Centrál Szálloda és étteremben ebédeltünk, ahol még „dizőz” is „működött”. Ezek a lányok Pestről jöttek, szépek voltak, és általában jól is énekeltek, zenekari kísérettel. Bájaikat természetesen jó pénzért áruba is bocsátották, amit én akkor nem sejtettem. A cselédlányunk új volt, a Muraközből jött, Kotorból (Kotoriba). Magyarul nem tudott. Én tanítottam őt magyar szóra. Néhány hónap múlva már meglehetősen bírta a magyar nyelvet, most már dülőre lehetett vele jutni. Egyszer „haza” is mentem vele. Sohasem felejttem el, milyen hideg és nedves volt az ágy, amelyet a szülői parasztház tisztaszobájában kaptam.

A háború közepén apám vett egy villát Balatonfenyvesen. Egy szomszédos ingatlanközvetítő, Breitenbach úr mutogatott eladó ingatlanokat. A kérdéses villa kis telken, de fenyőfák között állt, „Erdei lak” felirattal. Egy pécsi tanító árulta. Mivel apám a „háztűznézőbe” magával vitt – anyám Pesten volt, bátyámmal, a szanatóriumban –, nekem nagyon tetszett a villa, és rábeszéltem apámat, vegye meg. Mikor aztán a bombázások Kanizsát elérték, még a Király utcából szüleim egy teherautón négy nagy láda porcelánt és néhány festményt menekítettek a villába. Ugyanis anyám igen kedvelte a márkás porcelánt, és meissen, Rosenthal-, herendi porcelánokat gyűjtött. Volt egy tizenkét személyes Rosenthal- és két hatszemélyes herendi étkezés is, azonkívül hatalmas meissen vázák is. Ezek egyike-másika a képekkel együtt megmaradt, de a porcelánszervizek, mind elvesztek. Ugyanis 1944 decemberében a balatonmáriai csatornáig előrenyomuló oroszok feltörték a villákat, és amire szükségük volt, elvitték. Anyám ágyneműjét például a Balaton partján ásott lövészárkokban találtuk meg elrohadván, a Balaton északi oldalán akkor még németek voltak. Később azonban magyar „oroszok” is fosztogattak, az étkezések elvesztése az ő lelkiismeretük számlájára írandó.

1944 őszén már dermedt, világvégi hangulat uralkodott. Az iskola a rengeteg légiriadó miatt sem működött rendesen, és a nyári szünet is a késő őszbe torkollott. Kint maradtunk Fenyvesen, bár a pesti barátok, akikkel rengeteget játszottunk, még „olimpiát” is, már régen hazamentek. Az idő csodálatosan szép volt, még október elején is fürödtünk és építettük az előtűnő homokszigeteken várainkat. Szinte egyedül voltunk. Azután úgy október 10-e körül hazamentünk és iskolába jártunk. De egy másikba, mert a Rozgonyi utcai iskolát a katonaság vette igénybe. Ott találkoztam először tetves gyerekkel, sőt egy kopaszra nyírt kislánnyal is, akit emiatt erre köteleztek.

December elején úgy tűnt, megindul a Balaton délnyugati felénél álló front. Az ágyúzásokat mind onnan, mind Muraköz felől hallottuk. A várost megszálló katonaság – az

utolsó két hónapban még hozzánk is beszállásoltak két német tisztet – úgy határozott, Kanizsa nyílt város lesz. Minden utcasarkon aknalövő állásokat építettek, és felszólították a lakosságot, hogy a jelzett szirénajelre hagyja el a várost. Ez, ha jól emlékszem, december 10-e körül következett be.

Hajnali kettőkor megszólaltak a szirénák, és fél órán keresztül bömböltek. Félelmetes volt. Apám egy lapos társzekeret fogadott, és a család barátja, Somogyi István, orosztonyi születésű jogász, számunkra a szomszédos Kerecsenyben talált szobát. Egy jómódú parasztgazda vendégszobájában leltünk otthonra. A szekéren hozott holmikát is ott helyeztük el. Az út Kanizsától Kerecsenyig szomorú zötykölődéssel telt, az ebédlőóra, amelyet, Isten tudja, miért tett fel anyám a kocsiára, a rázkódás következtében állandóan zenélt, ütötte az órákat. Ki is adta lelkét. Később már csak az órát mutatta.

Alighogy Kerecsenybe értünk, hatalmas eső zúdult ránk. Napokig esett, ki se lehetett mozdulni, és a faluban olyan sártenger keletkezett, hogy még csizmában sem lehetett járni. Ökröket fogtak a borona elé, azzal simították az utca sarát. Ilyet sem láttam még sohasem. Az élet a faluban persze nekünk unalmasan telt, a nagy gazdaságot hamar megismertük és meguntuk. Elcsodálkoztunk a paraszti életen. Bár a házigazda okos ember hírében állt, sőt, még képviselőködött is az alsóházban, de ő is, a családja is úgy élt, mint akkor a magyar paraszt. Az apja a reggeli mosdást úgy végezte, hogy a szájába vizet vett, és azt köpte a markába, onnan borította arcára.

Néhány nap múlva beállt a tél. Megfagyott a sár, erősen havazott, majd megint fagyott. Hallottuk, hogy az oroszok nem jöttek előre, Kanizsán sem történt semmi. Apám elhatározta, hogy gyalog vág neki a kanizsai útnak. Így is cselekedett. Három nap múltán megjelent egy szánnal, felpakolt bennünket, és visszamentünk elhagyott lakásunkba. Alig győztünk felmelegedni, fürödni.

Megint eltelt néhány nap, és két disznót is vágunk, amit szüleim Kiskanizsán neveltettek. Volt felfordulás, de szentestére már rend uralkodott. Csak hát szomorú volt a karácsony, jóformán ajándékok nélkül, hiszen már semmit sem lehetett kapni. Pesten pedig már ott volt az orosz. Itt említem meg, hogy október 15-én, éppen ebédnél az asztalnál ültünk, amikor a bekapcsolt rádióban megszólalt Horthy kormányzó, és bejelentette, a háborút elvesztettük, ezért a további vérveszteség elkerülése végett az oroszoktól fegyverszünetet kért. Emlékszem, hogyan merevedett meg szüleim arca. Éreztük, iszonyú dolgok következnek még.

Januárban–februárban igazi tanításról, tanulásról szó sem lehetett. De azért úgy-ahogy, jártunk iskolába. Szilveszter estéjén kigyalogoltunk apám barátjához, Herjavec Sándor ügyvédhez, Kiskanizsára. A két családot évtizedes barátság fűzte össze. Hazafelé a csikorgó hidegben világítóbombákat dobtak fölénk az oroszok, de nem történt semmi. Csak egy kóbor kutya csatlakozott hozzánk, amelyet anyám a hideg miatt egy-két napra befogadott és Bodrinak hívott. Nálunk maradt 1948-ig. Akkor Fenyvesen egy bereki gazdának kellett adni. Már nem voltunk a Balatonon, mégis visszajárt, hátha ránk talál. De nem volt neki más választása, vissza kellett térnie új gazdájához.

Az utolsó hónapokban egy szomorú esemény történt. Kanizsán három katonaszökevényt nyilvánosan kivégeztek. Már napokkal előbb beharangozták, és az Erzsébet téren (piactéren) meg is építettek egy vastag téglafalat, amelynek előterét homokkal borították. Nem voltunk kíváncsiak az ezekúcióra (halálos ítélet végrehajtása – *A Szerk.*), de apám meg is tiltotta, hogy odamenjünk. Aztán egy délelőtt úgy 11 óra felé hallottuk a sorozatlövést. Másnap megnéztük a helyet. Még láttuk a vérnyomokat a homokban, és a becsapódott lövegek helyét a téglafalon. Meg voltunk döbbenve, mert nyilvánvaló volt, hogy a további harcnak, háborúnak már semmi értelme sincs. Ezért emberi életet kioltani?

A Kanizsát is ellepő nyilasok és fekete ruhába öltözött Szálasi-legények persze másképp gondolkoztak. Járt a szájuk, emlegették a végső győzelmet, a német csodafegyverek (V-

rakéták) erejét, és a zsidóknak nyilvánított félkeresztényeket is börtönbe csukták. Valóságos terroruralmat gyakoroltak a városban, és fosztogattak. A gyermekkorában szüleivel együtt konvertált (más vallásra tér – *A Szerk.*) majdnem nyolcvanéves Berta néninket, Weissenfeld Ignácnét, akinek férje keresztény soproni poncichter (Sopron környéki bortermelő szőlősgazda – *A Szerk.*) volt, is elvitték, és apámnak sem sikerült onnét hamar kihozni. De meg tudta menteni elhurcolt zsidó kollégájának, Baron ügyvédnek a gyerekeit, mert a felesége, azaz a gyerekek anyja keresztény asszony volt. Amikor Baronné kétségbeesve apámhoz fordult, ő azt mondta, azonnal be kell adni a válópert. Nem kell elválni, majd kialakulnak a dolgok, de ezzel meg lehet akadályozni, hogy a gyerekeket elvigyék. Így is történt. A hála később az volt, hogy a visszatért Baron ügyvéd – vörös csillagos dízsírhelye van a kanizsai temetőben – kijelentette, amíg ő él, apám nem lépheti át a törvényszék küszöbét mint ügyvéd.

Az oroszok bejövetele

A háború utolsó két hónapja már a teljes összeomlás jeleit mutatta. Igen sokan menekültek a városból, és igen sok menekült jött a városba. Közülük egyesekről később derült ki, hogy orosz kémek vagy ügynökök voltak, akik természetesen mindenütt szimatoltak, és a Vörös Hadsereg bevonulása után leadták információikat. Sokan kérdezték szüleimtől: „Ti nem menekültök velünk?” Anyámnak semmi kedve sem volt mindent elhagyni és a bizonytalanságba menni, apám meg azt mondta, nem csinált semmit, amiért félnie kellene. De hogy volt mitől félni, bizonyította apám barátjának az esete. Tarján Ferenc kitűnő üzletember volt, a harmincas években jött bajai feleségével, Marci néivel Kanizsára, és egy nagy mosoda és ruhatisztító üzemet nyitott. Apám Tarján Ferencsel sok jót, rosszat megélt, azonban Feri bácsi néha meggondolatlan és nagyhangú volt. Egyszer, az összeomlás előtt azzal dicsekedett, neki a bevonuló oroszoktól nem kell tartania, mert gondoskodott róla. (Az a hír járta, hogy szerb kommunista partizánoknak pénzt adott.) Ez lett a végzete. Valaki feljelentette, és az oroszok bevonulása előtt két nappal feleségével együtt nyilas fekete legények lefogták és a toloncházba vitték. Április 1-jén hajnalban, amikor az oroszok már csak egy-két órára voltak a várostól, az egyik ór Marci néni futni engedte – bár ezért szolgáltatást kért – de férjét az ígéret ellenére nem. Később tudtuk meg, hogy őt is, másokkal együtt az udvaron kivégezték, és a holttestüket a szomszédos, felgyújtott dohánygyárba vitték. Ez az épület öt napig égett, még a vasgerendák is megolvadtak. Marci néni hiába kutatott férje maradványai után, semmit sem lehetett találni. Jellemző volt a lelkületére, hogy férje sírja helyett a temetőben egy elesett névtelen német katona sírját gondozta.

Kanizsára az oroszok 1945. április 1-jén hajnalban jöttek be. 31-én délután és késő este elhagyták az utolsó német alakulatok is a várost. Irodánkban az emeleten hogy, hogy nem felgyulladt egy villany, erre a németek az ablakon keresztül szétlőtték a lámpát. Szüleim felkészítettek bennünket, téli bundám belsejébe anyám egy százpengőst varrt. Lementünk a ház pincéjébe, ahol már minden lakó berendezkedett a legszükségesebbekkel. Voltunk vagy negyvenen. Keszler Pista bácsi – kiváló bőrgyógyász – a feleségével szorongatta a ciánkális kapszulát. Az öngyilkosság akkoriban napirenden volt. Éjszakai alvásról, nyugalomról persze szó sem lehetett.

Reggel négy óra felé hallottuk, hogy lövöldöznek. A német utóvédek lőtték az oroszokat, ezek meg őket vissza. Való igaz, német halott alig volt, annál több orosz katona az egész környéken. A nacsalnyikok hajtották őket, mint a barmokat, előre, nem törődve a veszteségekkel.

Később páncélos és lovas kocsik zaját hallottuk, majd vad ordítást és, hogy betörik a lakások ajtaját. Az első alakulatok csak átrohantak a városon, de a helyükre jött többi háromnapos szabad rablást kapott. Ebből azután hét nap lett. A lakások ajtajai tárva-nyitva, szünet nélkül jöttek a fosztogató katonák, mi pedig a pincéből ki sem mertünk mozdulni. Amikor az egyik idős lakótárs a második nap végre felment, hogy megnézzze, mi van a lakásában, pár perc múlva már mezítláb tért vissza, mert lehúzták a csizmáját. Harmadnap apám is felmerészkedett, én kísérem. A kapualjban egy orosz lovas kocsis állt, a kocsis a bakon tüzet kért. Apám elővette az öngyújtóját, és tüzet adott a cigarettájának. Erre az orosz röhögve kivette kezéből az öngyújtót, és zsebre tette. Felmentünk a lakásba. Az ajtó tárva-nyitva, minden feldúlva. A bőrgarnitúráról a bőr lenyúzva, a szekrények nyitva, mindenütt pusztulás nyoma. Anyámnak valamennyi törülközője, a stafírungból is több mint 120 darab elveszett, csak az maradt meg, ami lent volt velünk a pincében.

Anyám, mivel szlovák nyelvtudása révén megértette az oroszokat, mondta apámnak, húzza le a karikagyűrűjét, különben elviszik. Le is húzta, de már későn, mert egy orosz

meglátta, lejött géppisztollyal a pincébe, és elvette nemcsak apám karikagyűrűjét, hanem a többi pincelakó óráját, értékét is.

Talán már a negyedik napja lehetett pincei tartózkodásunknak, amikor végre néhány órára felmerészkedtünk a lakásba. A konyhában ültünk, és túrni kellett, hogy fosztogató oroszok járják körbe a lakást. Egy tiszt, aki törve németül beszélt, meglátta az irodában apám Triumph írógépét, és „megvette”, azaz el kellett neki adnia száz új pengőért. Ezt a pénzt az oroszok valahol keleten nyomták, és természetesen fabatkát sem ért. Egy másik tiszt azonban barátságos volt, és mondta anyámnak, ha lent maradunk a pincében, a hatszobás lakásból és kétszobás irodából csupán csak a pusztá falak maradnak. Így hát bátorságot gyűjtöttünk, feljöttünk, és igyekeztünk a megtépázott lakást úgy-ahogy rendbe tenni és a lakásajtót bezárni.

Meg kell mondani, hogy a németek visszavonulása teljesen rendben, minden baj nélkül zajlott. Már a nyolcvanas években az egyik kanizsai múzeumlátogatáson az egyik felügyelő asszony mondta, hogy a múzeum melletti ház és az átellenben lévő városháza a Fő utca és az akkori Horthy Miklós utca sarkán a németek gyújtották föl. Erre megkérdeztem: „Maga honnét tudja? Látta? Itt volt akkor Kanizsán?” „Nem, én vidéki vagyok, de úgy hallottam.” Erre én: „Nos, én a németek visszavonulását és az oroszok bevonulását innét 300 méterre értem meg. Ne higgyen a kommunista rágalomnak, mert az másként történt.” A szép négyemeletes, toronysisakos városháza a XIX. század végéről azért esett a tűzvész áldozatául, mert a földszintjén lévő hatalmas élelmiszer-kereskedésben a fosztogató orosz katonák a raktárban lévő nagy mennyiségű benzint és petróleumot meggyújtották. Mint minden patikában, Teutsch Gusztáv üzletében is szifilisz elleni gyógyszert, antibiotikumokat kerestek. A tűz a németek kivonulása után egy nappal keletkezett, és átterjedt a szemközti házra is. A városháza vagy öt napig égett, magam láttam, hogyan csapott az orosz kocsis a lovak közé, hogy az égő városháza és a szintén égő szemben lévő ház között elhajtson. Arra is emlékszem, hogyan zuhantak le hatalmas robajjal az emeletekről a páncélszekrények. Elpusztult Kanizsa város teljes levéltára is. Hogy az anyakönyvek – bár megperzselve – megmaradtak, az akkori főjegyzőnek, dr. Pajzs Dezsőnek volt köszönhető, aki élete kockáztatásával mentette az iratokat.

Aki megérte 1945-ben a kaotikus meneküléseket, kiűritéseket, az állami hatóságok és a jogállam teljes összeomlását, a győztesek bevonulását, fosztogatását és erőszakoskodását – mert egy ember élete annyit sem ért, mint egy légyé (a Kossuth téren egy nőt tizenhatan erőszakoltak meg) –, az nem beszélhet felszabadulásról. Mert igaz, hogy a politikai és faji üldözöttek az összeomlást mint felszabadulást érték meg, de ők a nemzetnek még tizedét sem tették ki. A magyarság több mint 90 százalékára ezt a definíciót rákényszeríteni egyszerű kommunista önkény volt.

A helyzet Kanizsán több mint egy évig változatlan maradt. Huszonötezer lakosra legalább ötezer orosz katona jutott. Éjszaka nem lehetett kimenni az utcára – nemcsak nőknek –, mert az oroszok továbbra is fosztogattak, sok férfi már este egy szál alsónadrágban tért haza. A környék borospincéit, mind feltörték és kifosztották. A garázdálkodó, részeg katonákat még saját tisztjeik sem tudták megzabolázni. A Pannónia Szállóba bekvártélyozott orosz katonai parancsnokság tehetetlen volt.

Apámat már április 7-én letartóztatták. Lakásunkba, a kétszobás irodába és az „úriszobá”-ba előbb bolgár, majd orosz katonák költöztek. Az „úriszobá”-ban egy tiszt volt, az irodában a tiszt csicskásai (legényei) laktak. Egy kora nyári este nagy zűrzavarra értünk haza: anyámat egy bolgár kis híján agyonlőtte. Az történt, hogy a bolgár tiszt szobájában a felesége fényképéről eltűnt az aranylánc. A tiszt a csicskását, a csicskás anyámat gyanúsította. A szolga azzal fenyegette anyámat, ha nem adja vissza a láncot, agyonlövi. Ő partizán, és azt teheti, amit akar. Anyám persze tudta, ki volt a tolvaj: a katonák magyar ringyókat hoztak föl a lakásba. A probléma két nap múlva úgy oldódott meg, hogy az egyik ringyó feljött a

lakásunkba, segíteni az eltűnt láncot az „úriszobá”-ban keresni. Keresés közben elejtette a láncot, majd diadallal felemelte: „Lám, itt van a lánc!” Később, majdnem egy évig egy orosz ezredes lakott nálunk. Neki három csicskása is volt, egy szakácsa, egy szolgálja és egy sofőrje. Az autója egy majdnem új Opel kocs volt. Hamar megtudtuk, ki az ezredes, akihez még a tábornokok is úgy mentek, hogy előbb a házmesternél lepucolták a csizmájukat, és szalutálva köszöntötték. Az ezredes az NKVD magas rangú tisztje volt. Már középkorú, jó modorú és jóindulatú ember, de kiismerhetetlen. Azt mondta anyámnak: „Sajnálom a magyarokat, mi örökké itt maradunk.” „Hogyan?”, válaszolt anyám. „A háborúnak vége, egyszer maguknak haza kell menniök.” „Bizony, nem”, jött a megerősítés. „Mi itt maradunk az országban, és építjük a kommunizmust.” Igaza is lett, de csak részben, mert mint ahogy az ezeréves náci uralom is csak tizenöt évig tartott, úgy a világmegváltó kommunista is csak 45 évig tartotta magát.

Az ezredessel ellentétben a csicskások állandóan változtak. Majdnem mindegyiket Vaszilnak hívták. Volt köztük fiatal, majdnem gyerek, és öreg is. Az egyik azzal büszkélkedett anyámnak, aki végül is már egészen belejött az orosz nyelvbe, és már nem is szlovákul diskurált, hogy Németországban benézett egy pincébe, és mikor látta, hogy tele van asszonyokkal és gyerekekkel, összefont egy csomó kézigránátot, és behajította. Anyám szörnyülködve kérdezte: „És te ezt meg tudtad tenni védtelen asszonyokkal, gyerekekkel!” Elröstellte magát és mentegetőzött: „Nem, nem. Én ezt most csak úgy kitaláltam...” Persze hogy megtette.

Egy másik csicskás leszerelt, és a tisztünket jól meglopta. Tisztünknek ugyanis az irodában négy nagy láda is volt beállítva, tele vadonatúj gyári dolgokkal. Honnét kapta, szerezte? Ezredesünk dühbe gurult, utána utazott a katonavonatnak, és leszedte onnan az imposztort. Hogy milyen büntetést kapott, nem árulta el. De az akkori dolgok ismeretében bizonyos, hogy igen súlyosat. Ez után az ember után maradt a lakásban egy rövid alsónadrág is, amely olyan mocskos volt, hogy a két száránál fogva fel lehetett volna állítani. A már öregedő katona nyilván hónapokon keresztül hordta, a sliccnél pedig vastag sárga vonal húzódott lefelé, annak bizonyosságául, hogy nemesebbik szervét sohasem mosta. A darabot múzeumba kellett volna tenni, a „dicső” Vörös Hadsereg nívójának bizonyosságaképp.

Szomorúbb sorsa lett egy másik fiatal csicskásnak, akit szintén Vaszilnak hívtak. Egyszer úgy összeveszett a kollégáival, hogy azok agyba-főbe verték. Az emeleti ablakpárkányon véresen kúszott át a szomszéd lakásba és zörgetett segítségért az ablakon. A szomszédok halálra rémültek, és a kommandót hívták ki. Vaszil néhány nap múlva örökre eltűnt. Ekkor, 1946 telén az ezredesünk éppen Moszkvában volt, és amikor visszajött – bár azt gondoltuk, sohasem jön vissza –, anyám megkérdezte tőle, mi történt Vaszillal. Azt válaszolta, kiment a szőlőbe, részegen beverte öklével az egyik borospince ablakát, megsérült az ere, és elvérzett. Valóban így volt? Ki tudja. A többi csicskás sohasem beszélt róla.

Amikor napközben már kissé konszolidálódott a helyzet, jártuk a várost. Megnéztük a temetőt, ahová tömegsírba dobták az oroszok a halottaikat, azokat is, akik sebesüléseikbe haltak bele. Ilyet sem tudtam korábban elképzelni, mert a sírba ruhástól, csizmástól hányták bele, össze-vissza az embereket, nőket, férfiakat vegyesen. Május végén az Erzsébet téren az egyik orosz tiszt dísztemetést kapott. Mibe halt meg? Nem tudtuk. A temetés végén hatalmas sorozatot adott le egy díszszázad, majd a sírra vörös csillagos kopjafa került.

Szintén május végén, már nagy hőségben – mivel 1945 nyara éppen olyan meleg volt, mint amennyire hideg a tele – kocsisor hozta a környékről az eltemetett, de most kihantolt orosz katonákat. Foglyokkal, letartóztatottakkal ásatták ki őket, és most lettek eltemetve az Erzsébet téren, díszsírhelyen. A tetemek már folytak. A bűz leírhatatlan volt. A piacnak is használt Erzsébet teret azután alakították át, a piac megszűnt, és közepére a nép által „Iván”-nak elkeresztelt orosz emlékmű került két „davajgitáros”-sal (orosz gépfegyveressel; a „davaj” – ’gyerünk, ide vele’ – a fosztogatók jelszava volt), két ágyúval és magas oszlopon a

vörös csillaggal. Később az ide temetetteket kivitték a temetőbe az orosz sírokhoz, míg „Iván”-t is elérte végzete: 1989 után az emlékművet lebontották, és a teret újrarendezték.

A környéken, főként Kiskanizsa felé a réteken rengeteg háborús maradványt, töltényeket, kézigránátokat stb. találtunk. Az egyik vasúti mellékvágányon még egy szétlőtt lőszerszállító vonatra is akadtunk. Hordtuk is a töltényeket, a puskaport gyűjtöttük, majd elégettük. Az is előfordult, hogy leégettem a szemöldököm, megégettem a hajam. Ez persze nekünk eldorádó volt, de veszélyes eldorádó. Unokatestvéremnek Pesten fel is robbant kezében egy löveg, és megcsonkította jobb kezének ujjait. Mégis hallatlan energiával orgonista, zenész lett, Peskó György. Még kilőtt tankokra is akadtunk. Olyanra is, amelyen még ott száradt a vér és az odafröccsent agyvelő.

Miből éltünk? Mivel apámat letartóztatták, s per és ítélet után csak 1947 decemberében szabadult, de csak azért, hogy rövidesen perújrafelvétel címén ismét elvigyék, abból éltünk, hogy anyám az ékszereket adta el egymás után. Apám bankban levő pénzét „kivizsgálásra” zárolták, és amikor a zárlatot feloldották, a két ház árának megfelelő összegből anyám már csak húsz kiló festékbe fektethette be a teljesen elértéktelenedett pengőt. Az inflációt természetesen mesterségesen gerjesztették, a papírpénzt az utcán a szó szoros értelmében söpörni lehetett. Milliárdok után jöttek a billiárdok, teljesen érték nélkül. Csak cseréből lehetett élni, valamit valamiért. Így adtuk cserébe apám angol szövetből készült öltönyeit, a ruháinkat, az értékeinket lisztért, zsírért, egy-egy csirkéért. De 1946-ban anyámnak köszönhetően volt még valamink.

Anyám ugyanis – visszaemlékezve az első világháborúra a Felvidéken – a konyha melletti cselédszobába hordta az éléskamra nagy részét, főleg a zsírt, cukrot, lisztet és a befőtteket. De egy-két más fontos dolgot is, és az egyetlen bejárati ajtó elé állította a konyhakredencet. Ez ugyan elzárta az ajtót, de fenn az ajtófélfá még kilátszott. Hogy ezt eltakarja, anyám nagy tálcákat állított a kredenc tetejére. Amikor először feljöttünk a pincéből a konyhába, megrémülve láttuk, hogy a kredenc előtt egy konyhai szék áll. Nyilván az egyik orosz katona annak nézett utána, mi van a kredenc tetején. Szerencsére nem fedezte fel az ajtót, különben minden elveszett volna.

Anyám jó gyakorlati érzékével azt is mondta apámnak az összeomlás előtt: „Vedd ki a pénzt a bankból, és fektesd aranyba.” Apám azonban hallani sem akart róla. Így veszett oda minden készpénzünk. De sikerült anyámnak azt a tizenkét személyes ezüst evőeszközkészletet, amelyet annak idején egy nagy olaszországi körutazás helyett vettek, valamint az ékszereket megmentenie. Én falaztam neki, sem apám, sem bátyám nem tudott róla. Anyám gondosan mindent egy viaszosvászonnal kibélelt faládjába csomagolt, majd amikor senki sem látta, a fáskamra küszöbe alá ásta. A lépcsőházban, az udvaron áthaladva és a fáskamrában nekem kellett arra ügyelnem, hogy senki se lásson bennünket. Fáskamránk padlózata nem volt lebetonozva. Szerencsénkre nem látott bennünket senki, főként nem a házmester, Pulai József, aki lopás miatt már börtönviselt ember hírében állt, és akit én később falopáson értem tetten a fáskamránkban.

A ház Deák téri földszintjének gyógyszertárát – Órangyal Gyógyszertár – akkor egy menekült magyar patikuscsalád bérelte, és továbbmenekülésük előtt a patika pincéjében ládjában ásták el az értékeiket. Úgy látszik, ezt Pulai kileste, mert alighogy bejöttek az oroszok, és megjelent az elhurcolt háztulajdonos, Pollák család Bencze Jenőre magyarosított, kitagadott fia – közösen kiásták a zsákmányt. Nekünk tehát szerencsénk volt. Később anyámmal kiástuk a ládjánkat, és felvittük a lakásba.

Családom meghurcolása

Apám és anyám kálváriájáról a történeti Hivatal kiadott iratai és családi dokumentumok alapján 1998 nyarán feljegyzéseket készítettem, s ezeket az iratokkal együtt bátyám hozzájárulásával a nagykanizsai múzeum levéltárában helyeztem el. Csak azt kötöttük ki, hogy az iratokat 30 évig engedélyünk nélkül senki sem tanulmányozhatja. Bátyám kommentárja ehhez így szólt: „Ha 30 év után, miután bár biztosan meghaltunk, kit és miért érdekelnek az iratok, nekünk már teljesen mindegy.”

A feljegyzéseket, amelyek apám meghurcolásának kronológiáját, a szüleim ellen indított sajtóhadjáratot és a Deák téri lakással kapcsolatos eljárásokat illusztrálja, írásom függelékéhez mellékelem.

Az igazsághoz tartozik, hogy a háború után Kanizsán a hatalmat – városháza, rendőrség, törvényszék stb. – radikális baloldali elemek vették át. Néhány zsidó visszatért, bár az életben maradtak többsége inkább Budapesten telepedett le. A visszajöttek öles betűkkel festették a házak falára: „bosszú, bosszú, megtorlás”. Kin akartak bosszút állni? A németek már nem voltak a városban, azok a nyilasok pedig, akiknek vaj volt a fejükön, elmenekültek. Kanizsa polgármestere a korábban szélsőséges szociáldemokrata nézeteiről elhíresült és évekre a városból eltűnt Windisch Lajos lett, akit Kanizsán csak úgy hívtak, „az algíri kuplerájos”. Ugyanis ott ő lánykereskedélemmel foglalkozott.

Egy nap, még 1945 májusában azzal küldött hozzánk egy városi tisztviselőt, hogy szerezzen tőlünk ágyneműt, vánkosokat, még akkor is, ha a „Vit gyerekek feje alól is kell azokat kihúzni”. Az akcióból anyám erélyes ellenállása miatt nem lett semmi. De mi a továbbiakban egészen az 1970-es évekig, azt kell mondani, űzött vadak voltunk. Anyám a balatoni villát 1947-ben el akarta adni, és fel akart költözni Pestre. Ki akart kerülni az ördögi körből. Apám azonban ellenállt. Később anyám nagyon megbánta, hogy engedett, nem úgy, mint akkor, amikor Lengyeltótiból Kanizsára mentek. Bizonyos, hogy a pesti névtelenségben igen sok zaklatástól, megalázástól, talán nyomortól is megszabadultunk volna.

A piarista diák

1945. szeptember elején elérkezett a gimnáziumi beiratkozás ideje. Bátyám már a piarista gimnázium harmadik osztályába került, engem anyám íratott be, hiszen apám börtönben raboskodott. Akkor derült ki, hogy az új rendszer átszervezte a közoktatást. A gimnázium négyosztályos, az elemi általános iskola néven nyolcosztályos lett. Így kerültem a piarista általános iskola ötödik osztályába. De a tanterv, a tanítás mindenben egyezett a régi gimnázium első osztályával, csak éppen az elnevezés változott. Egyelőre.

A nagy múltú kanizsai piarista gimnázium, amelynek Deák Ferenc is növendéke volt, akkor vagy hatszáz diákot, csak fiút, oktatott. Volt konviktus is, benn lakó diákoknak. Általában környékbeli jobb módú parasztfiúk voltak a konviktorok, de az atyák felvettek tehetséges, szorgalmas szegény gyerekeket is, akik ellátás és elhelyezés fejében a házban és az ebédlőben segítettek. Őket „kredenciás”-oknak nevezték. A régi nyolcosztályos gimnázium mindegyik osztályának parallel osztálya is volt, ezeket A vagy B osztálynak hívták. Egy-egy osztályban 30-40 diák tanult. Mivel 1945-ben tankönyveink alig voltak, legtöbb tanárunk diktálta a tananyagot. Olyan gyorsan, mint kellett volna, még nem tudtam írni, úgyhogy el is romlott az írásom egy életre.

Az atyák a gimnázium kápolnájában szeptembertől november végéig, majd áprilistól a tanév végéig reggel hét órakor diákmisét tartottak. Ezen illet mindenkinek részt vennie. Számon tartották, de nem kérték számon, ha valaki elmaradt. A vasárnapi, ünnepnap szentmise természetesen kötelező volt.

A tanárok között civilek is voltak. Így a tornatanár, a rajztanár és a kedvelt matematikatanár. A rajztanár, Noll Ferenc, gúnynevén „Zupi”, akkor 55-60 éves, nagyon akkurátusan tartotta a rajzórákat, de házsártos természete miatt senki sem szerette. Engem is kipécézett: „No, te a Feri bátyád öccse vagy, te sem érsz semmit.” Nem is lett kegyesebb irányomban addig, amíg fel nem vettem, pénzért, heti délutáni különórát. Matematikatanárunk, Vegele Károly, becenevén „Céci” volt. Nemcsak a diákok szerették, hanem a város közönsége is. Végtelen kedves, jóindulatú ember volt. Ahogy átvette az osztályt, megállapította, hogy számtanból jóformán semmit nem tudunk. Elkezdte tehát a számtant előlről tanítani. A karácsonyi szünet előtti utolsó órán nagy búcsúbeszédet tartott, istenszeretetre, becsületre buzdított bennünket. Szó sem volt róla, hogy nyugdíjba megy, vagy átadja az osztályt, hiszen a hatvanas évei elején járt, de úgy látszik, megérezte közeli halálát. A karácsonyi szünetben hirtelen halt meg. Temetésén nemcsak az egész gimnázium vett részt, hanem a fél város is.

Osztályfőnököm a piarista dr. Bojt Lajos, „Fröcsi” lett. Kissé beszédhibás volt, és fröcsögve beszélt. Latint tanított. Akkor derült ki, hogy fogalmam sincs a nyelvtanról, nem tudom, mi az alany- vagy tárgyeset, mi az, hogy ige. Így latinból már az első félévben intőt kaptam. A jegyet ugyan év végére kijavítottam, de az intő a második év decemberében megismétlődött. Akkor apám rövid időre hazaengedve kézbe vett engem. Nemcsak megmagyarázta a nyelvtant, hanem be is tanultatta velem. Három héten belül megtörtént a csoda. A karácsonyi szünet után Bojt tanárom nem győzött csodálkozni tudásomon. Egyszerre az osztály második legjobb latinosa lettem.

Piarista tanáraink közül Fazekas Mihály földrajzot tanított. A rendetlenkedőknek szeretett körmöst adni. Nagy Lajos természetrajzot és magyart adott elő. Mindig nagy természetrajzi gyűjteménnyel, szárított levelekkel és egyébekkel jött be az osztályba, letette a katedrára, de róluk soha egy szót sem szólt. A magyar nyelv és irodalom tanítása nála nem sokból állt, meglehetősen sok verset magoltatott be velünk, amelyet azonban mi csak részben tanultunk meg. Így aki a vers elejét tudta, először jelentkezett felmondásra, aki a közepét, az később, a

végét pedig már valaki más mondta föl. Ha valaki rendetlenkedett, Nagy tanár úr azt mondta a szomszéd gyerekeknek: „Üsd kupán.” Történelmet egy kis tömzsi, kopasz tanár tanított, Grujber Lajos. Nem emlékszem, hogy az órái különösen érdekesek lettek volna. Amikor a szerzetesrendek működési engedélyét megvonták, kilépett a rendből. Később hallottam, hogy ezt ő már korábban, 1919-ben is megtette.

A nagy rendházban több nyugdíjas rendtag is élt, a kanizsai Szomolányi család egyik tagja is. Egy másik öreg szerzetest, Mattyasovszkyt mi csak „Csótány”-nak hívtuk. Ha jött velünk szemben a lépcsőn vagy a folyosón, botjával szerzett utat magának. Az igazgató az erélyes, aszketikus Lukács József volt, rátermett ember. Az énekkart és az éneket Balogh Lajos vezette, bátyja, Ferenc szintén piarista, matematikát tanított. Vele később Veszprémben újra találkoztam, azután Kecskeméten volt igazgató. Mivel igen jó szoprán hangom és jó hallásom volt, bekerültem az énekkarba. Ez azonban azt jelentette, hogy a heti két énekpróbán a tanítás után, 13 órakor részt kellett vennem, azaz csak két óra után értem haza ebédre. Nem volt már sem étvágyam, sem kedvem enni. Nagyon lefogytam. Hiszen ősszel, tavasszal már reggel 7 órakor az iskolában – a kápolnában – kellett lenni, és tízórait nekem nem volt. (Miből is lett volna?)

Az atyák a kápolnában reggel fél hattól miséztek. Mind külön-külön, hiszen a koncelebráció még ismeretlen volt. Mi, diákok évente két alkalommal két-két hétre ministrálásra voltunk beosztva. Reggel 5 óra 15 perckor már a sekrestyében kellett lennünk, és sorban egészen fél nyolcig ministráltunk. Első ministrálásaim izgalommal teliek voltak, akkor még tudni kellett kívülről valamennyi imádságot, választ latinul. Nagyobb megerőltetés volt, hogy ilyenkor, főként télen, szinte hajnalban, még sötétben kellett kelni, és reggelink sem volt.

A hittantanárom dr. Szücs Imre volt. Langaléta termete miatt „Maxi” becenévvel ruháztuk föl. Korábban a piarista generális mellett Rómában is működött, írt egy ifjúsági könyvet is. A cserkészeten belül ő vezette a futballmeccseket, bricseszadrágban fáradhatatlanul futkosott a pálya egyik végétől a másikig. Híres gyóntatónak bizonyult, sok diákot behívott beszélgetésre a szobájába. Így kerültem én is keze alá, és lettem a lelki gyermeke. Sokat, talán a hivatásomat is neki köszönhetem. Pesten, a Központi Szemináriumból, még a Piarista közti rendházban, röviddel halála előtt meglátogattam. *Dante Divina Commediáját* olvasta olaszul. Mozogni, járni már alig tudott, szívbetegsége miatt rettenetesen megdagadt a lába. Temetéséről, mivel nem volt pontos információ, lekéstem. A piarista asszisztencia már kifelé jött a temetőből, amikor odaértem, és már csak a behantolt sírt láthattam.

Híres volt a kanizsai piaristák 77-es cserkészcsapata. Voltunk benne vagy százhuszan, a rajokban. Én egy kis őrshez kerültem, ahol őrsvezetőnk minden tudományba, mint a morze, a csomókötés, a sátorverés stb., betanított. Sok cserkész- és népi nótát is tanultunk. A daltanulás egyszerre verseny is volt, vajon ki tud többet? Én vagy 120-at állítottam össze. Rajvezetőnk, *Tüskés Tibor* (a későbbi író és esztéta) nem akarta elhinni, és több próbára is tett. Mindegyiket kiálltam.

Felejthetetlen élmények voltak a Kanizsa környéki kirándulások, a számháborúk, amikor csapatban, énekszóval vonultunk végig a városon. Élményszámba mentek a nyári táborozások is, hol a Balaton mellett, hol az egyik zalai vagy somogyi faluban. Kellemetlen ezeknél a táborozásoknál csak az volt, ha a „jó” Medárd révén huzamos esőt fogtunk ki, a sáortáborunk alaposan elázott, és a holmijainkat szinte még megszáritani sem tudtuk. Szerencsére ilyenkor, mint például Vonyarcvashegyen, a Balaton mellett egy-egy jótét gazda pajtájába behúzódhattunk. A sok napközbeni foglalkozás, az esti tábortüzek imával értek véget, a reggeli zászlófelvonás szintúgy imával kezdődött. Akkoriban a még nagyon nehéz élelmiszer-ellátás miatt a táborozóknak természetben kellett a hozzájárulást leadniuk, a zsírt,

lisztet, cukrot, miegymást. Nekünk ezt, nem tudom, honnét szerezte meg anyánk, de azt hiszem, Szücs „Maxi” jóvoltából a vezetőség lemondott a mi hozzájárulásunkról.

A gimnázium életében élménynek számítottak az időnkénti rendezvények, színdarabok, előadások és koncertek is a nagy torna- és színházteremben. Egy alkalommal *Molière A fősvényét* adtuk elő. Természetesen felsős növendékek játszották, emlékszem, hallatlan sikerrel. Akkor kapott meg a színház bővölete, aminek később jó hasznát vettem. Sok híres előadót is meghívott a gimnázium az országból. Sík Sándor, a piarista költő és író magától értetődően ezek közé tartozott. Egyszer egy pesti kitűnő hegedűművész koncertezett. Addig én – zeneiskolai tanulásom ellenére – a hegedülést csak cincogásnak tartottam. Akkor döbbsentem rá, mi a hegedűművészet, és mit lehet a hegedűből elővarázsolni.

Élmény volt a gimnázium, de a város életében is a tanév vége felé a rendszeresen megrendezett évi garden party. Ezen nemcsak az énekkar – természetesen nem egyházi, hanem valami szép klasszikus dallal – vett részt, így én is, hanem a gimnázium zenekara is. Ebben a hozzáértő diákokon kívül néhány tanár is tevékenykedett, többnyire hegedűn játszottak. Ha jól emlékszem, az 1947-es garden partyn a zenekar Mozart Török indulóját is játszotta. A garden party mindig késő délután volt, és késő este tombolával ért véget. A tombolajutalmakat általában a szülők és jótékonykodók adták össze. Egyszóval zajlott az élet a gimnáziumban, és ha arra gondolok, amit később az esztergomi ferenceseknél és a budai Árpád Gimnáziumban értem meg, úgy a kanizsai oktatást, nevelést, kulturális életet ezekhez viszonyítva toronymagasságban kell látnom.

Amikor 1948. június 26-án államosították az egyházi iskolákat, a piarista gimnázium nemcsak egy tanévet, hanem kétszáz éves működést is zárt Kanizsán. A tedeum megrendítő, megható körülmények között folyt le. Az atyák a rendházban maradhattak, és csak az 1949-es deportálással szállították el őket. Holmijukon az elvtársak civakodtak, könyveiket zúzdába vitték. A piarista kápolna Szent Imre Plébánia néven önálló lelkeszség lett. A gimnáziumot, a konviktust, majd az atyák deportálása után a rendházat az új gimnázium vette birtokba. Az új tanári kar egy szélsőséges ateista kommunista igazgató vezetése alá került, a tanárok és a tanárnők is, szedett-vedett népség voltak, olyanok, akik a háború előtt alkalmatlanságuk miatt kikerültek a pedagógiából. Minden diáknak, aki tartotta volt piarista tanáraival a kapcsolatot, így bátyámnak is, hamar meggyűlt a baja az igazgatóval.

Az én osztályom és az alattam lévő két osztály is, tehát az általános iskola 5., 6. és 7. osztálya 1949 őszén átkerült a volt piarista gimnáziumból a volt polgári iskolába. Mi, akik a piaristáktól jöttünk, hamar megállapítottuk, hogy micsoda nívőkülönbség van a két iskola között. Kivételt talán csak az igazgató képezett, Kmetty Károly, aki nemcsak kedves ember, hanem nagyszerű rajztanár is volt. Megszerettette velünk a rajzot, sőt hetente egyszer délután festőórákat is tartott. Tőle tanultam meg, hogyan lehet vízfestékekkel festeni. Tanított bennünket Mantuano Márta is, a kanizsai Mantuano kéményseprő dinasztia (érdekes, mennyi kéményseprő volt olasz származású!) tagja is. Rajtuk kívül még két olasz család is élt Kanizsán, a Maion és a Sartori család. Sartori (ejtsd: „Szartori”) jegyző volt. Amikor apám az egyik parasztgazdát arról faggatta, kihez járt, az csak nyögött, de nem akarta mondani. Végül kibökte: „Ahhoz a Kakatónihoz.” A többi „tanár”-t el lehetett felejteni. Az egyik közülük – persze felkapaszkodott párttag – olyan primitív volt, hogy még a „kapitalizmus” szót sem tudta kimondani, mindig „kaspitalizmus”-ról beszélt.

A veszprémi küsszeminarista

1949 júniusában az általános iskola befejezésével kérdéssé vált, mi lesz velem. Nyilvánvaló volt, hogy a „fasiszta ügyvéd” fiát nem veszik fel a gimnáziumba. Szerencsémre apám akkor két fogság között leledzett, és Vajai esperesnél találkozott a veszprémi egyházmegye káptalani helynökével, Hoss Józseffel. Bánáss László püspök rákban meghalt, a káptalan pedig a kanonokok közül a volt kaposvári plébánost, Hoss Józsefet választotta meg helynöknek. Apám panaszára, mi lesz velem, azt válaszolta: „Jöjjön Veszprémbe. A küsszemináriumban piarista atyák nevelése alatt folytathatja a gimnáziumot. És ha jól tanul, még Rómába is lehet őt küldeni.” (Akkor még ő is hitt a lehetőségben.) Apámnak, anyámnak persze esze ágában sem volt, hogy papnak szánjanak, de a továbbtanulásnak nem látták más lehetőségét. Amikor apám a tervvel előállt, úgy éreztem, a Gondviselés szól bele az életembe. Ugyanis Fenyvesen kezembe került az *Új Ember* egyik száma, benne egy riport egy küsszemináriumról. Valami megmozdult bennem: én is ezt akarom. Nem szóltam senkinek sem róla, de amikor maga apám jött elő a tervvel, úgy éreztem, titkos gondolatomat találta el.

Jelentkeztem tehát Veszprémbe, és behívtak felvételi vizsgára. Egyedül utaztam Veszprémbe, oda-vissza. Éjszakára bennünket, vagy hatvan (!) jelentkezőt a nagyszemináriumban szállásoltak el. A vizsga írásbeli dolgozatról és szóbeli vizsgából állt. Ez utóbbi a püspöki palotában volt, a nagyteremben, ahol ott ült az egész kanonoki testület. Emlékszem, a dolgozat nem volt nehéz, és azt is tudom, hogy Beöthy István kanonok – 1979-ben mint az egyházmegye 97 éves nesztora halt meg – azt kérdezte, milyen erős a szemüvegem. Persze, tudtam a helyes választ: „A bal 1,2, a jobb 1,5 dioptria.” Egyszóval felvettek. De vagy harminc jelentkezőt nem. A várban lévő küsszemináriumban szeptember elején kellett jelentkezni. Ez a ház a XVIII. század végén épült öreg papok otthonának, de tulajdonképpen annak idején nem volt más, mint „casa defitientium”, azaz részeges, botrányos papok házi fogsága. Ekkor, nyár végén adták el szüleim szép és jó hangú zongoránkat, hogy megvehessék nekem a szükséges fehérneműt, cipőt, ruhát.

A veszprémi küsszemináriumban két felejthetetlen évet töltöttem. Rektorunk dr. Androsits István volt, egykor bécsi pazmanita, fáradhatatlan nevelő, kirándulást-gyaloglást szervező, aszkéta. Velünk ebédelt, a prefektussal, dr. Major Kálmánnal együtt, de pénteken délben, bár köztünk ültek, nem nyúltak ételhez, böjtöltek. Egyszerűség, jóság testesült meg benne, szent ember volt. Dr. Major Kálmán csendes, szigorú aszkéta volt. A veszprémi szeminárium felosztatásánál a kispapokkal együtt őt is elhurcolták. Az ávónál szörnyen véresre verték, és a vérét vele nyalatták fel. Azután hosszú börtönre ítélték. Nem tört meg, de testileg roncs lett, és nyomorúságát a székesfehérvári papi otthonban élete végéig hurcolta.

Tanáraink veszprémi piarista tanárok voltak, akik a szomszédos rendházban laktak, de az elvett gimnáziumban nem taníthattak. Nagyszerű tanárunk volt Kincs Lajos, aki a napi egy latinórán kiválóan megismertetett bennünket a latin grammatika és a klasszikus irodalom minden csínjával-bínjával. A helyes akcentusra nagy gondot fordított – ha valaki rosszul hangsúlyozott, felcsattant: „Accentus, mi fili!” Szinte mindennap rövid kis céduladolgozatot is íratott mondván: „Plicate libros, praeparate schedulas!” Lefordítottuk a szokásos tanítás előtti és utáni imádságokat is, és azokat latinul végeztük. Nem azt mondtuk: „Hálával emeljük fel szívünket tehozzád, Úristen...”, hanem: „Gratias acturi elevamus mentes ad te, Domine...” Sok klasszikus szöveget fordítottunk, például *Szent Ágostont*, *Pliniust*. Így az *ifjabb Pliniusnak* azt a levelét is, amelyet később Budapesten az érettségi dolgozat szövegének kaptunk. Örült, ha jelentkeztünk egy-egy latin szöveg felmondására. Egyik osztálytársammal versenyeztem, ki tud többet egyszeri olvasásra egy latin szövegből

megjegyezni. Én 12 nyomtatott sorig vittem. De nem vizuális memóriával, hanem értelemmel. Ha nem értettem volna a szöveget, nem tudtam volna megjegyezni.

Kitűnő tanár volt Benkő Andor is, magyart tanított. Nagyon helyesen nem arra helyezte a súlyt, hogy öles verseket elméztessen be velünk, hanem összeállított egy klasszikus verskivonatot, *Faludytól Adyig*, aminek később igen nagy hasznát vettem, amikor Pesten a magyar érettségi dolgozat címe ez volt: *Vörösmarty Mihály gondolati lírája*. Vörösmarty szinte minden jelentős filozofikus költeményéből tudtam idézni. Benkő tanár úr órái mindig élvezetesekek voltak, Nyers Rezső történelemóráival szemben. Később nem értettem, hogyan lehetett ez, amikor ő történelmi tanulmányokat is írt. Addig igen szerettem a történelmet, de ő nagyon elvette tőle a kedvemet. Nemcsak tőle. Hajlott, nagy orra volt. Kémiát Nyilas tanár úr tanított, sokszor kísérletezett az órán. Egyszer egy kísérlettel igen bebüdösítette a tantermet, és megkérdezte, ki tartja a következő órát. Mondtuk: „Nyers tanár úr.” Erre ő azt válaszolta: „Nem baj! Nagy orral nagyot lehet szagolni!” (Úgy tudtuk, kettejük között nem volt túlságosan harmonikus a viszony.)

Egyszer kitoltunk Nyilas tanár úrral. Dolgozatot jelentett be a következő órára, és mi sejtettük a témáját. Így azután szépen megírtuk azt előző délután, és másnap a dolgozatírásakor nem az akkor írottat, hanem a délután elkészítettet adtuk le. Csodálkozott is, hogy a csudába tudott minden diák olyan jó dolgozatot írni, de a csalásra nem jött rá.

Androsits atya, a rektor nyelvtanulásról is gondoskodott. Az angolkissasszonyok zárdájából, akik az iskolájukat szintén elvesztették, két idősödő nővér járt fel hozzánk, a várba. Franciát Sztrókay máter tanított. Gróf kisasszony volt, és a Sorbonne-on végzett. Igen megkedveltette velünk a nyelvet, főként, amikor latin szöveg alapján bizonyította, mennyire latin származék a francia nyelv. Németet máter Ruby tanított. Ő is igen fontosnak tartotta a folyékony beszédet. Sajnos, egy év múlva deportálták őket. A német elmaradt, de a franciát átvette Cser-Palkovics István jezsuita spirituális. Ő is a gyakorlatra helyezte a hangsúlyt, megtanított bennünket francia imádságokra, de dalokra is (*J' ai perdu le do de ma clarinette...*).

A napirend a kyszemináriumban szigorú volt. Reggel hatkor keltünk, este kilenckor fekdünk. Közös hálóteremben aludtunk. A reggeli hideg vizes mosdás után, hét óraker szentmise a kápolnában, azután reggeli, majd tanítás. Ebéd és rövid rekreáció után tanulás következett, szünettel, majd vacsora és esti ima. A kápolnában a fatérdeplőn nem volt semmi borítás, a többször félórás térdeplés ugyancsak igénybe vette a térdeket.

1949 nyarán elvették a kyszeminárium épületét. Nem maradt más hátra, mint bennünket a következő tanévben három helyre szétosztani. Két évfolyam hálóterme a püspöki palotába került, kettő a Sárközy-féle kanonoki házba. A tanítás a Sárközy-házban folyt, ebédet a nagyszemináriumban kaptunk. Én a püspöki palotába kerültem, és a háló duktórává (felügyelőjévé) neveztek ki. A szobával szemben lakott Mehrle Tamás domonkos teológiai tanár, akit Badalik Bertalan, az új veszprémi püspök, maga is domonkos, hozott a házba. Sokszor este átmentem hozzá, felejthetetlen beszélgetésekbe merültünk, kapcsolatunk később is megmaradt. A palota nagy teraszán jógázhattam is késő esténként, a csodás panoráma, a balzsamos virágillat még most is emlékezetemben van.

Androsits atya nagy sétái, gyaloglásai velünk, ha fáradságosnak is, de emlékezetesnek bizonyultak. Nem számított kánikula, fagy, hófúvás, ha az út tervbe volt véve, megvalósítottuk. Veszprémből gyalog mentünk Kővágóórsra, Balatonfüredre, Zamárdiba, Felsőórsra, Hajmáskérre, Rátótra, Zircra, Borsodpusztára Halász Pius atyához, a szigorú ciszterciához, Farkasgyepűre, egyéb helyekre. Az utat sokszor a helyi plébániai szentmisével kötöttük össze. Megegett, hogy a püspökség őszi betakarításához (dió-, almászüret) is hozzásegítettünk. Érdekes, hogy a téli, nyári nagy sétákon senki sem betegedett meg, nem fázott meg. Csak egyszer ittunk túl sokat a füredi savanyúvízből, aminek az lett a következménye, hogy másnap megostromoltuk az árnyékszékeket.

Az esztergomi ferenceseknél

Az államnak, azaz a kommunista pártnak az egyházra kényszerített megállapodásával 1950. augusztus 30-án visszakapták az esztergomi ferencesek is a gimnáziumukat a konviktussal egyetemben. Badalik Bertalan püspök úr tehát felszámolta az amúgy is pusztulásra ítélt kisszemináriumot. A legfelső évfolyamot behelyezte a nagyszemináriumba, minket pedig, az alsó két osztályt az esztergomi ferencesekhez küldött. Az internátusi ellátást, tandíjat satöbbit az egyházmegye fizette. Mivel a kisszemináriumban végzett tanulmányokat, bár teljesen azonos volt az állami gimnáziumokban leadott tananyaggal, a hatóság nem ismerte el, és mivel a ferences gimnázium államilag elismertnek számított, tanévet vesztettünk. Hosszú tárgyalások után a kommunista tanügyi hatóság egy évet elismert, de a végzett kettőt nem. Így kerültem 1950. szeptember elején Esztergomba, a ferences gimnázium második osztályába.

Nevelőinkről, a jólelkű ferencesekről – akik azonban Jézus Krisztus után mindjárt a szeráfi Szent Ferencet emlegették – nem kívánok írni. Igazgatónk Kovács Arisztid volt, már idősebb, kedves ember, de megfelelő energia nélkül. Tornatanárunk egy fiatal, sportos ferences atya volt. Kíméletet nem ismert. Egyszer az egyik órán valaki – akik tudták, nem mondták – hozzá rúgta a labdát. „Ki volt?”, kérdezte szentori hangon. Mély csend. „Ki volt!?”, ismételte még hangosabban. Újra mély csend. „No, akkor jön a büntetés!” leguggoltatott bennünket, és guggolásban kellett a tornateremben fél órát ugrálni. Alig tudtunk feltápáskodni, még két nap múlva is izomláz gyötört mindenkit. Róla szólt a fáma, hogy egyszer egy futóversenyen, bár már szerzetes volt, futás közben elvesztette a nadrágját. De meztelenül is elsőnek ért a célba.

A tanárok közül – hiszen a ferences rend nem is volt tanító rend – csak kevesen voltak a rend tagjai. Matematikát az osztályunkban Gonda Celesztin, korábban az esztergomi bencés gimnázium tanára, tanított. Rendi ruhát hordott, sokat magyarázott, de nem elég érthetően. Egyszer óra közben az egész padsor kidugta középre a lábát, a bal oldali jobbra, a jobb oldali balra. Ugyanis szeretett a padsorok között fel-alá járkálni. Így azután kénytelen volt a padsor elején megállni, de csak annyit mondott: „Na, tegnap szebb lábakat láttam.” Ugyanis hallottuk, előző este a pesti operában balettelőadást nézett meg.

Magyartanárunk dr. Vass József volt, szalézi szerzetes. Úgy tudtuk, azon kevesek közé tartozik, akik a pesti egyetemen magyar nyelvből és irodalomból doktoráltak. Szigorú tanárt ismertünk meg benne. Egyszer egy feladott versből, az egészet könyv nélkül kellett tudnunk, az egész osztályt beszekundáztatta. Sokszor a legnehezebb magyar helyesírási példákat diktálta, de meg is tanított bennünket a magyar helyesírás tökéletes ismeretére. Viszont nemcsak diktált, hanem kitűnően magyarázott is, olyan dolgokat, amikről különben nem is lehetett hallani vagy a tankönyvben olvasni. Igen megkedveltem a szakot, rendszeresen végigolvastam az egész klasszikus magyar regényirodalmat, *Dugonics András Etelkájától Eötvös Karthauziján* át egészen *Móricz Úri murijáig*. De a költészetet sem hagytam ki. *Balassi, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany* nagy, klasszikus írásait is végigolvastam. Talán ezért is volt az a hírem, hogy a legjobb stiliszta vagyok, nemcsak az osztályban, hanem az iskolában is. Még Veszprémben egy dolgozatomtól – amelynek *Zsiga* volt a címe, és így kezdtem: „Nem tudom, mért adta neki apja ezt a nevet, hiszen lány volt: Erzsike” – Benkő tanárom úgy el volt ragadtatva, hogy az osztályban velem felolvastatta. Igaz, meg is jegyezte: „Lám, újra beigazolódott, hogy a szerzők műveiket nem tudják jól felolvasni.” Írás közben, már ekkor is, valamiféle hév, láz fogott el. Később néhány novellát, kroit, cikket írtam. Nyisztor Zoltán bácsi észre is vette írói vénámat, és azt hitte, én lépek majd a nyomdokába. De erről majd később.

Budapest, Árpád Gimnázium

A gimnázium második osztályát Esztergomban néhányan a veszprémiek közül jelesen végeztük. Nem csoda, hiszen a tananyagot egyszer már tanultuk. Jelentkeztünk tehát a dorogi tanügyi hatóságnál. Esztergom mint a primások városa jóformán minden hivatalt elvesztett. Hogy az elvesztett évet pótoljuk, egy úgynevezett ugrató vizsgára kértünk engedélyt. Vizsgázni akartunk a harmadik osztály anyagából és ősszel a gimnázium negyedik, utolsó osztályába lépni. A törvény szerint erre jogunk is volt, bizonyítványunk eredménye alapján. Augusztus elején tehát visszatértem Esztergomba, és a konviktusban a tankönyvek alapján magam vettem át a harmadik osztály teljes tananyagát. A dorogi hatóság azonban többszöri sürgetésünk ellenére sem jelentkezett. Végre szeptember 7-e körül, amikor az új tanév már megkezdődött, megokolás nélkül elutasították a kérelmünket. Ketten közülünk másutt próbálkoztak. Egyiküknek Kecskeméten, másikuknak Pesten sikerült.

Az én dolgom nehezebb volt. Előbb el kellett intézmem, hogy Budán nagyanyámnál ideiglenesen otthont találjak, és csak utána mehettem a III. kerületi oktatási osztályra. Az előadó, egy hölgy, jóindulatúan fogadott. „De – mondta –, igen sajnálom, most már szeptember végén járunk, ugrató vizsgát már nem lehet tenni. Sőt, az eddig leadott iskolai anyagról is tanárainak számot kell adni.” Esztergomba már nem mehettem vissza, mivel onnan való távozásomat azzal okoltam meg, hogy szüleim nem tudják az ottani konviktusi költségeket fizetni, itt pedig nagyanyám befogad. Az engedélyt, hogy beiratkozhassek, megkaptam. Így kerültem a III. kerületi Árpád Gimnáziumba, ahol apám is nyolc évig tanult és 1923-ban érettségizett.

A III./A fiúosztályba tettek. Hallatlan zaj, rendetlenség fogadott. A ferences gimnázium fegyelmének nyoma sem volt. Az ordítózás csak akkor szűnt meg, amikor valaki bekiabálta a folyosóról: „Jön a Paja!” „Paja bácsi”, azaz dr. Tóth Pál László a magyartanárunk volt. Úriember mivoltára sokat adott. Ha valaki azt mondta feleléskor, „tudniillik”, azt vágta közbe: „Amit illik tudni, azt én tudom.” állítólag egy magyarnyelvtan-könyvet és módszert is írt – amelynek nyomát sem találtam a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában –, de az órái fabatkát sem értek. Nem is érdekelte már a tanítás, utolsó évét nyögte nyugdíjazása előtt. Nála kellett a tanári teremben az eddig leadott anyagból vizsgáznom. Amikor feladta a tételt, így szóltam: „Ha megengedi, tanár úr, a kérdést három szakaszban szeretném megválaszolni.” Előbb így és így, azután úgy, végül emígy. Láttam, igen meg volt a feleletemmel elégedve. Amikor bejött a következő órára, azt mondta: „No, uraim, az új fiú így és így vizsgázott. Látják, ezt így kell csinálni!”

Paja bácsi közvetlen utóda Szabolcsi Miklós lett, Szabolcsi Bence zenetudós unokaöccse. Zsidó származása ellenére sohasem szólt ellenségesen a vallásról vagy az egyházzal, ez őt nyilvánvalóan nem is érdekelte. Az óráin majdnem mindig a szakterületéről, *József Attila* költészetéről beszélt, közben kezével könyökig a nadrágzsebében kotorászott. Később nagy karriert csinált, hozzájárulása nélkül nem jelenhetett meg irodalmi mű Magyarországon.

Helyét 1958 őszén *Eörsi István* foglalta el. Amikor először bejött az osztályba, beült az utolsó padba hospitálni. Jóformán mindenki hátrafordult és kérdezte: „Ki ez az új fiú?” *Eörsi István* – mi csak Eörsi Pityukának hívtuk – kicsi, vékony, szőke, de már kopaszodó férfi volt, éppen hogy végzett az egyetemen. Már csak ezért is nézhettük „új fiú”-nak. Az apja magas beosztású pártfunkcionárius volt, a féltestvére, Eörsi Mátyás is politikai pályára lépett. Tudtuk, hogy írói, költői ambíciói vannak. Az órái nem voltak eget verőek, az esztergomi Vass István nyomába sem lépett. 1956-ban a magyar Pen Club titkáraként „forradalmaskodott”, börtönbe került, de radikális baloldali, posztkommunista nézeteit megtartotta. II. János Pál pápa 1991-es magyarországi látogatása ellen epébe mártott tollal,

gyűlölettel írt. Mint befutott drámaíró, a meghívások ellenére sohasem jött el osztálytalálkozóinkra.

Latintanárnk az öregedő Gombár Vince volt. Nagy ügyel-bajjal tanította a tárgyat, mert az osztályban a fiúknak szinte fogalmuk sem volt a latinról. Kedvük sem volt hozzá, pláne, ha *Vergiliust* vagy *Ovidiust* fordítottunk. Tudtam róla, hogy korábban szerzetes vagy pap volt, mert egyszer azt kérdezte tőlem, milyen nemű a „turris” (‘torony’), amire én habozás nélkül válaszoltam: „feminini generis”, hozzátéve: „turris eburnea” (‘elefántcsonttorony’, a loretoi litániában Szűz Mária epiteton ornansa). Elmosolyodott, és csak annyit mondott: „Igen, így van.”

Oroszt Czeke Istvánné tanított. Kárpátaljai származása révén jól bírta az orosz nyelvet, és nemcsak jól oktatott, hanem az órára írásbeli házi feladatokat is követelt, és az óráin csak az orosz nyelvet tűrte meg. A második év végén már ott tartottunk, hogy Lev Tolsztojt is fordítottunk. Jól belejöttem a nyelvbe, amiről teleírt, fennmaradt füzeteim is tanúskodnak, annyira, hogy érettségi előtt a Lenin Egyetemen – a volt tőzsde épületében – egy moszkvai docens asszony előadását is jól tudtam követni.

Másik jó tanárunk dr. Fügedi Péter volt. Földrajzot tanított. Becsültük, tiszteltük szolid és kedves magatartása miatt is, akárcsak Karády Károly osztályfőnökünket. Ő sokszor próbált az osztály lelkére beszélni, és sok bajtól védte meg egyikünket-másikunkat. Tornatanárunk a magyar „Nurmi”, Ignác (Iglói) Mihály volt, aki mint edző a magyar futókat készítette fel nemzetközi diadalokra. Jól foglalkozott velünk, nemcsak a tornateremben, hanem a szabadban is, amikor a gimnázium melletti római amfiteátrumban futtatott bennünket. 1954-ben, érettségink előtt az utolsó órán hatalmas, megrendítő beszédben búcsúzott tőlünk. Isten és az ember szeretetére, becsületre és hazafiságra intett, buzdított. Bennem szinte meghűlt a vér: „Meri ezt mondani?” Merte! Ez akkor, amikor a diktatúra még tombolt, és nekem is a III. kerületi tanácsra kellett mennem, hogy engedélyezzék budapesti tartózkodásom meghosszabbítását. Ott az elvtársnő nekem esett: „Mit akar maga Budapesten? menjen haza, ahová való!” De végül kegyesen három hónapra meghosszabbította az engedélyt.

Kémia csak a harmadik osztályban volt. Tanárnőnk, Istvánffy Klára maga is unta a szakját, rendszerint készületlenül jött órára, és 45 éve ellenére sokkal idősebbnek látszott. Rengeteget dohányzott, a fogai helyén csak csonkok voltak, azok is sárgásbarnák a sok nikotintól. Felduzzadt arra arról is árulkodott, hogy az italt sem vetette meg. Év végén nekem „jó” jegyet adott. Mivel ez a harmadik osztály anyagából bekerült az érettségibe, így lett az érettségi bizonyítványomban az összes „jeles” mellett egy „jó” is. De ennek ellenére 1954. június 18-án „kitűnő”-vel érettségiztem.

Az utolsó, az érettségi évében, a matematika–fizikát osztályunkban Szalmay János vette át. Megrökönyödve konstataulta, hogy az osztályunk rettenetesen gyenge, és még az alapismeretekkel is baj van. Nem maradt neki más hátra, mint elejétől végéig mindent pótolni, azaz bennünket az érettségire jól felkészíteni. Ez lényegében sikerült is neki, bár akadt közöttünk olyan érettségiző, aki nem tudta a logaritmust helyesen használni, sem gyököt vonni.

Érettségi évünkben új történelem–alkotmánytan szakos tanárt kaptunk, Czeczey Zoltán személyében. Őt a Cecén nővő bogyiszlói paprika után csak „bogyiszló”-nak hívtuk. Iskolapéldája volt a buta pártfunkcionáriusnak. Műveltsége, magyarázása, beszéde nem ütötte meg az elemista gyerekek színvonalát sem. Primitív módon próbálta a marxizmus–leninizmust, a pártpolitikát közvetíteni, természetesen minden eredmény nélkül. Mint pedagógus korábban nem állta volna meg a helyét, még egy elemi iskolában sem, nemhogy egy gimnáziumban.

1954 májusában írásbeli érettségiztünk. Oroszból a téma *Lermontov* felesleges embere volt. Mivel nekem a dolgozat igen jól sikerült, szóbelire már nem kellett mennem. A magyar, mint már szó volt róla, *Vörösmarty* gondolati líráját tűzte ki feladatul. Hála Benkő tanár úr

versidézeteinek, igen részletesen tudtam a témát idézetekkel gazdagon illusztrálva kidolgozni. Eörsi „Pityuka” nagyon meg is dicsért érte. A matematikadolgozat kettős témáját nem a mi osztályunkra szabták. Hiszen a minisztériumból jött. Az első feladattal még csak elboldogultunk, de a másodikkal, egy vektorszámítással már nem. Tanárunk, aki néha benézett az osztályba, látta a kínunkat. Amikor ismételten bejött, leejtett egy papírlapot. Ezen a tétel fel volt állítva. Ezt azután így-úgy továbbadtuk egymásnak, de a teljes és pontos kidolgozásra már nem volt idő. Viszont ezen is szerencsésen átestünk.

Sokkal jobban feküdt nekem a latin írásbeli, mert mint írtam, az *ifjabb Plinius*nak olyan levelét kaptuk, amelyet mi Veszprémben már fordítottunk. Tíz percen belül elkészültem vele, egyszerűen csak le kellett magyarul írnom. Azután átmásoltam, tisztáztam, majd az eredeti kivittem a WC-be, de ráírtam a fiúknak, hogy egy-két szórendet, kifejezést változtassanak meg, nehogy rájöjjenek a csalásra. A latin szóbeli, *Ovidius* egyik költeménye, olyan jól ment, hogy Gombár Vince még arra kapacitált, ad hoc álljak neki egy soha nem látott másik költemény fordításának is. Köszöntem, de erre már nem akartam vállalkozni.

Az érettségi elnökünk dr. Bednarik Ilona volt, finom „úriasszony”. Azt mondta, ő nem azért jött, hogy megállapítsa, mit nem tudunk, hanem hogy hallja, mit tudunk. Igazi helyes pedagógiai alapelv, amelyet próbáltam később iskolai és egyetemi tanári éveimben a vizsgáknál megvalósítani. Főként, hogy később a Hittudományi Akadémián Szörényi Andor szadista vizsgamódszerével csak még jobban kiábrándított.

Érettségi bankettünket egy hármashatár-hegyi vendéglőben tartottuk. Egyikünk olyan alaposan nézett a pohár fenekére, hogy hajnalban az asztal alól verték föl. Mi viszont danolászva, kiabálva vonultunk le Budára, feldöntögetve útközben a kitett kukákat. Ránk is mordult egy rendőrjárőr. Szerencsénkre Baranyai Gyurka osztálytársunknak a nevelőapja rendőr volt, a járőr ismerte, és így elengedett bennünket. Ezután azonban már feloszlott a társaság, ki-ki ment haza a „kátért” kialudni. Anyám feljött az érettségire Pestre, így együtt indultunk haza.

Akkor már nem nagyanyámnál laktam, aki lányával, Mariska nénival és annak fiával, Bandival lakott együtt, hanem anyám keresztapja, Danhauser Rudi bácsi özvegyénél. Ő, mint már szó volt róla, anyám anyjának bátyja volt. Amikor Esztergomból Pestre kerültem, anyám arra kérte keresztapját, fogadjon be engem, de ő betegségére való tekintettel elutasította. Amikor azonban egy év múlva Rudi bácsi meghalt, özvegye, Lujza néni befogadott. Örültek is neki, hogy a kétszobás, összkomfortos lakásba valakit be lehetett jelenteni, különben a lakást, mivel csak egy személy használja, elvették volna.

Ezzel kapcsolatban kell megjegyezni, hogy sem nagyanyámnál, sem Lujza néninél nem kaptam kosztot. Mivel nagybátyám és felesége, Maca néni is dolgozni járt, náluk csak vacsorát kaptam, aminek persze nagyon örültem. A reggeli nagyanyáméknál egy zsíros kenyér volt egy csésze teával, Lujza néninél az sem. Nála magam főztem teát és ettem egy darab kenyeret. Az iskolában nem volt déli étkeztetés, de lehetőség nyílt volna egy napközi otthonban ebédre, déli, délutáni tanulásra. Elutasítottak. Nem mertem bevallani, így hát nagyanyámék és Lujza néniék azt hitték, van ebédem. Pedig nem volt. Érettségi évemben a helyzet kissé javult, mert egyik osztálytársam szülei, akik a szomszédban laktak, arra kértek, instruáljam a fiukat. Őszintén szólva kedves fiú volt Miska, de nagyon buta. Már a gimnázium első évében el kellett volna őt tanácsolni. Nem is tudott érettségizni, később valami szakmát tanult. Így azután náluk jutottam néha ebédhez és egy kis pénzhez.

Érettségi után legtöbb osztálytársam, ha jól emlékszem, vagy heten, az orvosi egyetemre jelentkeztek. Fel is vették őket, Béres Péter kivételével, pedig ő is kitűnően érettségizett. Nem felelt meg a káderanyaga, inkább a nagyon közepes tehetségű és közepes jeggyel végzett Baranyai Gyurkát hozták előnybe, akinek a nevelőapja jó káder, rendőr volt. Nem kell mondani, már a második éven kibukott az egyetemről. Jómagam a pesti Eötvös Loránd Tudomány Egyetem (korábban Pázmány Péter Egyetem) magyar szakára jelentkeztem. Mivel

a magyart egyedül nem lehetett választani, mellé a franciát jelöltem meg, hiszen a francia irodalom is nagyon érdekelt.

A felvételi vizsgára június végére hívtak be. Csak szóbeli vizsgából állt, de alapos volt. Több docens, tanár is kérdezett. Emlékszem, megkérdezték, mondjak valamit a barokk kori eposzokról. Ekkor nemcsak *Zrínyiről* kezdtem beszélni, hanem annak példaképeiről, és előfutáiról is, így *Torquato Tasso La libberata Gerusalemme-jéről* is. A vizsgáztatók csak úgy néztek: „Maga ezt honnét tudja?” Mondtam: „Az esztergomi magyartanáromtól, dr. Vass Istvántól.” A magyar felvételi vizsga jól ment, a francia már kevésbé. Az egyedül vizsgáztató tanár egy *Verlaine*-verset rakott elé, és felszólított, hogy olvassam és fordítsam. Persze, hibát ejtettem az olvasásnál, hiszen teljesen ismeretlen szavak is voltak a versben. Rám is mordult: „Így akar maga francia szakra menni, amikor még olvasni sem tud rendesen?” Erre én csendesen csak azt válaszoltam: „Éppen azért választottam a francia szakot, hogy megtanuljam. De hát honnét tudjam a nyelvet, amikor azt Magyarország egyetlen iskolájában sem tanítják?” A lényegében sikeres felvételi vizsga ellenére rövidesen kaptam egy litografált cetlin az értesítést, hogy „hely hiányában” nem vettek fel. Világos, hogy a „fasiszta ügyvéd” fiának kitűnő érettségije ellenére nem volt helye az egyetemen. Mivel azonban az elutasítással egyidejűleg értesítettek, jelentkezhetek Debrecenben orosz szakra, ott még volna hely, beadtam oda is a jelentkezésemet. De előbb felkerestem Szabolcsi Miklós tanáromat, Pesten. A Parlament környékén nagy lakásában, hatalmas könyvtárában fogadott. De kijelentette, az érdekemben semmit sem tud tenni. Így azután a látogatásom nála öt percig sem tartott.

Nagynénémnél, Kamilla néninél Alsóbélatelepen, a Balatonon voltam, amikor megjött az értesítés Debrecenből, jelentkezsem felvételi vizsgára. Ez az értesítés a felvételi vizsga utolsó napján érkezett. Semmiképp sem érhettem el Debrecen időben. Ezért felhívtam telefonon őket, és azt mondták, üljek fel az első vonatra, és jelentkezsem a bölcsészkaron, ha megérkeztem. Így is történt. Egyedül engem két 35 év körüli docens vizsgáztatott. Magyarul kérdeztek, de én oroszul válaszoltam és oroszul adtam elő a kért témát. Láttam, időnként összenéznek. Amikor befejezték a vizsgáztatást, volt annyi bátorságom, hogy én is kérdeztem: „Meg voltak a vizsgámmal elégedve?” A válasz így szólt: „Nézze, mi itt három napon keresztül több, mint kétszázat vizsgáztattunk. Egyetlenegy sem volt olyan jó közülük, mint maga.”

Itt is elutasítottak „férőhely hiányában”. Tudtam, hogy iskolai káderezésem, mindennek az apámra és a családkra ütött Káin-bélyeg volt az oka. De az ismételt elutasításban Isten ujját láttam. Éreztem, tudtam, az Úristennek szándékai vannak velem, hív a szolgálatára. Írtam tehát egy levelet a püspökömnek, Badalik Bertalannak. Kértem, vegyen fel a kispapjai közé, és – elég szemtelenül – azt is kértem, hogy küldjön tanulmányokra a pesti Központi Szemináriumba. Csakhamar jött is tőle egy távirat: „Kedves fiam! Szeptember 5-én jelentkezzen a Központi Szemináriumban.” Így kerültem a Pesten tanuló veszprémi kispapok közé.

A pesti Központi Szemináriumban

A szemináriumi évekről közvetlenül menekülésem után, 1961 augusztusában dr. Fábíán Károly kérésére nála, Münchenben *Egy kispap élete Magyarországon 1954–1960* címen számoltam be, ami később nyomtatásban is megjelent.

A fentiekén kívül egy és másra a szemináriumban még ki kell térnem. Így tanárainra, előjáróimra is.

Spirituálisunk, dr. Papp Imre a hivatását igen komolyan vette. Nemcsak esti elmélkedéseire, „puktá”-ira készült fel igen lelkiismeretesen, hanem valamennyiünkkel személyesen is foglalkozott. Erre mindig volt ideje, néha egy óra erejéig is. Hetenként gyóntunk, általában nála, bár volt „kinti” gyóntatónk is. 1955-ben megszerezte karunkon a magántanári képesítését. Székfoglalóján mindannyian ott voltunk, ha jól emlékszem, a spekulatív dogmatika anyagát választotta. Amikor egyszer – ez már közvetlenül a szeminárium szétzüllesztése előtt volt – neki előjáróinkról panaszkodtam, mondván „a jó pásztor életét adja juhaiért”, azt felelte: „Gábor! Kire tette fel az életét? Ezekre, vagy Jézus Krisztusra?”

Az énekkar, a vasárnapi gregorián mise az egyetemi templomban Takács Nándor karmelita kezében volt. Sokat, alaposan foglalkozott velünk. Példaképének nem a német stílusú beuroni bencés, hanem a francia sollemnes-i bencés gregorián éneket tartotta. Később megtapasztalhattam Németországban, és magában Sollemnes-ben is, mennyire igaza volt.

A közönséges egyházi éneket Huber Frigyes közvetítette nekünk. Régi pesti német muzikuscsaládból származott. Óráit nem vettük túl komolyan, de ő sem akart bennünket kínozni. Megelégedett azzal, hogy megtanultuk az egyházi énekeket. Ez azért is jó volt, mert hagyományosan egyszer egy évben meglátogatott bennünket *Kodály Zoltán*. Néhányunk gregorián énekét meghallgatta, így az enyémet is, azután pedig a díszteremben az összegyűlt növendékek előtt egy exhortációt (buzdító beszédet) tartott. Bántotta a csőröm, hogy magas mekegő hangján igen kemény kritikát mondott a falusi lelkipásztorokról, akik az egyházi ének mellett a népi éneket is pusztulni hagyták. Mintha a lelkipásztor feladata, hivatása nem a „cura animarum” (lelki gondozás – *A Szerk.*) lett volna, hanem a népdalok gyűjtése és őrzése!

A vasárnapi gregorián misék minden mozdulata zsinórra ment, nagy asszisztenciával. Orgonistánk a rendkívül képzett, muzikális és mélyen vallásos *Gergely Ferenc* orgonaművész, akadémiai tanár volt. Híres volt improvizációiról is, bármely feladott témáról kapásból csodálatos muzsikát varázsolt elő. Általában a karácsonyi mise után improvizált, amikor a gregorián mellett magyar egyházi népekeket is énekeltünk. Egyszer Gergely tanár úr elfelejtette a misére kottáját magával hozni. Ugyanis a mise után rendszerint egy-egy *Bach*-művet adott elő. Kérdezte: „Van itt valakinek a házban kottája?” Szaladtam, és hoztam *Bach*-kottámat, amelyet a lipcsei Rieger cég adott ki, és amelyből Kanizsán néha a kántor vezetése mellett az orgonán játszani szoktam. A végén azzal adta vissza Gergely tanár úr a kottát: „No, látja itt ezt a hangjegyet? Ezt Bach sohasem írhatta!”

Mint már szó volt róla, filozófiára Erdey Ferenc és Kecskés Pál tanított minket. Erdey a svájci Fribourgbán végzett. Sajnos, felkészültsége, tudása és előadása megmaradt tanulmányi éveinél. Legalább negyven évvel volt elmaradva. Egyszer még azt is mondta, hogy az autóra gőzt (nem gázt) adnak. Kopasz fejére halántékából fésülte át gyér haját. Ha szél fúj, ez mint trófea lobogott feje fölött.

Kecskés Pál iskolapéldája volt a tudós kutatónak, de csapnivaló előadónak. Óráin, amelyeken monotonon, orra alatt, elfojtott hangon beszélt, jóformán aludtunk. Igazi hasznát csak jó bölcsellettörténet-könyvének vettük. Mindkét filozófiatanár előadása, jegyzete latinul volt. Az első vizsgám Kecskés Pálnál pszichológiából történt. A vizsgán Géczy prefektus

hospitált. Amikor a kérdéseket szépen, latinul megválaszoltam, azt mondta Kecskés Gécynek: „Ugye, ő a második évfolyamhoz tartozik?” „Nem, elsős”, hangzott a válasz. Így lett nyolc vizsgámból mind a nyolc kitűnő.

Artner Edgárnak, aki patológiát és alapvető hittant adott elő, rendkívül alapos patológiai (az egyházatyákkal és tanításaikkal foglalkozó tudományág – *A Szerk.*) ismeretei voltak. Tudtuk, hogy az egyházatyák eredeti, görög és latin művei alapján már évtizedek óta egy teljes egyházi földrajzon (püspökségek stb.) dolgozik. A görögöt és a latint úgy olvasta, mint anyanyelvét. Ha *Migne*-ből (*Patrologia Graeca et Latina*) egy kötet hiányzott, tudtuk, nála van. Sajnos, soha nem készült el Artner professzor a munkájával, pedig ha közli, világsiker, világhír lett volna belőle. Mi lett kéziratái sorsa? A patológia mellett fundamentális teológiát is előadott, ezt már jóval kevesebb sikerrel. Vezérfonalának Horváth Sándor domonkos tanár szinte érthetlenségig spekulatív könyvét vette. Néha az volt a benyomásunk, a problémákat maga sem érti. Kár, mert később Waldenfels kollégám *Kontextuelle Fundamentaltheologie* című könyve alapján megtudhattam, mi mindent mulasztottunk el. Artner híresen szellemes ember volt. A vicceit, a szójátékait, az aforizmáit jegyeztük. Ezeket sokszor ismételte. Néha a litografált jegyzetben már ez állt: „Itt jön ez és ez a vicc.” Ha a csengő az óra végét jelezte, azonnal, még mondat közben fejezte be beszédét, és a következő órán az esedékes szavakkal folytatta.

Galla Ferencet szóvirágos beszéde miatt néha megmosolyogtuk. Egyháztörténetet adott elő, és mindig lényegre törekedett. Az utolsó órákat a szemeszterben az egyházművészetnek szentelte, és nagy képeslapgyűjteménye segítségével az előadott egyháztörténeti kor egyházművészetét is közelebb hozta. *Hóman Bálint* miniszter emelte be őt a karba, a mások által favorizált Meszlényi Antal helyett. Igazi tudása szemináriumi óráin bontakozott ki. Nem hiszem, hogy volt valaki kortársai közül, sőt akadna ma is valaki, aki a XVI–XVII. századi magyar egyháztörténetet nála jobban ismerte volna. Tudta a legkisebb összefüggéseket is, a főnemesi családok egész rokonságát számon tartotta, levéltári kutatásainak eredménye egy egész ládára valót tett ki. Sajnos, ő sem állt neki idejében a gyűjtött anyag feldolgozásának, és amikor erre már ideje lett volna, már nem volt meg hallatlan koncentrációt igénylő szellemi képessége. Szóvirágos beszéde valószínűleg azzal függött össze, hogy kisgyerekkorában került a torinói szaléziakhoz, és így anyanyelve szinte az olasz lett. Mondta is egyszer, hogy amikor hazajött Magyarországra, törte a magyar nyelvet és igen nehezeire esett prédikálnia. Váci egyházmegyei lett, címzetes apát, prelátus. Nagy ünnepeken – hiszen rektor is volt –, lilába öltözött. Egyszer, amikor azt mondták neki, belőle még püspök is lehet, így reagált: „Nono, az isteni Gondviselésnek azért nem kell határt szabni!” Házvezetőnője egy csúf öregasszony volt, mi úgy hívtuk az ókori egyháztörténetet idézve, „Galla Placidia”. A rektori lakás az első emeleten, elsőéves közös hálótermünk, a dormitóriumunk alatt volt. Így hallhattam lefekvés után, hogy Galla rektorunk zongorázott. Mindig barokk muzsikát, *Bachot*, *Scarlattit* és a többit játszott. 1971-ben magántanári képesítésem megszerzése érdekében kértem tőle anyagot a magyar középkori egyháztörténet-írásról. Egy hatalmas erudícióval (képzettség, műveltség – *A Szerk.*) válaszolt, és megjegyezte: „A német tudományos gőg füstjét ismerem. Mögötte sokszor nincs semmi.” Amikor *Hermann Egyed* nagy magyar egyháztörténetét posztum kiadtam, elkeseredetten köszönte meg a neki küldött könyvet: „Az embernek meg kell halnia, hogy a munkája megjelenjen.”

Szörényi Andorról fentebb kétszer már szóltam. Soha életemben önteltebb pappal, mint vele, nem találkoztam. Úgy vizsgáztatott, hogy a jelöltet addig faggatta új kérdésekkel, míg észrevette, hogy bizonytalankodik. Akkor új és új, a témát elmélyítő kérdést szegezett neki, majd belezavarta. A vizsga nála legkevesebb fél órát tartott, és átlag tíz vizsgázóból hatot lehet megbuktatott. Ha valaki a görög újszövetségi szentírási szöveget nem jól olvasta, máris küldte kifelé, „hiszen maga még olvasni sem tud, majd jöjjön, ha már megtanulta a nyelvet”. A görög rendhagyó ígéket is fűjni kellett nála. Ezt a vizsgamódszert én szadistának tartottam,

és később igyekeztem elkerülni. Szerette hangsúlyozni, hogy ő Közép-Európa egyetlen biblikusdoktora, és hogy ő képes volna prelekcioit (előadás, felolvasás – *A Szerk.*) világnyelveken is előadni. Igaz, hogy Rómában a Biblikus Intézetben doktorált, de az is igaz volt, hogy rajta kívül még sokan doktoráltak ott Közép-Európából, még Magyarországról is, köztük másik biblikustanárunk, Németh Antal is. 1957 márciusában egy hétre őt is „begyűjtötték”. Így került ő jobb, azaz „bal” belátásra, bár az is köztudomású volt, hogy talán sváb származása okán annak idején a kalocsai egyházmegyében nemzetiszocialista eszméket pengetett szóban és írásban. Lehet, hogy ezek alapján is „megdolgozták”, és tette a karon azt, amiről már szó volt.

Jó tanár, széles látókörű professzor volt a morális tanára, Zemplén György cisztercita, a neves Zemplén-család sarja. „Pipiké”-nek hívtuk, mert a tanítványait rendszerint „Pipikém”-nek szólította. Szívélyes kapcsolatot tartott fenn a növendékekkel, pszichoanalízissel, a Szondi-féle teszteléssel is foglalkozott. Néha örültek borzalmas fényképeit tette az áldozat elé, válassza ki a neki legszimpatikusabb örültet. Azután Szondi alapján ebből következtetéseket vont le. 1956-os szerepléséről fent volt szó. Később, az 1964-es vatikáni megegyezés után a római Pápai Magyar Intézet rektora, sőt esztergomi segédpüspök is lett. Mint az Egyházügyi Hivatal beépített ügynöke „Zoltán Kálmán” fedőnéven ment be az újabb kori magyar egyháztörténetbe.

Bánk József professzor kánonjogi előadásai mindig érdekesek voltak. Speciális területe a házasságjog volt, én gépeltem le neki könyve kéziratát, a *Connubia Canonicát*. Egyszer fájta a fogam, nem tudtam aludni. Mivel én voltam a könyvtáros, és kulcsom volt, bevonultam tehát a pálos könyvtárba, és fél éjszakán keresztül gépeltem Bánk professzor kéziratát. Másnap hívatott Semptey prefektus, és mondta: „Gábor, ha legközelebb éjjel gépel, legalább ne fölöttem. Nem tudtam a kopogás miatt aludni.” Megbüntethetett volna a szabálysértés miatt, de úgy látszik, Bánk miatt nem tette.

Semptey, korábban Starker vicedirektor szinte közutálatnak örvendett. Vele kapcsolatban idézgettük a közmondást, Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó. Ő is régóta erkölcsi alapon beépített ügynök volt az államvédelem III./III. osztályán, „Hívő” fedőnéven. De maga Bánk is, „Professzor” fedőnéven a társasághoz tartozott. Rendkívül félnék, sőt félszeg természete ellenére karriert csinált: előbb győri apostoli kormányzó, címzetes, majd váci püspök, egri érsek, majd ismét váci érsek püspök lett. Előrehaladását állítólag annak köszönhette, hogy Rómában Agostino Casarolival együtt tanult egyházjogot. Apró termete miatt a papság nem sokra becsülte. A váciak azzal emeltek kifogást kinevezése ellen: „Ilyen porbafingó püspök nem kell nekünk!” Amikor utcára kerültem a szemináriumból, egyszer a Rákóczi úton találkoztam vele. Elfordította a fejét.

Arámot egy szemeszteren keresztül a világhírű *Aisleitner József* tanított. Már öreg oroszán volt, a fogai kihullottak. Ugyanis régen úgy vizsgáztatott, hogy a „dages”-t (héber bibliát) odavágta a vizsgázó elé, és felüttette valahol, találomra. Olvasás után megkérdezte: „melyik szót nem ismeri?” Így kellett nála vizsgázni. Nem csoda, hogy a tanítványok felét először megbuktatta. Aisleitner a magyaron kívül számos külföldi tudományos akadémia tagja is volt, a Tel-el-Amarnai akkád ékírásos szövegek megfejtése is nagyrészt az ő érdeme. Amikor Bonnban az ószövetségi kollégának, Botterweck professzornak említettem, hogy Aisleitnernél is tanultam, igen megnőtt a tekintélyem. Amikor én vizsgáztam nála, már igen kegyes volt, nem valami falrengető tudásom ellenére jó jegyet adott.

Timkó Imre előbb magántanár, majd 1958-tól a pedagógia tanára volt. „Kiss János” néven szintén beépített ügynök, később hajdúdorogi püspök. Előadásai nem voltak rosszak, felkészülten, pedagógiailag jól adott elő. Ezt lehetett mondani a szentségtani teológia tanáráról, *Radó Polikárpról*, „Póli bácsi”-ről is. Emlékezőtehetsége szédületes volt, maga az élő lexikon. Mint a liturgia szaktudósa az akkor Rómában megjelentetett *Enchiridion Liturgicum* című művében a II. vatikáni zsinat előtti római-latin liturgiát foglalta egységesen

össze. Sajnos, félénk, sőt aggodalmas, gátlásos természete sok kompromisszumra, sőt az Egyháziügyi Hivatal utasításainak végrehajtására is kényszerítette.

1962-ben a kormány ajánlatával mint „trójai faló” ment Rómába: tárgyalásokat akartak kezdeményezni. Az államtitkárságon nem fogadták, de beadhatta írásban a mondanivalóját. Hozzánk is eljött, a Pápai Magyar Intézetbe. Amikor belépett és meglátott, megszólított: „Gábor!” nem válaszoltam, felkeltem és kimentem. Azok után, amit a központban övele megértem, nem óhajtottam vele találkozni, mint ahogy később Timkóval sem. Ezekről az „előjáró”-król, mint Sempteyről, Timkóról, Zemplénről, Szörényiről, Bánkról, Radóról könyvet lehetne írni „Az „írástudók árulása” címen. Csak az a szomorú, hogy utólag még a katolikus sajtó is, őket mint nagy embereket emlegeti, gondosan eltitkolva árulói, besúgóí tevékenységüket.

A karnak már tulajdonképpen nyugdíjas tanára volt a nagy pedagógus, közkedvelt szónok, a ház volt rektora, Marczell Mihály. Heti egy órában prelegált zsúfolt teremben, mert óráira mindenki ment, aki csak tehetett. Szinte tűzijáték volt az előadása, valóban tűzzel, lelkesen és színesen magyarázott. Sokszor emlegette: „Pedagóg! ne légy tulok!” Persze idővel konstatálnunk kellett, hogy fölötte is eljárt az idő: sokat ismételt, anélkül, hogy észrevette volna. Ha az ember négy-öt előadást hallott tőle, hallotta már a többit is.

A szeminárium élete az akkori, tulajdonképp a tridenti zsinat szellemében fogant fegyelemben folyt. A rektort, a vicerektort, a prefektusokat, a spirituálist a főduktor és a főmegyések (az egyházmegyéek kispapjainak a püspök által megbízott emberei) segítették munkájukban. Volt köztük könyvtáros, sekrestyés, infirmárius (beteggondozó) is. Az előimádkozó – latinul folytak az imák – hetenként cserélődött. A délutáni séták négyes csoportban folytak. A csoportokat havonta másként állította össze a főduktor, nehogy „partikuláris barátságok” alakuljanak ki. Séta alatt mást tenni tilos volt. Egyszer vagy hármat azért távolítottak el a szemináriumból, mert séta alatt titokban moziba mentek. A házat elhagyni, pláne egyedül, csak kivételes esetben, engedéllyel lehetett. Aki megszegte a szabályt, számolhatott vele, hogy hazaküldik, legjobb esetben pedig az egyházmegyei szemináriumba kerül vissza.

A kertben nemcsak sétáltunk, a „rekreációt” töltöttük, hanem néha labdázunk, és futballoztunk is. A tornatermet is gyakran használtuk.

A ház élményei közé tartoztak a Mikulás körül színre vitt színházi szórakoztató darabok, a „szkeccsek” is. Ezeket minden évben egy másik kurzus vitte színpadra a díszteremben. Magam is többször szerepeltem. Negyedéves voltam, amikor az elsőévesek engem kértek fel a darab rendezésére. A pesti Színháztörténeti Intézet könyvtárából az *Iglói diákokat* választottam. Természetesen a darabot lehetőségeinkhez kellett igazítani, átírni. Ennek ellenére nagy volt a siker.

Az ellátás a szemináriumban roppant gyenge volt. Míg az „előjáróság” ebédlőjében külön kosztot kapott, addig a miénk kevés, és silány is volt. 1956-ig a reggeli rántott levesből és egy darabka száraz – nehogy fogyjon! – kenyérből állt. A forradalom után valami külföldről kapott tejporból ital is készült – igen rossz volt. Délben csak leves volt, tésztával, vagy főzelékkel. Sütemény csak sátoros ünnepeken került az asztalra, hús kevés és rossz minőségű, csak vásár- és ünnepnap. Nem is lehetett kibírni „hazai” nélkül. Ezért a legtöbb vidéki fiú rendszeres élelmiszercsomagot kapott hazulról, a pestieket a vasárnap délutáni látogatók, szülők, rokonok, barátok látták el. Szüleim engem nem tudtak segíteni, ezért egy évben csak egyszer kaptam otthonról csomagot, a név- és születésnapomra (március 24-ére és 31-ére), süteménnyel. Ezt szétosztottam társaim között, hiszen ők többször is megkínáltak hazai csomagjaikból. Éppen azért, mert szüleimre nem támaszkodhattam, nyáron Kanizsán valahová dolgozni mentem. Így kerültem a zöldségbegyűjtő Mezőkerhez, és a szeszgyárba. Megtakarított pénzecskémből tudtam a legszükségesebbet megvenni, de számtalanszor még annyi pénzem sem volt, hogy a többiekkel az úgynevezett nagysétára menjek, mert még a

filléres villamosjegyet se tudtam megváltani. Néha a Gondviselés jött segítségemre, amikor már fogalmam sem volt, hogyan tovább. Egyszer Félegyházy prefektus hívatott. Átadott száz forintot (hű, de nagy pénz volt ez nekem!), azzal, hogy egy vidéki plébános adja, fordítsam magyarra XII. Pius pápa nemrég megjelent *Haurietis aquas...* kezdetű enciklikáját. Természetesen elvállaltam a fordítást, majd kölcsön írógéppel szépen tisztáztam is.

A Központi Szeminárium magyar Egyházirodalmi Iskolája nagy múltra tekinthetett vissza, és főként a XIX. század első felében irodalmi jelentősége is volt. Rendszeres előadásai igen nívósak voltak, kétszer magam is szerepeltem. 1958-ban megválasztottak titkárnak, és ebben a minőségben sikerült az iskolának megszereznie az országos Pénzügyi Központon keresztül a *Tóth Tihamér* könyvei után járó lengyel szerzői díjakat. Ugyanis Tóth Tihamér – előbb szemináriumi rektor, majd veszprémi püspök – szerzői jogait a magyar Egyházirodalmi Iskolára hagyta. Még az 1940-es évek közepén is jelentek meg könyvei Lengyelországban. Ezeket az akkori krakkói plébános fordította lengyelre, magyarból. Ő ugyanis mint a Magas-Tátra tövében született lengyel nemzetiségű kispap a Központi Szeminárium növendéke volt az első világháború előtt. Faluját Trianonban átcsatolták Lengyelországhoz, így lett ő krakkói egyházmegyei pap. 1960-ban sikerült őt Krakóban a főplébánián fölkeresnem, már idős ember volt. Büszkén emlegette, hogy a káplánjából püspök lett: Karol Wojtyła. Azt már bizonyára nem érte meg, hogy a káplánja egészen a pápaságig vitte...

A megkapott pénzből, vagy 70 ezer forintból az iskola számára könyveket vásároltunk, mert az új magyar irodalom a könyvtárban ugyancsak mostohán volt képviselve.

Az 1956-os forradalom eseményeit, következményeit fentebb röviden már ismertettem. Ezekről később az ötvenéves évforduló alkalmával még egyszer, kissé részletesebben is beszámoltam (*Szemtanúk. A Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége kiadása, 1956; Németországban élő kortársak és a forradalmárok emlékeznek ötven év távlatából. Lyra Kiadó, Marosvásárhely, 2006, 15–16., 83–84., 200–204. o.*).

Említettem, hogy az 1956-os forradalom után csak három társunk távozott nyugatra. Ezek között volt egyik kurzustársunk is, Szabó Jancsi, akiről csak ezután tudtuk meg, hogy tulajdonképp jezsuita növendék volt. 1961-ben felkerestem őt az innsbrucki jezsuita rendházban. Kedvesen fogadott. Sajnos, vagy két év múlva szörnyethalt. Gyalogtúrára indult a hegyekbe, és nem ment haza. Holttestét hónapok múlva találták meg egy szakadékban.

A Nyugatra távozás tehát nem volt téma a szemináriumban. Annál inkább meglepett Papp spirituálisom, amikor február elején nekem szegezte a kérdést: „Gábor, nem gondolt arra, hogy Nyugaton folytassa a tanulmányait?” Azt feleltem, a gondolat ugyan megfordult a fejemben, de erre előjáróimtól, még kevésbé a püspököktől semmi indíttatást nem kaptam. Különben is, már lezárták a nyugati határt, és már csak az eléggé veszélyes Jugoszlávia felé lehet menekülni. Erre ő: „Maga kanizsai! Nem lehet onnan átmenni Jugoszláviába?” „De igen”, feleltem, „de a szemináriumot nem hagyhatom csak úgy el”. Erre ő azt tanácsolta, kérjek távirati értesítést szüleimtől, sürgős, fontos ügyben menjek haza. Így is történt. Miközben társaim a kápolnában a completóriumot végezték, kimentem a Déli pályaudvarra, és felültem a kanizsai vonatra. Hány embert szedtek le a rendőrök és a katonák útközben a vonatról, nem kell mondani. Nyilvánvalóan menekülni próbáltak. Nekem nem lett bajom, mert személyi igazolványomban az állandó lakhelyemként Kanizsa szerepelt.

Otthon mindent elmondtam. Szüleim nem elleneztek a tervet, jöllehet aggódtak. Aztán másnap reggel autóbuszra ültem, és elmentem a volt centralista, előző évben szentelt Szlávik Bandihoz, aki a határon, úgy hiszem, Muraszemenyén volt káplán. Mondtam, milyen ügyben járok. Azt felelte: „Ha tegnapelőtt jöttél volna, még Murarátkánál átmehettél volna a határon, mert a jég erős volt a Murán. De tegnap megindult a jégzajlás, már nem lehet se gyalog, se csónakkal átkelni.” Mit volt mit tenni? Visszafordultam. Azután az első vonattal felutaztam Pestre, és bevonultam a szemináriumba, ahol természetesen még minden holmim úgy volt,

ahogy hagytam. Hiszen semmit se vihettem magammal, nehogy gyanút keltsek. Papp spirituális ezzel fogadott: „Gábor, mi van? Mért jött vissza?” Erre teljes belső meggyőződéssel válaszoltam: „A Gondviselés másképp határozott. Az én időm még nem jött el, de biztos vagyok benne, hogy egyszer el fog jönni.” Így is történt.

Az utcán. Munkahelyeim

Visszatérve a szemináriumi eseményekre, 1959. január végén nekem is haza kellett mennem. Szüleim megrökönyödve fogadtak. Anyám azt mondta: „És te ezek után még pap akarsz lenni?” Azt válaszoltam: „Igen, hogy jó papok is legyenek.”

Az időt, amíg a veszprémi püspökségtől értesítést kapok, tervezett disszertációm – Az 1855-ös konkordátum és a magyar katolikus egyház – meglévő anyagának gépelésére fordítottam. Ugyanis már elég sok anyagot gyűjtöttem össze, mind az esztergomi Prímási, mind a budapesti Országos Levéltárból. Ez is Gondviselés-szerű volt, mint később kiderült. A pesti eseményekről természetesen az egész ország papsága értesült, az egyik Kanizsa környéki plébános felajánlotta, menjek hozzá sekrestyésnek, hiszen már felszentelt diakónus voltam. Plébánosom, Zoltványi László se hagyott békén. A fordulat után kiderült, ő is ügynök volt, „Joó Kálmán” néven. Unszolt, menjek föl Siófokra, az ottani plébánoshoz, Langmár Lipóthoz, bizonyára tudna segíteni.

Nem volt semmi kedvem Langmár Lipót, közismert békepapot felkeresni, de végül is felutaztam Siófokra, nehogy azt mondják, csökönységemen múltott a sorsom. Langmár Lipót, ha nem is szívélyesen, de korrektül fogadott. Elmeséltette velem a pesti eseményeket, majd azt mondta: „Veszprémben Klempa Sándortól” – a helynöktől, mert Badalik püspök internálva volt Hejcén – „ne várjon semmit. Ő olyan ember, ha az Egyházügyi Hivatal őt arra kéri, csukjon be egy templomot, ő azt válaszolja: »nem egyet, hanem hármat!«.” Egyszerűen Langmár plébános semmi jóval nem biztatott. Természetesen semmiféle segítséget nem ígért, nem is adott. Az utam teljesen fölösleges volt.

Február közepén megjött a „behívó” a veszprémi püspökségtől. Ugyanezt kapta kurzustársam, Rózsa Pityu is, Balatonfüreden. Előbb hozzá utaztam, majd a csikorgó téiben Pityu motorkerékpárján mentünk Veszprémbe, föl a várba, a püspökségre. Klempa helynök az állami megbízottal együtt bennünket külön-külön fogadott. „Kihallgatásom” húsz percig tartott. Miután röviden elmeséltette velem Klempa a történeteket, ezekkel a szavakkal fordult oda a megbízotthoz (köznyelven a „bajuszos püspök”-höz): „Ugyebár, megbízott úr, abban állapodtunk meg, hogy Adriányi Gábor egy évig nem folytathatja teológiai tanulmányait?” Erre azt feleltem: „Helynök úr! Tessék nekem megmondani, milyen egyházi vagy állami törvények ellen vétettem, hogy ezt a büntetést kapom.” Erre ő elvörösödött: „Ez most nem megbeszélés tárgya! Vegye tudomásul a büntetést, és kész!” Ezután azt kérdeztem: „Egy szomszédos plébános sekrestyési állást kínált, elfogadhatom?” „Természetesen”, volt Klempa válasza. Mondanom se kell, alig voltam otthon, Kanizsán, amikor levél jött tőle azzal: „Megtiltom, hogy bármiféle egyházi, így sekrestyési állást is betöltsön.” Így! Egy, az egyházmegye titulusára felszentelt diakónussal szemben. Még a püspöki palota lépcsőjén kifelé Sárközy Lajos kanonokba botlottam. Azt mondta: „Gábor! megmondtam Klempának, hogy az egyházmegyének a kötelessége magáról mint diakónusról gondoskodni. De azt is megmondtam neki, hogy a maga kisujjában több ész van, mint az ő fejében.” Jólestek az öreg Sárközy kanonok vigasztaló szavai, pedig inkább sírhatnék volt: odáig süllyedt a magyar „hivatalos” egyház, hogy az ateista kommunista egyházüldözés végrehajtó szervévé vált. Az egész kétezer éves eddigi egyháztörténetben először!

Hogyan tovább? Szüleim nyakán huszonnégy évesen nem maradhattam. Sorsunkat, a hét kicsapott ügyét Tabódy Pista kurzustársunk mint idősebb, tapasztalt ember vette kezébe. Felmentem Pestre, egyelőre anyai nagyanyám hűgánál, Elza néninél (Kupferschmied Sándornénál) húztam meg magam, és jelentkeztem Pistánál. Tőle kaptam címekeket, albérleti lakásokra, munkahelyekre. Albérletet hamarosan az Alpári Gyula (ma ismét Hercegprímás) utcában a Bazilika közelében egy régi házban kaptam, egy konyhából nyíló kis

cselédszobában. Benne egy ágy, egy kis asztal, egy szék és egy kis szekrény. Nekem ez is elég volt. Lavórban kellett mosakodnom, víz a konyhában volt. Az eléggé tágas, hallos lakásban egy öreg néni lakott, elvált lányával. Gyerek nem volt. Náluk laktam egészen 1960 májusáig, mikoris régi kanizsai osztálytársam és barátom, Mohácsy Jancsi az albérletéből másikba költözött. Átadta nekem korábbi albérletét, a Mártírok útja (ma ismét Margit körút) 7. számában. A háziék, idős volt kúriai bíró és felesége, adták ki a nagy ablakos, tágas szobát. Ennek berendezése már jobb volt, de mosakodni itt is a konyhából hozott vízzel, lavórban kellett. A háziék igen adták az „úriember”-t. Néha behívtak beszélgetésre, egyszer-kétszer kártyázásra (römi), de hamar tapasztaltam, hogy csak adták az úrit, a szívjóságtól mérföldekre voltak. Munkát már nehezebben találtam. Nagynéném, Mariska néni ismert az óbudai Raktár utcában, ahol nagyanyámmal együtt lakott, egy volt apácát. Ennek rokona a Magyar Optikai Művek (MOM) vezérigazgatója volt. Az összeköttetés révén eljutottam a vezérigazgatóhoz. Vagy öt előszobán kellett keresztülmennem, és a titkárnők szerfelett csodálkoztak, hogy fogad a főnök. Mikor bejutottam hozzá, mindjárt azzal kezdte, hogy sajnos semmit sem tehet az érdekekben, mert a párt ügyünkről bizalmas körlevelet adott ki, és ebben megtiltotta minden profilírozott magyar üzemnek, hogy bennünket alkalmazzon. Márpedig a MOM ilyen. Köszöntem az őszinteségét, és távoztam. Legalább most már tudtam, hogy a rendszerben csak tróger lehetek.

Pénzem nem lévén, sürgető volt bármelyik munkahely elfogadása. Így kerültem Angyalföldre, egy elektromos üzembe. Megmutatták, melyik gépen kell dolgoznom. Bakelitlemezeket kellett fűrészelni vele. Azt is megmondták, hogy veszélyes, éppen azért keresnek a helyre új munkást, mert az eddig ott dolgozó levágta a géppel a kezét. Megrémültem, de azt válaszoltam: „Mindegy, én minden munkát elvállalok.” „No jó, akkor menjen az üzemorvoshoz és a párttitkárhoz.” Így jutottam el az orvoshoz, aki mindjárt azzal kezdte, van-e szifiliszem. Nem akartam kioktatni, honnan jövök, és hogy nekem még soha senkivel nem volt intim dolgom. Az orvosnál hamar végeztem, de a párttitkárnál, egy középkorú elvtársnőnél nem. Természetesen megkérdezte, honnét jövök, mit csináltam eddig. Semmi értelmét nem láttam eltitkolni a múltamat, úgyis megtudták volna előbb-utóbb, hiszen akkoriban az önéletrajzok özönét kellett gyártani. No, csak ez kellett neki! Nekem esett, és hosszan kioktatott, hogy az egyház mindig is reakciós volt, az uralkodó osztályokkal szövetkezett a dolgozó nép kizsákmányolása érdekében stb. Ezt persze nem hagytam annyiban. Értésére adtam, hogy még a marxizmust sem ismeri, mert még Marx szerint is a kereszténység, az egyház az első századokban „haladó” szellemet képviselt, ne mondja tehát azt, hogy az egyház mindig reakciós volt. Ebből azután parázs vita kerekedett, és vagy egy óra hosszat tartott. A végén azt mondta az elvtársnő: „Én nem adom meg az engedélyt ennek a veszélyes munkának az elvégzésére. A maga képességének megfelelően valami más munkát kell találnia!” Ennyi becsület volt benne! Köszöntem és távoztam. De munkahelyem nem volt.

Végül, szintén Tabódy Pista címjegyzéke alapján a II. számú Belgyógyászati Klinikán, az Üllői út elején kötöttem ki. Hajnald professzort éppen menesztették, és a helyére Gömöri Pál professzor került. Ő átfogó építkezésbe, renoválásba és átrendezésbe kezdett. Engem a főportás mellé vettek fel. Utálatos román ember volt, mellette a felesége – egykor apáca – sokat szenvedett. A főportást kellett váltanom, és többnyire az éjszakai műszakot kaptam. Ugyan a portán volt egy ágy, de éjszakai nyugalomról szó sem lehetett, hiszen a 250 ágyas klinikán, ahol több mint 60 orvos dolgozott különféle osztályokon, állandó forgalom volt. Éjjel is hoztak beteget. Egy éjszakai exitus (haláleset) alkalmával nekem kellett a halottat a bonctani intézetbe is átvinni. Nem kell mondani, az első ilyen eset után és a bonctan hullaházában látott boncolt holttestek láttán minden étvágyam elment, nem tudtam enni. El is határoztam, hogy nem hagyom magam boncoltatni, hacsak ezt nem a hatóság rendeli el.

Mindenesi munkámmal függött össze, hogy több osztállyal is közelebről megismerkedhettem. Így például a röntgenológiával. Sokszor kellett oda beteget szállítanom. Tanúja voltam néhány érdekes röntgenezésnek, hallottam, hogyan értékeli a főorvos a röntgenfelvételeket; beteget vittem az előadóterembe, ahol az oktató professzor előbb bemutatta a beteget, majd azt kikísérve diagnosztizált. Az anamnézisben az illető minden betegségét, orvosi beavatkozását felsorolták, azt is, ha az illetőnek például művi abortusza volt. No, gondoltam, van-e olyan gyónás, amely alaposabban kitér a régi bűnökre is? Megtanultam egyet s mást, így például azt, mi a „mieloma multiplex”, és láthattam a beteg koponyájának röntgenfelvételét, a számtalan lyukkal.

Misére a szomszédos volt jezsuita templomba jártam, a Mária utcába. Lelkipásztori működésre ritkán nyílt lehetőség, de ha lehetett, megtettem. Egyszer a klinikánkból egy erősen cukorbeteg, már fél lábára amputált bácsit kellett átvennem a sebészeti klinikára. Jelenlétemben mondta a főorvos: „Sajnos, a másik lábát is le kell vágni, ha nem akar meghalni, már nem lehet segíteni rajta.” A bácsi sírva fakadt: „Doktor úr! Hogyan dolgozzak lábak nélkül? Cipész vagyok, így, fél lábbal még csak elboldogulok, de lábak nélkül már nem.” Persze, nem lehetett segíteni rajta. Amikor kettesben maradtam vele, mondtam neki: „Nézze, bácsi, az életnek a szenvedések ellenére is van értelme. Gondoljon az Üdvözítőre, aki a kereszten kínhalált szenvedett érettünk.” „Igen”, mondta, „szenvedett érettem is”, és csak úgy peregtek a könnyei.

Munkám egyik előnye volt, hogy anyámat a klinikán kivizsgáltathattam. Amikor mondtam a röntgen főorvosnak, hogy szédüléssel panaszai vannak, azt válaszolta: „Hozd föl, mi majd kivizsgáljuk.” Így is történt. Anyám már hosszabb ideje arról panaszkodott, ha köhög, erősen szédül. A kanizsai orvosok a panaszra köhögés elleni orvosságot adtak, az egyikük még azt is tanácsolta: „ne köhögjön.” Anyámat mindenütt, a nőgyógyászatban, a szemészetben, a röntgenológiában és a többi, kivizsgálták, de semmit sem találtak. Végül az alagsorban egy elmozdított orvosprofesszorhoz mentünk, aki a gyógyterápiát vezette. Alig kísértem be anyámat hozzá, máris kiszólt hozzám: „Gábor! Hozd el édesanyád röntgenfelvételét.” Elhoztam, és bevittem neki. Ránézett, és így szólt: „Látod ezt a meszesedést a nyakszirti csigolyán? Hát az a szamárfőorvos ezt nem látta? Akkor mit lát ő, egyáltalán?” Ezután elmagyarázta a kórképet. A nyakszirti csigolya elmeszesedése következtében rázkódásra, mint a köhögés, megszorul az arteria vertebralis, az agy nem kap elég vért, és beáll az erős szédülés. Kérdésemre, mit lehet tenni, azt felelte: „Ez az a betegség, amelyet nem lehet gyógyítani. De mi, orvosok úgy mondjuk, a beteget panaszmentessé lehet tenni.” Felírta anyámnak a gyógyszert, és rendelt neki a kanizsai kórházban öt röntgenbesugárzást a nyakszirtjére. Hozzátette: „A kúrát, ha a panasz nem múlik el, egy fél év múlva meg lehet ismétetni.” Azóta anyámnak szédülési panasza nem volt.

Egyik munkatársammal együtt feladatunk volt az azonnal, „statim” kért gyógyszerek beszerezése is az egyetem gyógyszerárából, raktárából. Ez is az Üllői úton volt. A gyógyszereket két gyógyszerésznő segédletével az alagsorban adták ki. Észrevettem, hogy a két hölgy mindig gyanakodva néz rám, de társam jelenlétében nem mertek megszólítani. Egyszer azután egyedül mentem a gyógyszerekért. Ahogy megláttak, rám köszöntek: „Laudetur Jesus Christus!” Erre nem volt mi mást válaszolni, mint a vallomást: „In aeternum. Amen.” „No – mondták – gyanítottuk az első pillanattól fogva, hogy maga is a Központi Szeminárium hajótöröttje. Ez a munka nem magának való. Mi majd keresünk magának megfelelőbb munkát.”

Így kerültem 1960 júniusában „tanszéki munkaerő” elnevezéssel a Puskin (régén Esterházy) utcai orvosi Fizikai Intézetbe. A munkahely elnevezése szép volt, a munka már kevésbé. Nemcsak hogy kifutó, mindenes, beszerző voltam, nekem kellett a nehéz gázpalackokat, a mindennapi ebédet is a kondérokban a lift nélküli magas, második emeletre felvinni, hanem még az is a feladatomból volt, hogy a hosszú folyosó utolsó szakaszát, azután

egy fürdőszobát WC-vel, és még két laboratóriumot is kitakarítsak. A munkámat reggel hét órakor kezdtem, és délután négy órakor fejeztem be.

Az intézetben 22 munkatárs dolgozott, Tarján Imre professzor és felesége vezetésével. *Tarján Imre* korábban vidéken volt középiskolai tanár, és nyilvánvalóan a párt révén került, mindenféle egyetemi habilitáció nélkül az intézet és a tanszék élére. Az *emlékiratai* 2004-ben kerültek a kezembe. Ebben természetesen mindent megszépít és igen egyoldalúan mond el. Előadásait az orvostanhallgatónak első és második szemeszterükben kellett hallgatniok, ezekre mindig 3-5 munkatárs kísérte el. Nagy dolgozószobája előkelően volt berendezve, és a bejáratát kettős, párnázott ajtó zárta. Egyszer kora reggel, amikor még egyedül voltam az intézetben, szólt az irodában a telefon. Valaki Tarján professzort kérte. Éppen belépett az intézetbe, és odanyújtottam neki a kagylót, hogy őt keresik. „Mit képzelsz?“, förmedt rám. „Tessék a vonalat a szobámba átkapcsolni!“ (Ezt Németországban el se lehetne képzelni.)

A felesége docensi minőségben dolgozott. Egyszer arra kért, menjek egy bőrönddel hozzájuk, és vigyem az ágyneműjüket a mosodába. Nem akartam azt válaszolni, hogy nem vagyok cseléd, tehát elmentem hozzájuk. Amikor az ágyneműt a Patyolatban kiraktam, majdnem elsüllyedtem szégyenemben. Ilyen mocskos, sárga-barna, foltos ágyneműt még életemben nem láttam. Nyilvánvalóan hónapokig használták nem tiszta testtel. No, gondoltam, ez is jellemző egy szocialista professzorra és feleségére.

Az intézetben egy három főből álló technikai műhely is volt, és a fizikusokon kívül orvosok is dolgoztak, sőt még izotóplaboratórium is működött. Ezt dr. Nagy János vezette, három segédlettel. Ők, de mi is, az intézetben minimális veszélyességi pótlékot kaptunk. Már egy éve dolgoztam, amikor tudomást szereztem róla, hogy izotóplaboratóriumi kiképzésre lehet jelentkezni. Kértem tehát a laboratórium vezetőjét, dr. Nagy Jánost, tegye ezt nekem lehetővé, hogy ne kelljen egész életemben laboratóriumot, folyosót, WC-t pucolni. Rám förmedt: „Mit akar maga! Örüljön, hogy nálunk magát meghúzzhatja, maradjon csak ott, ahol van!“ A sors lehetőséget adott, hogy ezért elégtételt vegyek: menekülésem után, amikor Capriban jártam, írtam neki és az intézetnek egy üdvözlőlapot a „Grotta azzurra“-val, és amikor egyetemi tanári székfoglaló előadásomat tartottam, küldtem az intézetnek is egy hivatalos, nyomtatott meghívót. Hadd lássák, mire vitte az egykori mindenesük, akitől még egy laboránsi állást is sajnáltak.

Sokszor megaláztak. Főként az irodát vezető kicsi, öreg és házsártos Gizi néni, Böjthe Jenőné, aki a nevéhez mindig hozzátette: „törvényesen elvált.“ Mintha törvénytelenül is el lehetett volna válni. Zsidó volt. Hogyan vészelt át a nemzetiszocializmust, nem tudtuk, nem beszélt róla. Délután három órakor mindig elküldött a közeli, Kossuth Lajos utcai édességboltba, friss örölt kávéért. De mindig csak három dekáért. Azután megfőzte, és az intézet elitje megitta. Minket, az egyszerűeket természetesen sohasem hívtak meg kávézásra. Még akkor sem engedték volna, hogy részt vegyünk benne, ha fizetjük, vagy hozzuk a kávé.

Az intézetben megismerkedtem egy laboránssal is, Gerő Évával. Hamar megtudta, ki vagyok, és én is megtudtam, ki ő: Unum-testvér. Rajta keresztül kerültem aztán kapcsolatba az Unum alapítójával, Mester Margittal és Páter Csávossy Elemér jezsuitával. Gerő Évák szervezték meg később a már említett három csoportomat. Mivel ő a Móricz Zsigmond körtéren lakott, mindhárom csoport a környékről verbuválódott össze. Az Unum-testvéreken kívül volt tehát egy 7-8 tagú gimnazista diákcsoportom, és egy kisiskolás (ministráns) csoportom is. Velük hetente egyszer késő délután foglalkoztam. Az egyik fiú szüleinek villája volt a Balatonon. Az 1960-as karácsonyi szünetben ott töltöttünk néhány napot. Gerő Éva mint az Unum főnöknője később börtönbe került. Nem kétséges, énrám is ez a sors várt volna, ha Magyarországon maradok.

1960 tavaszán arra gondoltam, meglátogatom keresztapámat, a rokonságot a Felvidéken, Csehszlovákiában. Kértem engedélyt, de elutasították. Azután apám szólt valakinek, és az elintézte, hogy tíz napot Csehszlovákiában tölthettem. Vonattal felmentem Prágába is, és

onnan Brünnön (Brno) keresztül érkeztem vissza keresztapámhoz, Poprádra. Onnan még Kassára, és Betlérre (Krasznahorka) is elmentem. Igen élveztem az utat, és mindent alaposan megfigyeltem. Amikor Gizi néni az intézetben azt mondta: „No, most jól kiutazta magát”, így válaszoltam: „Egyáltalán nem. Csak most tudom igazán, hogy eddig mit nélkülöztem.”

Ősszel még egy másik külföldi utat tettem Lengyelországba. Az egyetem gyógyszeres intézete, ahol korábbról jól ismertek, körutat szervezett Lengyelországba. De nem volt elég jelentkező, márpedig az esedékes egy személyre eső összeg csak a teljes létszám mellett volt elég. Ezért külső résztvevőket kerestek, így esett a választás rám is. Egyéni útlevelet nem kaptunk, csak közös kiutazási okiratot, de ahhoz is az intézet párttitkárától ajánlás kellett. Csodálkoztam, de megkaptam. Így utaztam a gyógyszerészekkel Drezdán és Lipcsén keresztül Krakkóba, Varsóba, Danzigba (Gdańsk). Szerencsémre mindenütt egyágyas szobát kaptam, és így hajnalban feltűnés nélkül kelhettem és mehettem misézni. Reggelire már a szállodában voltam. Ugyanis közben titokban pappá szenteltek. Emlékezetes volt misém a varsói belvárosi szemináriumi templomban. A rektor kedvesen fogadott, és elmagyarázta, milyen hatalmas fellendülésen megy át a lengyel katolicizmus. A papnövédeket nem győzik felvenni. „Meglátja, a lengyel katolikus egyház fogja az egész világon a kereszténység újraevangelizációját végbe vinni.” Akkor találkoztam először a „lengyel messianizmus”-sal.

Papszentelésem

Papszentelésemet természetesen még néhány vizsga előzte meg. Ezek közé tartozott a vizsga Mócsy Imre jezsuitánál is. Az anyagra, mint a többiek, könyvekből készültem fel. Mócsy atya meg volt velem elégedve. A szentelés kérdése lassan akuttá vált, hiszen mi már 1958 decembere óta diakónusok voltunk. Később tudtam meg, hogy az esztergomi egyházmegye speciális delegátusa, Endrey Mihály egri segédpüspök ügyünkben kerülő úton Rómához fordult. Jellemző volt XXIII. János pápa új keleti politikájára, hogy nem vállalta magára a felelősséget, hanem azt válaszolta, cselekedjen Endrey legjobb belátása szerint. A probléma lényege ugyanis az volt, hogy mi a szubdiakonátus- és diakonátusszenteléssel már különböző egyházmegyékbe lettünk inkardinálva. Márpedig egy püspök sem szentelhet papot – az egyházból szerint – az illetékes egyházmegyes főpásztor felhatalmazása („litterae dimissoriae”) nélkül. Endrey püspök tehát mindannyiunkat felszólított, engem is, hogy kérjük az illetékes ordináriusunkat, vagy ígérje meg, rövidesen felszenteltet vagy felszentel minket, vagy pedig bocsásson el az egyházmegyéjéből.

Azonos helyzetben lévő több társammal együtt így jutottam el Klempa Sándor veszprémi helynökhöz. Egyszer, 1960 elején megtudtam, hogy fenn van Pesten, és a Kárpátia vendéglő feletti lakásban, a Ferenciek terén tartózkodik. Becsengettem. Ő nyitott ajtót, látható megrökönyödéssel és rosszallással az arcán. Elmondtam, miért jöttem. Erre ő azt válaszolta, se nem szenteltethet, se el nem bocsáthat. Különben is, ez utóbbihoz a káptalan hozzájárulása szükséges. Ezután őszintén, de keményen elmondtam neki, mit láttam egy évvel ezelőtt Csehszlovákiában, és hozzáfűztem, Magyarországon is ilyen lesz a helyzet. Hozzátettem, ne ringassa magát abban a hiedelemben, hogy bennünket, a „kizártakat” az egyházügyi hivatal valaha is visszaengedi a pasztorációba. Akit egyszer már lefaragtak, az úgy is marad. Klempa természetesen hajthatatlan maradt, és puskaporos hangulatban búcsúztunk el egymástól.

Az eredményről Endrey püspököt értesítettem. Nem sokkal később, 1960. március közepén Tabódy Pista közölte, a közeli papszentelés végett végezzen lelkigyakorlatot. Leutaztam tehát Halász Pius plébánoshoz Bakonyszentlászlóra, elvégeztem nála a háromnapos lelkigyakorlatot, és megtanultam a szentmise liturgiáját. Már említettem, hogy Halász Piuist mint veszprémi kisseminarista ismertem meg Borsodpusztán, ahol a zirci közösségből kirajzva egy eredeti, nagyon szigorú cisztercita közösséget alapított. Már akkor az volt a benyomásom, Halász Pius személyében egy szenttel találkozom. Később ő is börtönbe került, mint annyi értékes egyházi ember.

Jött az üzenet: reverendával, albával, stóllával menjek április 2-án, szombaton délután a Budapest XVI. kerületi (Mátyásföld) 16. számú családi házba. Ott már Tabódy Pista egy kápolnává átalakított nagyobb szobában várt. Társaimmal együtt kilencen voltunk. A háziak visszahúzódtak, szintúgy az a központista társunk is, aki ott lakott albérletben, és aki elintézte, hogy a háziak a lakást a rendelkezésünkre bocsássák. Azután megérkezett a szentelő püspök is: Zadravetz István. A kezemben van Endrey püspök neki szóló levele:

„Kegyelmes Püspök Atya!

Szeretettel kérem, szíveskedjék az alább megnevezett szerpapokat áldozópapokká szentelni: titulo S. Matris Ecclesiae Romanae, Adriányi Gábor, Bán Zoltán, Juhász József, Lőrincz Sándor, Medveczky Lajos, Orbán János, Rózsa István, Szakál Antal és Tóth László.

Budapesten, 1960. március 20-án

r. Endrey Mihály, bartai felszentelt püspök.”

Jól emlékszem a szertartás egy-egy mozzanatára. A kezünkre Zadravetz püspök úr a szent olajat nem sajnálta. A beszéde megható, sőt megrendítő volt. Figyelmeztetett minket, mi vár ránk, és buzdított, legyünk hűségesekek mindhalálig. A börtönélményeiről is beszélt, hogyan

gyóntatott a fürdőben, míg a tusoló alatt ruhátlanul álltak. Viszont nem emlékszem egy jelentős körülményre, arra, hogy Tabódy Pista irányításával a szentelés után esküt tettünk, hogy a szentelést és körülményeit titokban tartjuk. Amikor később a Gyorskocsi utcában erről vallattak, azt kellett mondanom: „Nézzék, ha maguknak erre bizonyítékaik vannak, akkor ennek igaznak kell lennie. De megvallom, hogy nekem erről most már fogalmam sincs. Nem emlékszem rá.”

A szentelést egy kis agapé követte. Zadravetz püspök mindannyiunknak egy szentképet is adott. A hátlapjára ez volt írva: „Tu es sacerdos in aeternum.” Tulajdonképpen ez volt a szentelési okmányunk. A szentkép az 1961-es háztkutatásnál elveszett.

Örömmámorban mentem haza az albérletembe, ahol még késő este a háziak a bérlet összegének megemeléséről akartak tárgyalni. Arra kértem őket, ne ma este, majd holnap. Képtelen voltam racionálisan gondolkodni.

Úgy döntöttem, hogy első szentmisémet mindjárt a rákövetkező vasárnap, a szenvedés vasárnapján (dominica passionis) mondom. Tabódy Pista a herminamezői Szent Lélek Plébánia plébánosát nyerte meg. Természetesen szó sem lehetett primíciáról (a felszentelt pap első miséje – *A Szerk.*), én egyszerűen a reggel kilencórás szentmisét kaptam. Kértem anyámat, jöjjön fel Pestre, és kurzustársamat, Rózsa Pityut, ministráljon. Ő a primíciáját egy héttel később, Balatonfüreden akarta tartani.

Az első szentmisémet szinte félájultan, transzban mondtam, remélem, hibákat nem követtem el. *Mécs László* verse jutott eszembe: „Csak az anyám tudta, hogy királyfi vagyok.” Milyen szomorú primícia! Senki sem tudja, senki sem ünnepel, senki sem gratulál, senki sem ajándékoz semmit, senkinek sem adom primíciás áldásomat. Anyámat és Rózsa Pityut meghívtam a Kárpátia étterembe ebédre, és anyámnak egy álló fafeszületet ajándékoztam, amelynek aljára géppel írt cédulát ragasztottam a *Szent Páltól* kölcsönzött idézettel: „Nem sajnálom életemet, csak végbe tudjam vinni küldetésemet, Isten evangéliumának hirdetését” (ApCsel 20,24).

Lelkipásztorkodásom

A szentelés után belevetettem magam a munkába. Előbb a Mártírok útjai lakásban a reggeli ima és elmélkedés után az íróasztalomon miséztem, később a Fő utcai Erzsébet-apácánál a templomban. A sekrestyés nővér – persze civilben voltak – pár perccel hat óra előtt nekem kinyitotta a templomot, beengedett, de utánam be is zárta az ajtót. Így a főoltárnál misézhettem, egyedül a templomban. Fél óra múlva távoztam, akkor nyitották ki a templomot. Vasár- és ünnepnap kijártam a HÉV-vel Kistarcsára. Habár a plébános, Horváth József is volt már foglya az ottani internálótábornak, mégis volt bátorsága engem foglalkoztatni. Nála már kora reggel hatkor gyóntattam, nyolckor miséztem, majd átgyalogoltam Nagytarcsára, ahol a kicsi, de tiszta és szép templomban tíz órakor miséztem. Nagytarcsa protestáns falu volt, a katolikus hívek száma nem érte el a százat sem. Az a 25-30 hívő, aki rendszeresen ment a vasárnapi szentmisére, végtelenül hálás, ragaszkodó és kedves volt. Ebédre is hívtak, és disznóöléskor elláttak minden jóval. De a nagytarcsai protestánsok felfogására az volt jellemző, hogy ha egy hívük a katolikus felekezetre tért át, megszólaltatták a temetéskor használt lélekharangot.

A titokban történt szenteléseket, a miénket és a négy héttel korábban történeteket, azaz az alattunk lévő kurzus szentelését természetesen nem lehetett örökké titokban tartani. Misézni valahol csak kellett, és ennek híre kelt. A hír eljutott az ordináriusokhoz is. Klempa helynököm az Egyházügyi Hivatal szellemében reagált: a kanizsai címemre küldött egy levelet, amelyben megtiltott minden papi tevékenységet, és egyházmegyei körlevélben hozta a papság tudomására, ha Adriányi Gábor és Rózsa István néven akar valaki misézni, papi funkciót ellátni, meg kell neki tiltani. Endrey püspök kommentárja ehhez, mikor előadtam neki, csak ez volt: „Ilyen fenytéket az egyházjog nem ismer, az ő »suspensiója« semmis, nem kell vele törődni.”

A békepapság és az államvédelem azonban törődött vele. Amikor Kanizsán az alsóvárosi templomban a plébániámon a mellékoltárnál miséztem, futott a felsővárosi békepap plébános engem megnézni, hogy jelenthesse az állami megbízottnak: látott engem saját szemével. Holott ezt nyilván a plébánosom is megtette, hiszen „Joó Károly” néven ő is ügynök volt.

Kora nyáron megtudtam, hogy püspököm, Badalik Bertalan cukorbaja kezelésére a budai Széher úti kórházban fekszik. Amikor felmentem a papi osztályra, figyelmeztettek az atyák, tilos a püspököt látogatni. Ki is volt függesztve szobájának ajtajára egy cédula: „A beteg érdekében a látogatás szigorúan tilos.” Ezt persze kétféleképpen is lehetett értelmezni. Úgy is, hogy a betegnek gyűlik meg a baja, ha látogatót fogad. A tilalommal nem törődtem. Kopogtam és beléptem. Püspököm az ágyban fekve nagy szemeket meresztett rám: „Gábor! Igaz?” „Igaz”, válaszoltam. „No, akkor add primíciás áldásodat!” És adtam drága jó püspökömnek az áldásom, de neki, és nekem is csorogtak a könnyeink. Azután elmeséltette velem a sorsunkat, kicsapásunkat a szemináriumból, az előljárók és a tanárok viselkedését (ehhez hozzáfűzte: „Bánk is?”), további tanulmányainkat és a szentelést. Mondtam, hogy az alattunk lévő évfolyamot Endrey püspök úr, mind, az esztergomi egyházmegye titulusára szenteltette, így két veszprémi is hivatalosan esztergomi lett. „Nem baj – válaszolta –, ezt később lehet majd rendezni.” Majdnem egy órát voltam a püspökömnél, ez volt az utolsó találkozásom vele. Szerettem, tiszteltem őt, és ő is szeretett engem. Ha Veszprémben voltam, karon fogott, és fél órát is sétált velem, mesélt és meséltetett. A szemináriumban is mindig külön-külön, és együtt is fogadott bennünket, a kispapjait, és megkérdezte, mit tehet értünk, hogy vannak a szüleink. Már halála után, a kilencvenes években jártam kocsival Hejccén, megnéztem száműzetésének helyszínét.

Az államvédelem markában

A békepapokkal ellentétben az államvédelmi hatóság érdeklődése a „kitiltottak” ügyében már sokkal veszélyesebb volt. Igaz, ez csak később derült ki, mert ezen a téren mindannyian, Tabódy Pista kivételével, rettentő naivak és gyanútlanok voltunk. Beépített volt centralistákon, előljárókon, papokon keresztül is figyeltettek minket. 2000 decemberében a Történeti Hivataltól 272 gépelt oldalt kaptam. Az akták tartalmazzák rólam az első feljegyzést 1956-ból, és az utolsót 1961 júniusából. Ez utóbbi így szól: „Letartóztatása előtt Nyugatra távozott.” De kaptam aktát a berlini úgynevezett Glaugh-hivataltól is. A magyar belügyminiszter-helyettes Milke, keletnémet minisztertől, a német állambiztonság főnökétől orosz (!) nyelvű levélben kérte letartóztatásomat és kiadásomat. Ekkor azonban már Nyugaton voltam.

Kétszer „operatív” megfigyelés alatt is álltam, „fiú” fedőnéven. Mindkét megfigyelés két héten keresztül naponta reggel öt órától este tizenegy óráig tartott. Mindent leírtak, még azt is, milyen ruhában voltam. Három személy figyelt meg, többször fényképeztek is. Ezeket a képeket kihallgatásomkor mutatták meg. Mivel az egyik képen az illetőket nem tudták azonosítani, tőlem kérdezték, kik ők. Mondtam: „Lukács Ottó, bátyám kanizsai osztálytársa és az édesanyja.” A Császár fürdő előtt találkoztam velük, és néhány szót váltottunk. Emlékeztem, hogy ott valaki a fényképezőgépet úgy forgatta, mintha a Császár fürdőt akarná levenni, nekünk még félre is kellett húzódnunk.

Az évfolyamunk összetartott. Rendszeresen rekollekcióra, rövid lelkigyakorlatra is összejöttünk. Ez egyszer a lakásomon volt. Emlékezetes, mert sok szendvicset csináltam. De hiába vártam, nem jött senki. Utánanéztem a meghívónak: egy héttel elszámítottam magam. Így azután három napig csak szendvicset ettem, és egy hét múlva újakat kellett készítenem. Ezt a rekollekciót is figyelték. A ház belső körfolyosójának egyik lakásából – amelyet az akta szerint a háziak készségesen rendelkezésre bocsátottak – készítettek a felvételeket a hozzám jövő személyekről. Kihallgatásomkor a vád természetesen így hangzott: „államellenes összeesküvés”. Hiába mondtam, hogy lelkigyakorlat volt, ők azt válaszolták: „mi bizonyítjuk az összeesküvést.”

Összejöveteleinkről néha egy-egy bennfentes, beépített is jelentett. Sokkal szomorúbb volt számomra és bensőleg iszonyúan megrendített, amikor az átadott aktákból megtudtam, apám is jelentett rólam. Nyolc éven keresztül a gimnáziumban Endrey (akkor még Eipel) püspök osztálytársa volt, amikor 1958-ban Pestre került, vele is érintkezésbe lépett. Ha együtt voltam vele Endrey püspöknél – különben ő szentelt engem szubdiakónussá Egerben –, mindenről beszámoltam. Köztük kistarcsai kisegítéseimről, és a csoportjaimról is. Aztán apám „Eszterházi” néven leadta a drótot. Bár anyámon kívül ő is tudott 1961-ben menekülési tervemről, nem árult el. Mindezt halála után tudtam meg. Így már nem kérdezhettem, mivel zsarolták, hogyan építették be őt. Ügyét Isten irgalmára kell bízni.

Az államvédelem az 1961. február 6-áról 7-ére virradó éjjel csapott le ránk, és több mint 500 helyre az országban. Este elég későn, 11 óra tájban fáradtan mentem haza, és egy órakor arra ébredtem, hogy egy férfi áll az ágyam előtt, és azt mondja, keljek fel és öltözzek. Szobám ajtaját nem szoktam zárni, így jöhetett be a három fogdmeg, miután a háziak beengedték a lakásba őket. Egy ócska litografált cetlit dugtak az orrom alá: „Házkutatási parancs.” A háziak kénytelenek voltak egész idő alatt, több mint két óra hosszát a szobámban tanúként eltölteni. Minden könyvet, papírt felforgattak. Kezükbe került a naplóm is, amelyet szerencsétlenségemre egy héttel korábban hoztam föl Kanizsáról. De igaz, hiába csaptak le rá kárörömmel, lelki napló volt, számukra jelentéktelen bejegyzésekkel. Azt azonban akkor megfogadtam, hogy életemben többé sohasem írok naplót. Egy-két német nyelvű könyvről

azt kérdezték, honnét kaptam. Mondtam, hogy egy bonni könyvkereskedéstől. No, csak úgy villámlott a szemük. Bonn! Talán bizony maga Adenauer kancellár küldte! A valóság az volt, hogy előző évi lipcsei utazásom alkalmával kapcsolatba kerültem az ottani oratoriánusokkal, Somogyi Sanyin, kurzustársamon keresztül. Ők adták meg a Bonn-Beuel-i könyvkereskedésnek (St. Winfried Bücherstube) a címemet, ez pedig ingyen vallásos könyveket küldött Keletre.

Úgy másfél óra múlva, amikor már mindent felforgattak a szobában, már maguk is unták magukat. Látták a lemezjátszómát és a lemezeimet. „Tegyen fel valamit”, mondta egyikük. Feltettem *Dvořák Stabat Mater*-ét. Illett a hangulathoz. De ezt a zenét ma sem tudom hallgatni, feldúlnak az emlékek. Amikor reggel fél négykor – három és fél óra után! – végeztek, mindent, amit összeszedtek, a jó bőröndömbe rakták és elvitték. Természetesen jegyzőkönyv nélkül. Semmit, soha nem kaptam vissza, a bőröndöt sem. Azzal búcsúztak: „Majd még hall rólunk.”

Reggel az intézetben megtudtam Gerő Évától, mi történt az országban. Letartóztatták a többi között Tabódy Pistát, és Mester Margitot is. Ezek után szinte kábultan vártam a további fejleményeket, mikor rendelnek be engem, mint egyikünkkel-másikunkkal már megtették. Aztán ez is bekövetkezett. Márciusban kaptam egy hivatalos idézést, jelenjek meg ekkor és ekkor reggel nyolc órakor a Gyorskocsi utcai ügyészségen. Amikor az intézetben bemutattam az idézést, megrökönyödtek, de egy szóval sem vigasztaltak. A hétvégét még Kanizsán töltöttem, és apám azt mondta: „Amit tudnak, valld be, azt nem érdemes tagadni. De amit nem tudnak, arról ne beszélj!” Ő tapasztalatból mondta, de hát könnyű volt ezt mondani, azonban nehéz véghezvinni. Ezért a kihallgatásom életem legnehezebb vizsgájának bizonyult, mert előbb csak hímeltem-hámoltam, hogy kivegyem, mit tudnak, és csak azután beszéltem.

A kihallgatás reggelén, mint mindig, már öt óra tizenöt perckor elhagytam a lakást, hogy a Fő utcában misézzek. Alig mentem el hazulról, két fogdmeg jött értem, de hiába. Én persze pontosan megjelentem a Gyorskocsi utcában, és a portán bemutattam az idézésemet. Leültettek a váróteremben, és vártak majdnem két órát. Ez is természetesen a puhítás módszeréhez tartozott. Azután értem jött egy civil nyomozó – kihallgatóim, mind civilben voltak –, és a földszinti folyosó végén egy szobába vezetett. Útközben még mondta: „Jól nézzen körül, majd maga is ide kerül.” Tudtam, mi folyt és folyik az épületben. Az udvarán vagy százat is felakasztottak már.

Leültettek a nagy ablakkal szemben. Elkezdődött a kihallgatás. A vád: államellenes összeesküvés. Szisztematikusan mentek végig az eseményeken, a kicsapástól a papszentelésen át egészen a rekollekcióig. Hárman-négyen voltak, váltották egymást. Nem bántottak, bár mondták, hogy korábban nem így bántak a vádlottakkal, ennek ellenére állandóan rám ordítottak, trágárkodtak, inzultáltak. Nagyon bántott a szembesítő fény is. A kihallgatás fél tíztől délután négyig tartott, megszakítás nélkül. Akkor egy jegyzőkönyvet tettek elem, alá kellett írnom minden oldalát. Most, hogy a Történeti Hivatalból megkaptam másolatban az anyagot, látom, a jegyzőkönyvben az áll, bevallottam az összeesküvést, és ezt alá is írtam. Hogyan hamisították ők alá a jegyzőkönyvre az aláírásomat (bár én a hivataltól csak másolatot kaptam, és nem áll módomban az eredetit megvizsgálni), nem tudom. De azt tudom, hogy én semmiféle összeesküvést nem vallottam be, a vád ellen elejétől a végéig tiltakoztam.

Gondoltam, ott fognak, de elbocsátottak. Első utam a Margit körúti ferences templomba vezetett. Hálát adtam az Úrnak, hogy nem történt bajom, bár a vesém úgy fájt, mintha leverték volna. Nyilván az izgalom következménye volt.

Közben múltak a hetek. Hallottam egyet s mást, és már le is mondtam a tervezett és már befizetett IBUSZ-utazásról a lipcsei vásárra. Erre még január elején jelentkeztem, és a párttitkár akkor sem emelt kifogást ellene. Már április közepe volt, amikor újabb idézést

kaptam a Gyorskocsi utcába, de most más, délutáni időpontra. Most is pontos voltam. Ezúttal nem váraoztattak, hanem felkísértek egy második emeleti tágas, szépen berendezett irodába, ahol egy körülbelül ötvenéves, jól öltözött férfi fogadott. Első látásra konstatáltam, hogy askenázi zsidó. Azzal kezdte, hogy az eddigi nyomozásokból kiderült, nekem az ügyben nem volt lényeges szerepem, bár „terhelt”-nek nyilvánítottak. Célzást tett az elvitt irataimra, lelki naplómra is. Aztán azt mondta: „Nézze, maga egy tehetséges ember. Kár volna a képességeit elvesztegetni. Nekünk vannak összeköttetéseink, még Rómában is, a maga karrierje a kezünkben van. Ugyebár az életét mégis itt akarja leélni, Magyarországon?” Bennem szinte meghűlt a vér, csak nem tudja, hogy egy lipcsei útra jelentkeztem, és elhatároztam, ha lehet, onnét Nyugatra megyek? Majd folytatta: „De természetesen mi is elvárunk egyet s mást magától.” A válaszom rövid volt: köszöntem az őszinteségét, és azt mondtam, bizonyára megérti, a mondtak annyira megleptek, hogy ebben a pillanatban nem tudok feleletet adni. Meg kell a dolgot fontolnom. Közben arra is gondoltam, milyen jó, hogy Székely Tibor kurzustársam provokáló kérdésére, „ne szökjünk Csehszlovákián át nyugatra?” azt válaszoltam: „én nem! én itt akarok maradni, a szökés pedig úgysem sikerülne.” Mint később kiderült, Székely is beépített volt.

Menekülésem

Nagy meglepetésemre az IBUSZ értesített, május 12-én délután legyek a nyugati pályaudvaron, megy a csoport a lipcsei vásárra. Bár mindent előkészítettem az utamra, esetleges menekülésemre is, nem hittem, hogy utazhatok. Úgy véltem, a pályaudvaron majd azt mondja a csoport vezetője – egy hölgy, aki a mauthauseni koncentrációs tábor túlélte, és németül csak közepesen tudott –: „Maga nem jöhet.” De nem ez történt. Elindultunk a Német Demokratikus Köztársaság irányába, Csehszlovákián keresztül. A szobi határátkelőnél újra azt gondoltam: „Most fognak leszállítani a vonatról.” De nem szállítottak le. Most már csak arra gondolhattam, hogy a magyar belügyi hatóságok azt akarják tudni, kikkel állok Keletnémetországban kapcsolatban? Ma már tudom, még ezt sem akarták. Menekülésem sikere csak azzal magyarázható, hogy nem tudta a jobb kéz, mit csinál a bal. Engem jó egy évvel előbb, még titkos szentelésem előtt kontrolláltak, de azóta nem. Nem tudta az útlevélosztály, hogy időközben „terhelt”-té nyilvánítottak egy „államellenes összeesküvés” ügyében.

Az úton tartózkodtam, hogy még célzást is tegyek arra, én már jártam egyszer az NDK-ban. Amikor Lipszébe értünk, este felkerestem a Somogyi Sanyi által megadott címet, és ez összehozott másnap este az oratoriánus atyákkal. Mondtam, mi járatban vagyok, és kértem őket, ha csak egy mód van rá, szöktessenek át engem a berlini határon, Nyugatra. Elmeséltem a kálváriámat is. Mosolyogtak a kijelentésemen, hogy Magyarországon csak háromféle katolikus pap van: „Olyan, aki börtönben volt, olyan, aki börtönben van, és olyan, aki börtönben lesz.” Arra kértek, másnap egy órákor legyek a lipcsei pályaudvar autóparkolójánál. Keressek egy piros kocsit, és megadták a jelszót is, amellyel a kocsivezetőt meg kell szólítanom.

Másnap délelőtt a napóleoni háborúk, a lipcsei csata monumentális emlékművét látogattuk meg. Vezetőnők beteget jelentett, ezért nekem kellett az autóbuszban és az emlékműnél a német vezetőnő helyett tolmácsolnom. A németet, ha hibásan is, de akkor már elég jól bírtam. Később szabad időnk volt egy óráig, amikor is ebédre kellett menni a híres Auerbach Kellerbe. A bevásárlással egybekötött sétán két honfitársam rám akaszkodott, de sikerült őket röviddel egy óra előtt leráznom. Siettem a pályaudvarra. A kocsit a vezetővel hamar megtaláltam, ő 35 év körüli oratoriánus testvér volt. Odaadta a nekem szánt személyi igazolványt, vegyem magamhoz, és tanuljam be az adatokat, ha ellenőrzés lenne. Az igazolvány valódi volt, dr. Wolfgang Trilling biblikusprofesszor személyi igazolványa.

Ezután szakadó esőben az autópályán Berlin felé tartottunk. Én a rózsafüzért imádkoztam nagy lelki nyugalommal. Arra gondoltam, most teljesedik be a Gondviselés akarata, 1957-ben meghiúsult menekülésem helyett. Később megtudtam, az oratoriánus atyák, és egy apácaközösség tagjai is menekülésem egész ideje alatt a kitett oltáriszentség előtt imádkoztak.

Szerencsénk volt. A zuhogó esőben a lépten-nyomon ellenőrző államvédelmi rendőröknek („Vopos”) nem volt kedvük áztatni magukat. Behúzódtak a bódéjukba, és hagyták az amúgy is gyér autóforgalmat menni. Így jutottunk Potsdamba. Ekkor már négy óra volt, a kísérőm két jegyet vett az S-bahnra, egyet magának, egyet nekem, és felszálltunk a vonatra. Ugyanabba a kocsiba, de ő az egyik, én a másik végébe. Mondta, ha lebuknék az ellenőrzésnél, mondjam azt, hogy autóstoppal jöttem Potsdamba. Az időpontot azért választották meg így, mert a potsdami gyárakban még sokan dolgoztak, akik Nyugat-Berlinben laktak, és ezért reggel és este Kelet és Nyugat között ingáztak. A vonat tehát tele volt. Természetesen a rajtam lévő ruhán kívül semmit sem vihettem magammal. Minden csomag feltűnő lett volna. Így a bőröndöm, minden holmim a lipcsei szállodában maradt.

Amikor a szerelvény a nyugat-berlini határra ért, beszállt egy fegyveres ávós, és sorra ellenőrizte az utasokat. Egyiktől-másiktól megkérdezte, honnét jön, hová megy. Hiszen akkor már naponta háromezren menekültek Keletnémetországból nyugatra. Ha engem kérdez, biztosan lebukok. Már csak akcentusom is elárult volna. De nem így történt. Kezébe vette az igazolványt, megnézte (a szemüveget még az autóban le kellett vennem, mert Trillingnek nem volt szemüvege az igazolványban), és visszaadta mondván: „Danke!” mázsányi kő esett le a szívemről! Azután kiszállt az ávós, becsukódott a vagon ajtaja, és átment a szerelvény Nyugat-Berlinbe. Szabad voltam!

Kísérőm odajött hozzám, majd kiszálltunk, és elvitt egy lakásra, ahol 4-5 olasz fiatalember lakott. Nem sokat tudtak németül, de annyit kivettem, hogy a keletnémet katolikus szervezeteket támogatják. Szándékomban volt, és ezt otthon meg is ígértem, hogy valami üzenetet küldök haza szerencsés menekülésemről, de ők engem nagyon lebeszéltek. Nem akarták, hogy valami kellemetlenségbe keverjem őket. Így azután szüleim több mint három hétig azt sem tudták, élek-e, hol vagyok. Végül apám értesítést kapott összekötő tisztjétől: Nyugat-Berlinben vagyok. Honnan tudta? Onnét, hogy a nyugat-berlini püspökségen is poloskák voltak beépítve, és hogy ott két kanonok is keletnémet ügynökként tevékenykedett, mint 1990-ben kiderült. Két nap múlva értem jött Wolfgang Trilling, akinek személyi igazolványát kísérőm még az éjjel Lipcsébe hazavitte, és elkísért a berlini püspökségre. Előbb ő ment be Julius Döpfner bíboroshoz, majd én. A bíboros kedvesen, de röviden beszélt, és egyetértett velem, hogy mielőbb Rómába szeretnék menni.

Ezután a tempelhofi apácák által vezetett kórházban helyeztek el, egy apartmanban. Jó dolgom volt, de szinte házi fogságban, mert az apácák nagyon kértek, ne hagyjam el a házat, főként ne szálljak fel az S-bahnra. Ez ugyanis akkor még a keleti, orosz övezetben is járt, így tévedésből újra átkerülhettem volna Keletnémetországba. Ennek ellenére többször sétáltam a környéken, és még egy-két állomás erejéig az S-bahnra is felültem. A legmélyebb benyomást nem is a rend, a tisztaság tette rám, hanem főként a szemeteskukák állapota. A hirtelen meggazdagodás élénk bizonyítékát láttam abban, mi mindent, élelmiszert is dobtak a nyugat-berliniek a kukákba.

Misézni a környékbeli új, modern templomba jártam. Az épület puritánsága meglepett, hiszen Magyarországon még a protestáns templomok is díszesebbek voltak. A ministráns fiú nagy Guten Morgen-nel jött a sekrestyébe, és nyújtotta a kezét kézfogásra. Nálunk sohase volt nagy divat a kézfogás, de hogy egy kisgyerek nyújtson a felnőttnek kezét, az nekem teljesen idegen volt. Nekiálltam a kis német szótárt betanulni, és napi misestipendiumomból megvettem a legszükségesebbeket: egy kis bőröndöt, fehérneműt, szappant, fogkefét, borotvát. Jelentkezni kellett a német és az amerikai hatóságoknál is. Ugyanis a menekülteket az amerikai katonaság repülőgépen szállította át Berlinből Nyugatnémetországba. Az amerikaiak ki is hallgattak. Nem volt ez nagyon komoly, de én őszintén beszéltem a múltamról. Egyszer azután egy amerikai katonai lelkész – ők tisztí egyenruhát hordtak, keresztrel – arra figyelmeztetett, ne sokat beszéljek, mert ezek a történeteimet félreértik vagy félremagyarázzák. Később kiderült, igaza volt.

Amikor június közepén a kiutazásom Berlinből már el volt döntve, a berlini püspökség pénzt és levelet adott. A levéllel a freiburgi (im Bresgau) Caritasnál kellett volna jelentkezni, miután az amerikai géppel Frankfurtba (am Main), és onnan vonaton Freiburgba megérkeztem. Ahogy leszállt a gép, és a kijáratnál voltam, elém lépett egy körülbelül 45 éves férfi, és magyarul kérdezte, én vagyok-e Adriányi Gábor. Igenlő válaszom után elővette CIA-igazolványát, és mondta, kövessem. Természetesen engedelmessé lettem. Elvitt a városba, a Schumann Strasse 16.-ban lévő teljesen berendezett apartmanba, és megkezdte a kihallgatást. Kiderült, az amerikaiak attól tartottak, átdobott kém vagyok. Előbb az illető kissé keményen kezelt, később megszelídült, sőt azt is mondta, ha Amerikába akarok kivándorolni, hamarosan elintézi. Kért, ne hagyjam el a lakást, a jégszekrény is jól fel van

szerelve, de ha nőt akarok, azt is fel tud küldeni. Nem akartam vele ujjat húzni, és kikérni magamnak az inzultust egy újmisési pappal szemben – lenyeltem a békát. Másnap azzal állított be, hogy egy külügyi embert küld, akit érdekelnek a magyarországi egyházi állapotok. Egy idősebb úr jött, aki felvidéki kivándorolt szlovák szülők gyerekeként elég jól beszélt magyarul is, és korábban az amerikai prágai követségen dolgozott. Előbb bocsánatot kért, ha előző napi kihallgatásom esetleg kemény vagy goromba volt, és valóban a magyar katolikus egyházi dolgokról érdeklődött. Nem volt semmi okom rá, hogy ne az igazat mondjam.

Reggel természetesen misézni is szerettem volna. Betértem egy közeli templomba, ahol kértem a nővéreket, misézhessek. „És celebretje van?”, kérdezték. Hogyan is lett volna!

Amikor megmondtam, hogy magyar menekült pap vagyok, telefonon azonnal egy magyar pappal kapcsolatos össze. Már nem tudom, ki volt az, de rövid információra így válaszolt: „Ezek a pimasz amerikaiak azt hiszik, Németországban is ők az urak.” Ne is menjek vissza a lakásba, hanem utazzak azonnal Freiburgba, és az amerikaiakat kérjem, a kis bőröndömet a holmijaimmal küldjék utánam. Én persze mégiscsak visszamentem a lakásba. Vettem a csomagom, írtam két sort, az asztalon hagytam, hogy el kellett mennem. Bezártam a lakást, és a kulcsát a levélszekrénybe dobtam. Késő délután azután megérkeztem Freiburgba, ahol a Caritason egy magyar nővérrel és diákkal is találkoztam.

Freiburgban értem meg a német ünnepélyes úrnapi körmenetet. Majd pénzzel láttak el, és a Nürnberg melletti Zirndorfba, a nem németek menekülttáborába irányítottak. Egyúttal értesítették a helyi illetőségű magyar lelkészt, Vargha Gábort is. Ő azután magához vett az oberpfalzi Michelfeld kolostorába, ahol ferences nővérek voltak, és ahol ő mint zárdai lelkipásztor is működött.

Zirndorfban napközben két alkalommal egy egész sereg irodán kellett keresztülmennem. Mindenütt regisztráltak, kérdeztek. Még az ottani amerikai tiszthez is hivatalos voltam. No, gondoltam, most aztán előjön azzal, miért léptem le Frankfurtban. De még csak célzást sem tett rá. Kaptam egy „idegenútlevelet” („Fremdenpass”), és megindulhattam Rómába. Útba ejtettem Fribourgbán, Svájcban, Mehrle Tamás atyát is, aki nemcsak nagy szeretettel fogadott, hanem ajánlólevéllel is ellátott.

Utam Rómába. A Pápai Magyar Intézet

1961. június 28-án késő délután érkeztem az Örök Városba. Dobogott a szívem, Bangha Béla szavai jutottak az eszembe: „Róma lelke.” A Termini pályaudvaron a megbeszélés szerint a Pápai Magyar Intézet egyik bennlakója várt, Kléner László, esztergomi egyházmegyei pap. A 64-es busz gyorsan vitt bennünket az intézet közelébe, és amikor a Corsón leszálltunk, és a Cancellaria, a Campo de' Fiori és a Palazzo Farnese mellett elmentünk, azt mondta: „Itt szentté kell válni, hiszen itt élt Szent Jeromos, a svéd Szent Brigitta és Néri Szent Fülöp.”

Laci halálában talán megszentelődött, de az bizonyos, hogy furcsa figura volt. A magyarországi svábok elkeseredett szorgalmával és kitartásával vetette magát jogi tanulmányaiba. A Lateráni Egyetemre járt, de azonkívül soha sehová, és a házban is, az étkezések után azonnal szobájába vonult vissza tanulni. El is végezte a tanulmányait két év alatt, utriusque juris doktor lett. Majd visszatért a bécsi egyházmegyébe, ahová menekülése után került, és amely tanulmányokra Rómába küldte. Sajnos, jogi pályafutása hamar megfeneklett. Kis ministránsokkal kezdett ki, elítélték, és egy római átmenet után mint misszionárius kötött ki Brazíliában. Kapcsolatunk a római idők óta nem is volt, de amikor 1993-ban az egyik tanítványom meghívására a belga német nyelvű Raerenben voltam, az esti szentmisén a plébános őt mutatta be. Koldulóúton volt, hívei érdekében. A mise végén a sekrestyébe mentem, és megszólítottam az alig felismerhető, megtört, öreg embert. Nem ismert meg. Bemutakoztam. Arra kért, hogy töltsünk egy órát sétával. Ő is röviden vázolta az életútját, és kért, hogy ápoljuk az ismét helyreállt kapcsolatot. Azonban ebből már nem lett semmi, mert néhány hónap múlva rákban meghalt.

Az intézet ebédlőjében hideg vacsora várt, a többiek már végeztek. Azután a kápolna előtti folyosóra mentem, amely afféle társalgó szerepet töltött be az étkezések, majd az azt követő „gratiarum actio”-k, adorációk után. Itt mutatkoztam be az intézet rektorának, Zágon József prelátusnak, az intézet gondnokának, Mester Istvánnak és egy öreg papnak, aki egy pohár whiskyvel maga előtt a karszékben ült. Így szólt: „Nyisztor Zoltán.” Meghült bennem a vér. Nyisztor Zoltán? Lehetséges? Mint a Központi Szeminárium könyvtárosa éveken át bújtam a *Magyar Kultúra* számait, és persze hogy felfigyeltem Nyisztor Zoltán cikkeire, főként a „tollhegyel” rovatára. Megszólítottam: „Maga Nyisztor Zoltán?” „Igen. De honnan ismer maga engem, hiszen én el vagyok felejtve Magyarországon?” Erre elmondtam, hogy ismertem meg az írásait és a sajtóapostolkodását.

Ez volt a pillanat, amikor a nálam 42 évvel idősebb Zoltán bácsi a szívébe zárt, és szeretetét irántam 18 éven át haláláig megtartotta. Rendkívül színes egyéniség, sokoldalú képesség jellemezte.

Az intézet rektora Zágon József volt, aki mint győri egyházmegyei pap a győri püspökség szolgálatában állt, utoljára mint irodaigazgató, kanonok. 1949-ben menekülni kényszerült. A rendszer mint a magyar papi emigráció vezéralakjára annyira haragudott rá, hogy még állampolgárságától is megfosztotta. De amikor a Szentszék 1971-ben őt nevezte ki, hogy Mindszenty bíboros prímás Rómába távozását Budapesten vele megtárgyalja, nemcsak beengedte, ötször, az országba, hanem Msgr. Giovanni Chelivel együtt egy rózsadombi luxusvillában tejbe-vajba fürösztötte. Zágon magas szikár alakjával, hófehér hajával, sasorrával imponáló jelenség volt. Kissé zárkózott, de azért kellemes társalgó, nagy tapasztalattal, alapos ismeretekkel. A Szentszék egy időben őt bízta meg a menekülő magyar katolikusok vizitációjával. Még vatikáni útlevelet is kapott. Az ebédlőben a fehér abrosszal terített nagy asztal főhelyén ült, és élvezet volt látni, milyen mesterien kezeli a kést-villát. Egyszerű földműves családi származása ellenére szebben evett, mint bármelyik arisztokrata.

Az almát-körtét bámulatos ügyességgel tudta villára véve késsel meghámozni. Egyszóval a győri püspök mellett megtanulta az étkezés művészetét is.

Az intézet vicerektora Mester István volt, egri egyházmegyes. Érseke 1947-ben küldte jogi tanulmányokra Rómába. A Sacra Congregazione dei Concilii, azaz a Püspöki Kongregáció munkatársa lett. A latin nyelvet mesteri módon bírta, de az olaszt is tökéletesen elsajátította. Tudott németül és spanyolul, főként, hogy a szakterülete a kongregációban Spanyolország volt. Aszketikus megjelenésével, kimért, szabatos beszédével, udvariasságával, ugyanakkor tartózkodásával a vatikáni „monsignorék”, hivatalnokok iskolapéldáját testesítette meg. Ő mondta nekem, már aznap este, hogy másnap, június 29-én, Szent Péter és Pál apostolok ünnepén a Szent Péter-templomban délelőtt 11 órakor pápai szentmise lesz, erre nyugodtan elmehetek. Az utat is elmagyarázta.

Így mentem másnap, gyönyörű időben a Tiberis partján sétálva a Szent Péter-templomba, ahol első római csalódásom éltem át. Ugyanis kiderült, hogy a pápai szentmise már 10 órakor elkezdődött, és amikor felértem a Szent Péter bejárat csarnoka fölött lévő „Sala dei benedizioni”-ba – ennek erkélyéről adják a pápák az urbi et orbi áldást –, éppen befejeződött a szertartás. Láttam kivonulni a Szentatyát, XXIII. János pápát, utána a tömeget. Szerettem volna a termet, amely templomnak is beillik, megszemlélni, de a pápai testőrség, a carabinieri reverendám ellenére visszalöktek. Arra gondoltam: „Hát ezt érdemled te Rómában azok után, amit Magyarországon elszenvedtél?” Elég nagy keserűség fogott el, és a következő két évben számtalanszor kellett tapasztalnom, hogy az ember a Vatikánban a „monsignore”-ral kezdődik és egy közönséges papot semmibe se vesznek.

A következő két hétben Rómát jártam, majd Zoltán bácsinak segítettem a hurcolkodásban. Ő ugyanis mint venezuelai misszionárius megtakarított pénzecskéjével visszajött Rómába, és a Pápai Magyar Intézetben, amely tanulmányokat folytatni kívánó fiatal magyar papok számára volt fönntartva, nem akart maradni. Tehát kivett a Piazza Apostolin lévő Palazzo Odeschalchiban egy apartamentót, és augusztus elején odaköltözött. Persze, be is kellett neki valahogy rendeznie a lakást. Ekkor derült ki, hogy Rómában minden iszonyatosan drága, és a lakbéré se volt éppen minimális.

Megtakarított pénzecskéjének gyors és aggasztó fogyása arra indította, hogy egy év múlva két, Essenben, Németországban élő magyar pap rábeszélésének engedjen, és Rómát elhagyva német pasztorációba álljon. A képessége erre meg is volt, hiszen mint a Germanicum et Hungaricum növendéke – márpedig akkor a tanulmányi idő hét év volt – a német nyelvet is kitűnően elsajátította.

Így jutott el – mint írta 1962. június 27-én „egy hónapi csavargás után” az esseni Franz-Sales-Haus intézetbe.

1962. október elején tanulmányaim folytatására tehát újra Rómában voltam. Nyisztor Zoltán bácsi pedig 1963 tavaszán szintén visszatért Rómába, újra az intézetbe (vö.: *Vallomás magamról és kortársaimról*. Róma, 1969, 405–406. o.)

Ezután igen sokat voltunk együtt. Meghívtam disszertációm nyilvános megvédésére („difesa”) is, és ottani harcias kirohanásaimon – persze latin nyelven – jót mulatott, mondván, hogy az opponensek nem gondolták komolyan. Ezt persze sörözés követte – akkor még Róma egyetlen monarchiai eredetű sörözőjében (Dreher) –, sőt neki és Horváth Géza barátomnak az intézetből a doktorrá avatás után a Piazza Navonán egy felkapott vendéglőben búcsúvacsorát is adtam.

Itt térek ki azokra a kollégákra, akikkel az intézetben két évet együtt töltöttem. Kléner Laci volt az egyikük. Franciaországból ketten jöttek római tanulmányokra: Gánóczy Sándor és Szabó Lajos. Gánóczyt mint esztergomi megyés kispapot a pesti Központi Szemináriumból még Mindszenty bíboros küldte ki Párizsba. Ott végezte el a teológiát, ott is szentelték. Mivel „haladó szellemű” tanulmányt írt Kálvinról, előjárói úgy látták, a jövő teológusa, és Rómába küldték. A Gregoriana Egyetemre járt. Az asztalnál, és azon kívül is a

vatikáni zsinatról és a progresszív teológiáról nagy viták folytak, Gánóczy minden fenntartás nélkül az utóbbit követte, és Szent Tamás teológiáját mint teljesen elavultat elvetette. Meg is jegyeztem egy vasárnap este a vacsoránál – ő nem volt ott –: „Sándor, úgy látszik, azt hiszi, a modern teológiának nincs szüksége a régire.” Valószínű, ezt Szabó visszamondta neki. Másnap átjött a szobámba, azzal: „Gábor, gyere hozzám!” – mintha a vádjait nálam nem mondhatta volna el!

Átmentem. Ő leült az íróasztalához, engem pedig magával szemben ültetett le, és kihallgatásba fogott. Persze, nem maradtam neki adós a felelettel. Bosszantott az is, hogy gánóczy családi birtokaikkal dicsekedett, holott ott nekik semmijük se volt. Hiszen anyám ebben a kis Tátra és Poprád melletti faluban, fürdőhelyen született, ahol dédapámnak, nagyapámnak és aztán anyám húgának mészkőbányája volt. A Gánóczyaknak se híre, se hamva.

Ettől kezdve megszakadt közöttünk minden kapcsolat. Kálvin-tanulmánya révén ösztöndíjat szerzett a mainzi Josef Lortz – korábban münsteri egyháztörténész, akkor, „Entnazifizierung”-ja után ökumenikus teológus Mainzban – professzornál. Ott, Rómában kezdett németül tanulni. Egyszer két és fél órát kellett várnom a közös fürdőszoba felszabadulására. Utána egy szennyfoltos fürdőkádat és német nyelvtani, szótári cetliket találtam. Később a würzburgi egyetemen kapott dogmatikai tanári állást, onnét ment nyugdíjba, és a franciaországi Provence-ban telepedett le. Mikor egyszer egy würzburgi kollégájával találkoztam, és mondtam, hogy a magyar egyháztörténeti irodalom megsegítésére egy sorozatba kezdtem, azt válaszolta: „Hiszen Gánóczynak is ezt kellene csinálnia!”

A másik francia jövevény Szabó Lajos, lyoni segédlelkész volt. Jótét, de naiv lélek, nem nagy kultúrával, és rejtély, miért is küldték tanulmányokra Rómába. Gánóczyval „vájdlingszám” – ez Zoltán bácsi kifejezése volt – ették a salátát. Később sikerült jogból doktorálnia, és visszatért Franciaországba.

Az intézetnek két kalocsai papja is volt. Jugoszlávián át menekültek 1956-ban Rómába. Egyikük, Ipoly Ottó biblikus tanulmányokat folytatott. Sokat jártam vele kirándulni a Róma környéki hegyekbe. Ezek, mind, felejthetetlen, szép gyalogtúrák voltak, rendszerint szerény kis ebéddel egy trattoriában összekötve. Ottó később Amerikában lett teológiai tanár. A rendszerváltozás után hazajött, de rövidre rá meghalt.

A másik kalocsai papról sokat lehetne, illetve kellene írni, lévén Prokop Péterről van szó. Majd a művészettörténészek megteszik. Itt csak annyit: igen nagy szorgalommal és lelkesedéssel vetette bele magát a festészetbe. Jó meglátásaival, humorával sok derűs percet szerzett nekünk. Megtette, hogy meghívott bennünket, újoncokat egy plébániai moziba (XXIII. János pápa szuszpenzióval büntette a papok látogatását nyilvános mozikba!), ahol valami „ripso” film ment. Mikor odaértünk, derült ki, hogy aznap nincs filmvetítés. Péter persze jót nevetett a sikerült tréfán. Ez is nyelvlecke volt! Később befutott, sikerült saját stílust kialakítania, és meghívták, még Amerikába is, templomfestésre. Az új római Szent István-zarándokház freskóit is ő készítette, és a házat teleaggatta a képeivel, úgyhogy az ma is Prokop-kiállításnak számít. Felfedezte az írói vénáját is, jó kromikát publikált. 1990 után ő is otthagya Rómát, és Csepelen telepedett le.

Az intézethez tartozott Frank Miki (Miklós) is, nálunk idősebb, egri egyházmegyes pap. Tanulmányokra jött, de tulajdonképpen a Caritasnál dolgozott, és több mindennel foglalkozott. Általában jó információkkal rendelkezett. Társaságban kissé visszahúzódozó volt. Nem úgy Horváth Géza, akivel jó barátságba kerültem. Mint győri egyházmegyes pap menekült 1956-ban Ausztriába. Megjárta a magyarmenekült-táborokat, de felfigyelve tehetségére, a linzi püspök egyházbizottsági tanulmányokra Rómába küldte. El is végezte az Angelicumon az egyházbizottsági tanulmányokat, és 1964ben doktorált. Jó humorával, kedvességével sok kellemes órát töltöttünk együtt. Egyszer június közepén a római tengerparton iszonyúan le is

égtünk, és a vasárnapi egyszerű hideg vacsorát inkább a „Delfino”-nál (delikatesz üzlet a Piazza Argentinán) vásárolt grillcsirkével („tikkal”) helyettesítettük, amit egy kitűnő és általunk kedvelt „orviato classico” borral öblítettünk le. Gézát később többször meglátogattam Linzben és Welsben Ausztriában, de kapcsolatunk sajnos, azután megszakadt. Úgy tudom, már meghalt.

Az intézet tagja volt az egri egyházmegyés Zsurkai János is. Kedves és jó fiú, de minden nagyobb képesség és ambíció híján. A rendszerváltozás után ő is hazatért Magyarországra.

A Pápai magyar Intézetben működött a „Comitato Unherese” egyházi segélyszervezet is, amely főleg a magyar menekültek segélyezésével foglalkozott. Vezetése egy öreg úrra, Kovách Gyula bácsira volt bízva. Már évtizedek óta élt Rómában, és Magyarország római konzulja is volt. Akit a bizalmába fogadott, annak sok érdekes dolgot tudott elmondani. Bécsben született, az anyja osztrák bárónő volt, az apja fiatalon elhunyt altábornagy. Az akkori bécsi életről, Ferenc Józsefnél lefolyt audienciáiról rendkívül színesen tudott mesélni, de süketsége akadályozta a társalgásban. 1962. október végén, egy nagy római ünnepségen, amelyet a hivatalos körök 1956 évfordulója alkalmából rendeztek, megszólalt mellettem ülve, nem sűgva, hanem sztentori hangon: „Sok a duma.” Mi, magyarok majd elsűllyedtünk szégyenűnkben. Mondta is az egyik, Amerikából érkezett látogató papnak: „Mondja meg az amerikai elnöknek, hogy rám ne számítson.” Magányosan élt, magányosan halt meg. Nagyon hálás volt, amikor kórházi betegágyánál meglátogattam.

A comitato másik kisegítője Erzszi néni volt, akkor már szintén vagy nyolcvanéves, a pesti Kúria elnökének a lánya. Nem ment férjhez. Büszke volt rá, hogy József főherceg a Vigadóban ővele nyitotta meg az egyik farsangi bált. Később teljesen leépűlt, mint Zoltán bácsi mondta, „bent ment ki”. 1964. január végén halt meg.

A ház szakácsa a nápolyi Giovanni volt, akkor 55 éves, akit még fiatalon Luttor Ferenc prelátus, az intézet első igazgatója alkalmazott. Nem a házban lakott, de ő vásárolta meg a konyha szükségletei alapján az ellátmányt, és nem adta volna egy vak lóért, hogy vásár- és ünnepnapokon az ebédet ne fehér kesztyűben tálalja föl. Olasz konyhát, sőt nápolyit vezetett, és mi nagyon élveztük, ha a vasárnapi levesek kissé egyhangúak voltak is, és hasmarsot okoztak. Az 1964-es magyar–vatikáni részleges megállapodáskor felmondtak neki – hiszen még a szakácsnőnek is beépítettnek kellett lennie (lásd: Kiszely Gábor: Államvédelem. Budapest, 2001). Sírva viselte el a csapást, és visszavonult a szűlőfalujába.

A takarítószemélyzetet Géza jelentette. Szerzetes testvérnek állt be Itáliában, de kilépett rendjéből, és megnősűlt. Jóllehet olasz felesége volt, és akkor már vagy húsz éve élt Rómában, még mindig nem kapta meg az olasz állampolgárságot. Pedig e nélkül még csak egy szatócsboltot se nyithatott volna. Jótét, naiv lélek volt, de a tisztaságot, a takarítást nem neki találták ki. Inkább kegyelemből tartották a házban.

Újra Rómában és a Pápai Magyar Intézetben

Miután néhány napos kirándulást is tettem Nápolyban és környékén, azaz Capriban, Sorrentóban és Pompejiben, július végén visszatértem a rekkenően forró Rómából Münchenbe. Az intézet gondoskodott róla, hogy értesítsék a főlelkészt, Ádám Györgyöt és a müncheni magyar lelkészt, Eperjes Ernőt, érkezésemről. Münchenben Fábián Károly fogadott be. Erdélyi egyházmegyes pap volt, a Gregorián doktorált mint a Germanicum et Hungaricum növendéke, de nem térhetett vissza Erdélybe. Elvállalta a müncheni Szabad Európa Rádiónál az egyházi tudósító munkáját. Jó fizetése volt, a rádió és a Prinzregenten-Theater környékén bérelt lakást. Oda vett be engem, míg az ügyem elintéződik. De azt már senki sem kérdezte tőlem, miből élek, hol étkezem. Fábián Karcsi otthon reggelizett és vacsorázott, azaz evett valami hideget, ebédet a rádióban kapott. Nekem nem maradt más hátra, mint a szomszédos templomban mondott szentmise után, ahol Karcsi is celebrált, egy tejboltban egy pohár tejet két zsemelével elfogyasztani. Ez volt a reggelim, ebédem, vacsorám majdnem három héten keresztül. De ezt is csak úgy tudtam megtenni, hogy az apácáktól a templomban néha egy-egy misestipendiumot (intenciót) kaptam. Karcsi élelmiszeréhez a jégszekrényben nem nyúltam. Nem az enyém volt, és nem is kínált meg soha.

Nyomorúságomban egyszer-kétszer elmentem a Gabelsberger utcai magyar lelkészszékre, Eperjes Ernőhöz, misestipendiumot kérni. „Majd utánaézek”, volt a válasz. Amikor már harmadszor mentem hozzá, éppen az ebédnél ült, és én korgó gyomorral kérdeztem, van-e már stipendium számomra. Felugrott és rám förmedt: „Mit akar? Mondtam már, hogy majd szerzek! Most nincs!” Elfogott a keserűség. Legyintettem egyet, és csak annyit mondtam: „Eh!” Erre ő nekem jött: „Maga ne legyintgessen itt nekem! Mondtam már, hogy szerzek stipendiumot, várja meg!” Nem szóltam semmit. Kifordultam az irodából, hazamentem Karcsi lakására, és levelet írtam Vargha Gábornak Michelfeldbe, és Johannes Neuhäuser müncheni vikáriusnak. Vargha Gabit kértem, tekintve a helyzetem, fogadjon be, amíg visszatérhetek Rómába, a müncheni vikáriust, segédpüspököt pedig informálni akartam. Mindketten válaszoltak. Vargha Gabi, hogy jöhetek, a vikárius pedig, hogy azonnal fogad. Ő, a dachauai koncentrációs tábor is megjárta és leíró pap mások baja iránt fogékony volt. Elmondtam neki a körülményeim, mire kifakadt: „Minek fizetjük a magyar lelkészeket és tartjuk fenn a magyar lelkésziséget, ha még egy menekült confrateren sem segítenek!” Vigasztalt, és felajánlotta, azonnal elhelyez valahol másutt. De köszöntem, mert Vargha Gabi meghívására hivatkozhattam. Őt és Michelfeldet már ismertem. Így kerültem egy kis segéllyel újra Michelfeldbe.

Ádámék bizonyára szemrehányást kaptak az érsekségtől, mert Vargha Gabi később elárulta, hogy Ádám György az egyik magyar papi találkozáson panaszkodott, és hozzátette: „Ugye mondtam nektek, ez az Adriányi egy piszkos kommunista!” Jóval később Ádám megkövetett, megbocsátottam neki, de feledni nem tudtam.

Michelfeldben a nővérek kolostorában jó dolgom volt. Szeretettel fogadtak, az egyik svábországi nővér rendszeresen még németre is tanított. Sokat olvastam, szótároztam, sokat sétáltam a környék mezőin, erdőiben. Az otthon jutott eszembe, és énekeltem a különféle magyar nótákat, de honvágyam nem volt, hogyan is lett volna azok után, amiken átmentem. Vargha Gabi néha magával vitt vendégségbe gazdag német ismerőseihez. Az egyik éppen arról beszélt, üzleti ügyben rövidesen Magyarországra megy. Odaadtam neki a maradék forintomat, vagy százat. Köszönte, elvette, de nem adott nekem érte semmit sem. Pedig Michelfeldben sem volt a szobámon és az ellátásomon kívül semmim, a szappant, a fogkrémet, egyebeket magamnak kellett vennem. Csak a misestipendiumból fedezhettem, ami hol volt, hol nem volt.

Szeptember végén a megbeszélés szerint jelentkeztem Zsurkai Jánosnál Münchenben, hogy Frank Mikivel együtt Volkswagen kocsiján Rómába menjünk. Este indultunk, Zsurkai vezetett. Nekem néha túl gyorsan vezetett, ezért többször rászóltam: „Ne ilyen örült iramban vezess!” Hajnal négy óra tájban Verona elé értünk. Frank Miki hátul aludt, én a vezető Zsurkai jobbján, elöl ültem. Láttam, hogy egy igen éles, derékszögű kanyar jön. Az autó sebessége túl nagy volt ahhoz, hogy a kanyart be tudja venni. Felborultunk. Egy-két pillanatra eszméletemet veszítettem. Zsurkai kiesett, a kocsit többször is átfordult, majd végleg megállt a hátán. Teljesen összetört. A roncsokból Mikivel úgy másztunk ki. A ruha szinte cafatokban lógott rajtunk, tele voltunk piszokkal, üvegcserepekkel. De bajunk nem történt. A derék taljánok a rettentő csattanásra kiugrottak ágyukból, és pizsamában siettek segítségünkre. Újra kerekére állították a szinte laposra horpadt kocsit, amelynek motorja – csodák csodája!, illetve a Volkswagen elpusztíthatatlanságának köszönhetően – működött, és az autó tudott gurulni. Zsurkai elhatározta, hogy a kocsit visszaviszi javításra Németországba. Nekünk azonban Mikivel elégünk volt a kalandból, és vonaton folytattuk utunkat Rómába olyan piszkosan, rongyosan, amilyenek voltunk. Megúsztuk a szerencsétlenséget, de hónapokig félttem autóbá ülni.

A tanulmányaimat szerettem volna Rómában folytatni, egyháztörténelemmel. Volt is a Gregoriánán egyháztörténeti képzés, doktorátussal, de az intézetben azt mondták, oda csak licenciátussal lehet beiratkozni. Nekem azonban ez nem volt, tehát elfogadtam a javaslatot, hogy a domonkos Angelicumon – akkor még Ateneo Pontificio Angelico – első évben licenciátust, a másodikban teológiai doktorátust szerezzek. Az Angelicumnak magyar rektora volt, Péter Sigmond (később elhagyta a rendet és a papságot). A licenciátust előkészítő teológiai kurzust egy holland páter, a spanyol Lumbreras (morális) és a francia Gillon (dogmatika) adta elő. A tanítás még latinul ment, persze, olasz kiejtéssel. Ebbe hamar belejöttem, csak Péter Gillont értettem eleinte nehezen, azt hittem, ő ófrancia nyelven beszél, mert mindent franciásan ejtett és hangsúlyozott. A kurzuson vagy ötvenen vettünk részt, a világ minden tájáról. Valamennyien papok voltunk, legtöbbször szerzetes különféle rendekből. Mivel egyháztörténeti témából akartam doktorálni, nemcsak hallgattam Angelus Walz német domonkos történész előadásait és szemináriumait, hanem mindjárt tanulmányaim kezdetén meg is beszéltem vele a disszertációm.

Itt kell megjegyezni, hogy mint említettem, a kicsapás utáni kanizsai kényszerpihenőben legépeltem eddigi kutatásaim eredményét, az 1855-ös osztrák konkordátum magyar vonatkozásairól. Ennek hártyalapra írt másodpéldányát kabátzsebemben menekítettem ki Berlinbe. Walz professzor elfogadta a témát, de hozzátette: „A kutatásait ki kell egészíteni a Vatikáni levéltárban, a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchivban is.” Mester Pista segítségével 1962 júniusában szereztem meg az államtitkárság engedélyét, hogy átdolgozzam a bécsi nunciatura, Michele Viale-Prela nunciarius levéltárát 1849 és 1858 között, valamint hogy nyáron a Pázmáneum vendégként a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchiv valamint a kultuszminisztérium levéltárát átkutassam. A disszertációt magyarul írtam, és a Rómában élő Cziráky grófot kértem meg szerény honorárium fejében a német fordításra. Ezt azután még a Germanicumban tanuló egyik-másik német növendéknek is átadtam javításra. Megtették, bár vonakodva. Később nem is csodáltam, mert rengeteg magyaros mondatfűzés volt benne. Másként gondolkodik a német, és másként a magyar. Legjobb egyből németül írni! De ehhez természetesen a nyelvet nagyon jól kell ismernie annak, aki használja, minden érzelmi háttérrel együtt.

A tanulmányokba tehát belevetettem magam. A reggeli elmélkedés és mise után gyalog mentem az egyetemre, mert nem volt pénzem autóbuszra. Ugyanis havonta csak hatvan márkát kaptam az Ostpriesterhiltől, amiből minden szükségeset, így a tisztálkodási szereket is meg kellett vennem, és a borbélyt is állnom. Az intézetben kaptam egy használt reverendát, és a Caritástól egy-két ruhadarabot. Kabátom, télikabátom nem volt. Amikor 1961

decemberében Lercaro bolognai bíboros meghívta az intézetet, egy vékony orkánkabátban utaztam Gánóczy Sándor széllébélt autóján. Útközben és Bolognában havazott, majd megvett az isten hidege.

Az előadásokról hazatérve ebéd után szorgalmasan tanultam, délután fél ötig. Akkor Zoltán bácsi tanácsát megfogadva, sétálni mentem, és a Roma e dintori nagyszerű kalauza segítségével rendszeresen jártam a város nevezetességeit. Két éven belül mindent bejártam, mindenhová elmentem, ahová csak lehetett. Természetesen kértem belépőt a pápai audienciákra is. Megértem pompás „capella papale”-kat a Sixtusi kápolna kórusával, boldoggá és szentté avatásokat, bíborosi semi-publico consistoriumot a Sala Clementinában, sőt XXIII. János pápa halálát és VI. Pál pápa megválasztását, koronázását is. Ott voltam 1963-ban a Szent Péter téren, amikor felszállt a Sixtusi kápolnából a „fumata bianca”, a fehér füst, és Ottaviani bíboros bejelentette a Szent Péter-templom homlokzati balkonján: „Habemus papam... Joannem...” már ekkor kitört a lelkesedés, mert az úgynevezett papabilék között csak egy volt János, Montini. Különbözően már 1961 júliusában Zágon prelátus elvitt a Via della Conciliazionén lévő Akademia Santa Cecilia épületébe, ahol nagy egyházi rendezvény folyt. A kör alakú előadóterem karzatáról Zágon prelátus lemutatott a lent álló, beszélgető bíborosokra: „Nézze meg jól, Gábor, azt a bíborost! Lehet, hogy ő lesz a következő pápa.” Montini volt, és igaza lett.

XXIII. János pápával személyesen nem találkoztam. 1962 vízkeresztjén Zágon rektor engem vitt mint kísérőjét a Vatikánba. Ferraiólót, kalapot vettem a reverendámhoz. A szokásos évi audienciára mentünk, amelyet a pápa a római káptalanok és szemináriumok képviselőinek ad. A pápa már beteg volt, így a Szent Péter-templombeli és a lateráni káptalanok küldöttei után befejezte a fogadást. Tehát elmaradt a szokásos bemutatkozás a gyűrűcsókkal. De mindenütt ott voltam, ahol XXIII. János pápa megjelent. Mindenütt nagy tömeg vette körül. Egyszer egy körmeneten, a Santa Maria Maggioréból a Lateránba menet majdnem agyonnyomták. Sok mindennel szakított, de sok mindent vissza is hozott. Így például feltette a fejére az úgynevezett camaurót, a prémmel bélelt és hermelinnel szegélyezett bíborsapkát, amelyet a pápák már a XVIII. század vége óta nem hordtak. Római egyházmegyei zsinatán szuszpenzió terhe alatt megtiltotta a papoknak mozik, színházak látogatását, és amikor a zsinat előírásainak felolvasásakor a papság zúgolódott, közbevágot: „Tetszik vagy nem tetszik, be kell tartanotok!” Igazi kurialista (a pápaság híve – *A Szerk.*) volt. Míg XII. Pius nem nevezte ki a kúria magasabb tisztségviselőit címzetes érsekeknek, püspököknek, hanem azt mondta nekik, ha püspökök akartok lenni, menjetek pasztorációba, addig XXIII. János pápa a Vatikán minden magasabb rangú hivatalnokát címzetes érseknek, püspöknek nevezte ki. Elrendelte azt is, hogy minden bíborosnak érseknek kell lennie. Tehát felszentelték őket, így a presbiter Ottavianit is. Nagyvonalú volt a bíborosi kinevezésekkel is. Az egyik elaggott, már majdnem kilencvenéves kúriai hivatalnokot is kinevezte bíborosnak, pedig már tolókcson hozták be a Szent Péter-templomba. Az új bíboros így kiáltott föl a kinevezés hírére: „E ora!” (éppen ideje!).

Az intézetben természetesen naponta minden római hírről, pletykáról értesültünk. Már 1961 novemberében a pápa gyógyíthatatlan betegségéről, a gyomorrákról is. Hallottuk, hogy egyszer panaszkodott: amikor fiatal volt, finomságokhoz nem jutott hozzá. Most, hogy meglehetősen, már öreg és beteg, már nem képes enni.

A pápa keleti politikájával itt nem kívánok foglalkozni. Írtam róla könyvemben (*A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy.* Budapest, 2004). Csak arra akarok rámutatni, hogy XXIII. János pápa sokkal konzervatívabb volt, mint tartották, és magam hallottam a szájából, hogy „átmeneti” pápának választották. Jelentőségét a baloldali világsajtó nagyította, miközben XII. Piuszt pocskondiázta.

Az intézetből reggel hétre misézni a szomszédos Santa Girolamo della Carita templomba jártam. Firenzei apácák gondozták a templomot, és laktak a rendházban, ahol évtizedekig Néri Szent Fülöp élt és dolgozott. A nővérek mindig az intézettől kértek papot, és most a választás rám esett. Annyi előnye volt, hogy jó kapcsolatba kerültem az apácákkal, és firenzei főnöknőjük egyszer még egy hétre is meghívott Firenzébe. Minden jóval elláttak, és reggeltől estig járhattam a város nevezetességeit. Azt hittem akkor, sikerül őket Németországban letelepíteni. Kedvük lett is volna hozzá, főként a főnöknőnek, de a német realitás más volt. Nemhogy olasz apácákat fogadtak volna be, de még német apácázárdák is rohamosan elnéptelenedtek. Lehet, hogy csalódtak bennem, de „ultra possibilia nemo tenetur” (Senki sincs kötelezve többet tenni, mint amit tud).

Az intézetből többször kirándultunk Cerveteribe, Orvietóba, Rocca di Papába és a többi. A cerveteri etruszk sírok, Luca Signorelli Utolsó ítélete az orvietói dómban, az assisi alsó és felső Szent Ferenc-templom, Szent Benedek grottája Subiacóban, mind megannyi felejthetetlen élmény volt.

1962. június 13-án letettem a licenciátus szóbeli vizsgáját. Az írásbeli előző nap volt. *Aquinói Szent Tamás Summa theologiae*-jének 33 tétele volt kötelező, ebből az egyik például így szólt: „De gratia divina”, azaz úgyszólván az egész kegyelemtan minden spekulatív rafinériájával együtt. A Lumbreras professzor által kijelölt tételt sikerült jól kidolgoznom, 19 pontot kaptam 20-ból. Vagyis a legtöbbet, mert a domonkos atyák úgy tartották, húszt a húsból csak a Jóisten tud. Igyekeztem olvashatóan írni, mert Lumbreras atya azt mondta, nem kínlódik rossz írással. Ha nem tudja jól olvasni, egyszerűen visszadobja a dolgozatot, és a jelölt megbukott.

A nyári szabadság

1962. június végén négy hétre Németországba, a Rheinland-Pfalz-i Ransbachba utaztam. Már menekülésem után az első nyáron a magyar papok a limburgi egyházmegyét ajánlották. Már többen voltak ott, és jól érezték magukat. Ezért már 1962 tavaszán írásban jelentkeztem a limburgi püspökségnél, hogy tanulmányaim végeztével szeretnék a szolgálatukba állni. A személyzeti osztály főnöke, Ludwig Karell prelátus, kanonok válaszolt, és már a nyári szabadságra is a ransbachi plébániát javasolta. Ennek az volt az oka, hogy a ransbachi plébános, Eduard Nonn és ő valaha együtt voltak káplánok Wiesbadenben, és azóta is jó barátságban voltak. Karell prelátus tehát úgy gondolta, jó szolgálatot tesz a barátjának, ha így a nyári helyettesítést annak szabadsága idején megoldja.

A ransbachi plébánián ekkor csak négy hetet töltöttem. Igyekeztem Bécsbe, a Pázmáneumba, hogy kiegészíthessem a disszertációmhoz római levéltári kutatásaimat. A Haus-, Hof und Staatsarchivban és a Nationalbibliothekban nem volt problémám. Előzékenyen fogadtak, és minden kért anyagot megadtak. Nem így a kultuszminisztériumban és a Nationalbibliothek arcképgyűjteményében. A minisztériumban előbb egy osztályvezető faggatott, miért érdekel engem az 1855-ös konkordátummal kapcsolatban Leo Thun miniszter irománya, és mi a véleményem Ausztriáról, majd végül kegyesen megengedte, hogy három nap múlva egy-két iratot átnézhessek. Egy fiatal hivatalnok felügyeletével kaptam meg azt a pár aktát, amellyel semmire sem mehettem. Nyilvánvaló volt, hogy nem állt érdekükben egy magyar kutató rendelkezésére bocsátani az abszolutizmus idején erőszakkal németesítő és az osztrák magyarelles egyházpolitikát forszírozó miniszter aktáit.

A Nemzeti Könyvtár külön arckép- és fényképgyűjteményében az illető hölgy egyenesen nekem szegezte a kérdést: „Miért robbantották szét a magyarok a Monarchiát?” Azt válaszoltam, hogy ez nem csak a magyarokon múlt, de felfogásom szerint a Monarchiában ugyanazok a jogok kellettek, hogy megillessék a magyarokat, amelyikkel az osztrákok rendelkeztek. Láttam, hogy a feleletem egyáltalán nem tetszik. Rövid diszkusszió (eszmecsere, vita – *A Szerk.*) után azzal zárta le a hölgy a vitát, jöjjen el egy hét múlva, akkorra utána néz, talált-e valami képanyagot a disszertációmhoz. „Egy hét múlva? Asszonyom, én nem tudok itt, Bécsben ezért egy hetet tölteni!” Mire ő: „No jó, jöjjen három nap múlva.” Mikor jöttem, tudomásomra hozta, hogy semmit sem talált. Tudtam, hogy nem mond igazat. Elképzelhető, hogy Európa egyik legnagyobb gyűjteményében nem volt egy kép se Viale-Prela bécsi nunciusról, vagy Thun miniszterről? Nem először és nem utoljára éreztem Ausztriában animozitást (ellenséges indulat – *A Szerk.*) a magyarokkal, sőt velem szemben, akinek a nagyapja bécsújhelyi osztrák volt.

Tartózkodásom a Pázmáneumban különben kellemes volt. Leopold Antal rektor és Giannone Egon vicerektor szeretettel fogadott. A közös étkezéskor mindig igen érdekes társalgás folyt, *Leopold Antal* pedig élő lexikonnak számított. Amikor elmondtam, hogy német lovagrendről írt könyvében Tummler Marián II. Endrét elmarasztalta a lovagok barcasági kiűzése miatt, holott szerinte a magyar király nekik megadta a pénzverés jogát („liberos denarios eis remisimus”), azonnal közbevágott: a szabad dénár nem pénz volt, hanem adó, a „szabadok adója”. Akkor írta kis könyvét Csernoch hercegprímásról, amelyet szép dedikációval nekem is ajándékozott.

Ismét Rómában

1962 őszén ismét Rómában voltam, a Pápai Magyar Intézetben, és készültem a laureára, azaz a doktorátusra. Nem kellett sok tárgyat hallgatnom, inkább a disszertáció megírásának szenteltem az erőmet. Walz professzor egyháztörténeti előadásait szorgalmasan látogattam. Érdekesekek voltak, bár latinul folytak, ami néha a modern fogalmak, mint „felvilágosodás”, „vona”, latin fordítását kissé komikussá tették. Szerintem nem is lehet modern egyháztörténetet latinul precízen, szakszerűen előadni. Egyszer Walz professzor még az intézetünkbe is elment, hogy a szemináriumi óra idejének megváltozását velem közölje. Micsoda különbséget láttam egykori budapesti tanárain és öközte! Nem is beszélve a későbbi német kollégákról!

1962-ben XXIII. János pápa az Angelicumot is pápai egyetemi rangra emelte, „Universitas a Sancto Thoma Aquinate in Urbe” címmel. 1963 tavaszán meglátogatta az egyetemet, bár már nagyon beteg volt. A zsúfolt aula magnába alacsony, kövér természetével, széles reverendájával feltűnés nélkül, szinte észrevétlenül lépett be, majd leülve elkezdett a zsebében kotorászni egy régi feljegyzés után: „Ezt hoztam nektek.” A tanulmányi éveiről beszélt, vagy inkább „chiaccherált” (fecsegett). Nagyon ünnepeltük, bár kúriai körökben sokszor kritizálták spontán, sőt megfontolatlan és könnyelmű nyilatkozatai miatt, amelyeket azután a pápai államtitkárságnak kellett helyesbítene. Nagy botrányt keltett, amikor a belga közvéleménynek a pápa nyilatkozatából kellett megtudnia, hogy a pápai audiencián megjelent királynő, Fabiola gyermeket vár. Ez annál is kellemetlenebb volt, mivel a királyné ezúttal is elvetélt.

Tanulmányaim befejeztével, 1963. június 18-án védtem meg („difesa”) nyilvánosan a disszertációm. Erre meghívtam Nyisztor Zoltán bácsit, és Horváth Gézát is. Előbb húszperces előadást kellett tartanom, latinul, a disszertációmról, papír nélkül, egy négytagú bizottság előtt, majd a bizottság tagjai által felhozott problémákra, ellenvetésekre kellett válaszolnom. Tanárom, Walz nem nagyon akadékoskodott, annál inkább az egyik hollandus. Nem hagytam magam, jól megválasztam neki, latinul. Az eredmény valóban igen jó lett, a legjobb: tizenkilenc pont a húsból. A lezajlott vita után mindkettőjüket, Zoltán bácsit és Gézát meghívtam a közeli Dreher sörözőbe, Róma akkor még egyetlen sörkertjébe. Zoltán bácsi mondogatta: „Te túl komolyan vetted az ellenvetéseket, és túl nagy garral szónokoltál.”

Néhány nap múlva az Angelicumon, a domonkosok templomában doktorrá avattak. Többen voltunk. A rektor felolvasta a neveket az eredményekkel, gratulált, és ezzel be is fejeződött a szertartás. Az ezt tanúsító diplomát 1963. szeptember 29-én pergamenen állították ki. Bekereteztettem, és ma is dolgozószobám falát díszíti.

Lassan elérkezett a búcsúzás ideje. Előbb még Zoltán bácsit és Gézát meghívtam vacsorára a Piazza Navona egyik közismerten jó, de nem nagyon drága vendéglőjébe. Elmerengtünk az elmúlt két év történésein, felelevenítettük az élményeinket, és a nosztalgiánkat jóféle borral öblítettük le. Vettem egy hajóládát, kevés holmimat, könyveimet abba csomagoltam, és feladtam Ransbachba.

A ransbachi káplán

1963. június 29-én, Péter és Pál apostolok napján érkeztem az új állomáshelyemre. Az 1952-ben épült plébánia emeletén kaptam szobát, egy kis hálósobával, amelyben mosdó is volt. A már említett plébános, Eduard Nonn, apám kortársa, és a házvezetőnő, Fräulein Ida már mint ismerőst fogadott. A plébánián maradtam 1966. március 12-éig. Amilyen szeretettel és megértéssel fogadtak a ransbachi hívek, mintegy háromezer ember, olyan különösen viseltetett velem szemben a főnököm. Állandóan megalázott. Ő még abban a régi német klerikus szellemben nőtt fel és kezdte papi hivatását, amelyik csak a kötelességet, a szolgálai engedelmességet („Kadavergehorsam”) ismerte, de a szeretetet nem. Igen egyszerű, sőt primitív szegény családból származott, a westerwaldi Elmarból, egy Isten háta mögötti faluból. Az apja foltozósusztér volt, az anyja lány korában évekig cseléd az akkori ransbachi plébánosnál. Honnan is lett volna neki gyerekszobája, megfelelő nevelése?

Emeleti szobámból fennhangon hívott ki, mint a kutyát szokták: „Herr Kaplan, kommen Sie herunter!” Szigorú rendre fogott. A házat engedély nélkül nem volt szabad elhagynom. Meg kellett mondanom, hová megyek, mikor jövök vissza. Még akkor is, ha a környező mezőkre, erdőkre mentem sétálni. Megtiltotta, hogy a hívektől meghívást fogadjak el. Erre csak kivételes esetben adott engedélyt. A megokolása így szólt: „Én nem tudom a meghívásokat elfogadni. Akkor meg hogyan fest, hogy a káplán elfogadja?” Rám ruházta feladatul a ministránsokat, a női és férfi ifjúságot, de az úgynevezett Kolping-családot megtartotta magának. Amikor hozzá kerültem, 58 éves volt, már erősen cukorbeteg. Talán ezzel függött össze, hogy sokszor nem tudott uralkodni magán, és legorombította a híveit, akárcsak engem. Egyszer mondta is neki a sekrestyés felesége: „Plébános úr! Ha maga valakit egyszer lefejez, nem teheti vissza a fejét a nyakára.” A felfogását, a viselkedését jellemezte, hogy amikor volt kurzustársa, Wilhelm Kempf limburgi püspök – akinek betegsége miatt vissza kellett mennie Rómából a limburgi szemináriumba – ki akarta nevezni kanonoknak, ezzel hátrította el a megiszteltetést: „Inkább vagyok király Ransbachban, mint szolga Limburgban.”

Valóban úgy is viselkedett, mint egy kiskirály a faluban. Nélküle, ellene nem lehetett semmit sem tenni. Sokszor emlegette az egykori ransbachi plébánost, Jost urat, akinél az anyja cseléd volt, milyen nagy úri háztartást vezetett, péntek kivételével mindennap kétféle hús is jutott az asztalára, és hogy amikor ő került Ransbachba plébánosnak, a paplak pincéjéből több ezer üres borosüveget kellett elszállíttatnia.

Különben Jost plébános iskolai főfelügyelő is volt a poroszoknál, és ha a plébániáról a templomba ment, már útközben, és a sekrestyében is nagyokat krárogott, jelezvén, hogy megérkezett. Volt is síri csend a templomban, mert Jost plébánostól hatalmaskodó természete miatt mindenki rettegett. Az ő viselt dolgai nyomán keletkezett egy helyi német kifejezés is. Ha valaki goromba, nyers volt, azt mondták rá: „Er ist jostisch.” (Ez is olyan jostos – *A Szerk.*)

Néhány hónappal később, hogy elkezdtem a munkámat az ifjúság között is, amely havi előadások, meghívott előadók jövetelének megszervezését is magában foglalta, szólt a plébánosom, hogy igen megnőtt a telefonszámla. Kérdeztem, milyen megoldást javasol. Azt felelte, jó volna, ha a számlához én is hozzájárulnék. Nem akartam vitatkozni, hogy én a plébániáról személyes telefonbeszélgetést még sohasem folytattam, és nem is folytatok, hanem azt kérdeztem, egyetért-e, ha havi tíz márkát fizetek. Felcsillant a szeme: „Igen!”

Aznap küldtem anyámnak egy levelet – hetente többször is írtam, ez volt nekem a magyar nyelv és a cseppnyi Magyarország –, és írtam: „Ma tíz márkával boldoggá tettem egy embert.” Pedig nekem a lakáson és ellátáson kívül csak havi 240 márka fizetésem volt,

amelyből mindent, ruhát, cipőt, tisztálkodási szereket és a többit kellett fedeznem. Ő pedig utánam a püspökségtől havi 680 márkát kapott.

Legtöbb bajom abból származott, hogy a plébános féltékeny volt rám. A falu aprajánagyja igen hamar megkedvelt. A prédikációim, német nyelvi tudásom miatt is, rövidek voltak, és a hívek kedvelték. Ezeket már hétfőn–kedden megírtam, Fräulein Idával átjavíttattam, és a következő vasárnap a szószékről felolvastam. Amikor augusztus végén a főnököm szabadságra ment Bad Kissingenbe, azt mondta, mire visszajön, már kívülről prédikáljak. Ezt azután már szabadsága idején megvalósítottam. A beszédeket betanultam, és a hétszáz emberrel teli templomban a magas szószékről elmondtam. Csodálkoztak is a hívek, de nekem a nagy megerőltetéstől mindkét lábam úgy elzsibbadt, hogy alig tudtam a szószékről levánszorogni. A beszédeimet dogmatikus rendszerbe foglaltam. Olyan sikerük volt, hogy egy nyugdíjas tanárnő elkérte a kéziratot, legépelte, és az ismerősök között terjesztette. Az is bosszantotta a főnökömet, hogy nyolc-tíz perces prédikációim a különben egyórás szentmisét rövidítették. A faluban az egyik korábbi plébános rövid szentmiséit szeretettel emlegették, a plébános gyakori mondásával együtt: „In der Kürze liegt die Würze (A beszéd sója annak rövidege). A rövidebb szentmisék miatt a főnököm sokszor szemrehányást tett nekem. Mondta is egyszer a sekrestyésünk, Aloysius, a szokásos vasárnap délutáni, közös séta közben: „Nézze, káplán úr, úgy volt az a korábbi plébánosnál is. Ha egy káplán többet tudott nála, akkor azzal nem jött ki. Ha kevesebbet, akkor az jó volt. Így van ez magával is. Nonn plébános nem tud egy teológiai doktort maga mellett eltűrni.”

Még október volt, amikor a főnököm „szabadságra” zavart. Nem azért, mert ez nekem járt volna, hanem azért, mert ő évente a vallendari pallottinusoktól ősszel egy-két hétre fizetett kiegészítőt kért és kapott. Ez időben ment ő szabadságra. Nekem azt mondta, szüksége van a pallottinusok segítségére, akkor is, ha én már nem vagyok nála káplán. Azaz, menjek valahová, hogy a pallottinus páter a szobámat, a helyemet elfoglalhassa. Ketten sokan vagyunk. Így nekem nem maradt más hátra, mint szűkös fizetésemből nyakamba venni a világot. Kéthetes körutat tettem vonaton Németországban, Hamburgtól Münchenig. Természetesen éppen csak vonatköltségre és olcsó szállásra jutott, vendéglőre már nem. Tehát a pékségekben táplálkoztam, mint menekülésem után, Münchenben. De nyitott szemmel jártam, igyekeztem a német mentalitást is megismerni.

Ehhez jó alkalmat szolgáltatott egy eset is. Szükségem volt egy magyar tasztatúrás (billentyűzet, billentyűsor – *A Szerk.*) írógépre, és Frank Mikitől annak idején kaptam egy német címet, ahol jutányosan vehettem olympia írógépet. Meg is kaptam, és mellékeltek hozzá egy ismertetőt, mi mindent vásárolhatok náluk olcsóbban. Délben szóltam erről a főnökömnök. „Miért mondja ezt maga nekem? Énnekem itt, a faluban kell vásárolnom, nem mehetek máshová.” Ekkor értettem meg a német mentalitást. A német átlagember nem arra gondol először, mit mond neki a másik, hanem azt fontolgatja, miért mondja ezt. A főnököm nyilván azt hitte, én talán jutalékot is kapok az ő rendelései után. Nem akartam a helyzetet tisztázni, lenyeltem az oktatást, ha végtelenül rosszul is esett.

A rengeteg megalázás közül, amelyben részem volt, csak két esetet emelek ki. Az egyik egy esküvővel kapcsolatban történt. Anyám éppen először volt nálam, két hétig, látogatóban, 1964 őszén. A szomszéd falu, Baumbach egyik jómódú gyárosának 21 éves fia teherbe ejtett egy ransbachi lányt. A lány egyszerű, szegény család gyereke volt, a szülők még örültek is lányuk felfelé esésének. A fiú apja természetesen kijelentette, esküvő ugyan lesz, de se nem Baumbachban, se nem Ransbachban, hanem csak a legegyszerűbb körülmények között egy közeli erdei kápolnában. És az eskető pap is csak a ransbachi káplán lesz. Az örömapa a kitűzött szombat délután kocsival értem jött, és édesanyámmal együtt, akit szintén meghívott, elvitt az esküvő színhelyére. Az esküvőt a közeli erdei vendéglőben uzsonna követte. Ekkor szóltam az örömapának, vigyen haza bennünket, mert öt órától gyóntatás van nálunk a templomban. „Ugyan, mire gondol? – volt a válasz –, természetesen itt maradnak vacsorára

is. Én majd Nonn plébánossal a dolgot elintézem.” Kisvártatva jött vissza, és mondta: „Maradhatnak. Nonn plébános úr a beleegyezését adta.” Így hát maradtunk. De rossz előérzetem volt, és alig fogyasztottuk el a vacsora desszertjét, kértem, vigyenek haza. Meg is tették. Ahogy anyámmal beléptünk a plébániára, a főnököm hangos szóval nekem esett: „Káplán úr! Vegye tudomásul, első a kötelesség! Maga egyszerűen itt hagyta a gyóntatást, ez felháborító!”, és folytatta nagy hangon a szidást. Anyám csak hallgatott. Nem akartam veszekedni, vagy azt mondani, hogy hiszen ő maga adott engedélyt rá, hogy maradhassak. Az örömapa nem hazudott. Igen rosszul esett, hogy anyám jelenlétében dorongolt le, mégpedig teljesen igazságtalanul.

A másik eset 1966 januárjában történt. Már megkaptam az ösztöndíjamat a Deutsche Forschungsgemeinschafttól, a napjaim Ransbachban meg voltak számlálva. Meghívót kaptam a Baz és Günther családtól a január 6-i bállal összekötött helybeli vadászesztre („Schützenvereine”). Kértem engedélyt. „Mehet – hangzott a válasz –, hiszen ez a falu évi nagy eseménye.” El is mentem, feketében, papi gallérral, amelyet különben mindig hordtam, de felvettem a fekete lakkcipőmet. Az esten nagy társaság jött össze, a falu krémje. A hölgyválasznál Bay gyáros már több mint hetvenéves felesége felkért táncra. Nem utasíthattam vissza, egyet-kettőt fordultam vele. Persze, ennek híre ment, és néhány nap múlva a főnököm kérdőre vonta Bay urat. Ő nem maradt adós a felelettel: „Plébános úr! Mi kifogása van a feleségem ellen?”

De az eset következményekkel járt, Nonn plébános feljelentett, befeketített Karell személyzeti főnöknél Limburgban: „Adriányi elment lakkcipőben táncolni.” Pedig a Jóisten tudja, hogy soha nem követtem el semmiféle botrányt a faluban, míg káplántársaim a környéken sokszor úgy berúgtak, hogy teleokádták az autójukat. A főnökömnek megbocsátottam, de nem feledtem. Ezért noha többször megfordultam Ransbachban Dollowskiéknál, sohasem látogattam meg. Egy alkalommal azonban a dernbachi kórházban összefutottam vele, amikor Dollowskinénál, „Tante Karolá”-nál jártam. Hangosan köszöntött: „Jó napot, professzor úr!” Viszonoztam a köszöntését, minden jót kívántam neki, és már el is búcsúztam tőle. Nem állt szándékomban vele semmiféle eszmecsere folytatni.

De igazságtalan volnék, ha nem ismerném el, hogy Eduard Nonnnak jó tulajdonságai is voltak. Tudott közvetlen, humoros is lenni. Jó szervező volt. Ransbachban megépítette Westerwald legnagyobb templomát, plébánialakkal, a dernbachi nővérek házával. A falu, amelynek évszázadok óta jelentős a kerámiaipara, a környékbeli agyagbányáknak köszönhetően, díszpolgárnak is megválasztotta. Ma a temetőben az általa rendbe hozott papi díszsírhelyen nyugszik.

Főnököm házvezetőnője a vele egy idős Ida kisasszony volt, a fanatikus, tisztaságmegszállott, reggeltől estig dolgozó német asszonyok mintaképe. Eduard Nonn őt mint cselédlányt ismerte, káplán korában, a wiesbadeni plébánián, és rávette, ha majd plébános lesz, jöjjön hozzá házvezetőnőnek. Fräulein Ida is westerwaldi parasztcsaládból származott. A hívek azt beszélték, Nonn plébános minden döntésében Ida kisasszonyra hallgat, ő befolyásolja. Eleinte nem akartam elhinni, de az idő haladtával kénytelen voltam rájönni, hogy igaz. Ida kisasszony látóköre persze nem emelkedett feljebb egy négyelemis westerwaldi parasztlány horizontjára, az ítéletei, a meglátásai ezen a nívón mozogtak. Meggyőződéssel emlegette, hogy annyit, mint egy német asszony, nem dolgozik a világon senki, és hiába olvastam fel neki egy magyar misszionárius Tajvanból írott levelét, amelyben arról ír, mennyit dolgozik ott egy kínai asszony, nem tudtam őt állításának igazságtalanságáról meggyőzni. Azt sem tudta elképzelni, hogy egy nős papnál tudna gyónni, jöllehet elmagyaráztam neki, hogy a katolikus egyházon belül vannak keleti rítusok is, amelyek elismerik a nős papokat. Így nálunk, Magyarországon is vannak görög katolikus nős papok.

Az első időben délutánonként magam főztem magamnak kávé, mert a kevéssé pörkölt, de erős német kávé nekem mindig gyomorégést okozott. A vett kávébabot tehát mindig egy kissé tovább pörkölttem. De nem a konyhában, mert Ida kisasszony lezavart vele a pincébe: „maga bebüdösíti vele az egész házat.” Mi azonban nem kellemetlennek éreztük a pörkölt kávé illatát odahaza. Társaságban, ha kiskoromban szüleim otthon kávé főztek, akkor használták a kis kávépörkölőt is, amelynek hordócskáját, benne a babkávéval forgatni kellett, míg alatta láng égett. Egyszóval a friss pörkölt kávé illata nem bűznek számított, mint Ida kisasszony tartotta.

Nem sokkal ransbachi érkezésem után a főnököm rám szól: „Meg kell szereznie az autóvezetői jogosítványt.” Be is íratott a helybeli autósiskolába. Az elméleti oktatás jól ment, a gyakorlati már kevésbé, úgyhogy 12 órát kellett vennem. (Ma ez nem sok, akkor az volt.) Nem volt olcsó, de megérte. 1965 nagyhetén letettem a gyakorlati vizsgát is, és megkaptam a jogosítványt. Nonn plébános néha odaadta saját kis Opel kocsiját, a szomszéd faluba, hivatalos útra. Később vettem egy használt fekete Volkswagent. A főnököm rossz sofőr volt, nem is vezetett szívesen, legfeljebb a környékbeli falvakba ment el, a mellékutakon. Az autópályától egyenesen iszonyodott, fel sem hajtott rá, pedig azon még korántsem volt olyan forgalom, mint manapság. Ennek az volt az oka, hogy ő sohasem tanult vezetni, és nem is tett vizsgát. Káplán korábban Wiesbadenben egy gazdag öreg hollandust szokott megáldoztatni. Amikor meghalt, egy nagy összeget hagyott Nonnra. Abból vett egy autót. A vételnél megkérdezték: „Tud vezetni?” „Nem!” „Hát akkor üljön be, és a szerelő majd elmagyarázza, mit kell csinálni.” Szóval így „tanult meg” egy óra alatt autót vezetni. A háború kitörésekor, 1939-ben jó szimata volt, a kocsit eladta, a nácik úgyis elvették volna tőle, be kellett volna neki szolgáltatnia. Amikor azután 1952-ben, már mint ransbachi plébános autót vett, egyszerűen kiállították neki a régi alapján az új igazolványt.

Kápláni kinevezésem elején a főnököm rám bízta az ifjúságot. A 18–25 éves lányokkal nem sokra mentem. A vezetőjük, egy már csaknem velem egyidős hajadon évek óta a főnököm teljes bizalmát bírva nem nagyon tűrt beleszólást, főleg nem irányítást. Nonn plébános csak akkor lepődött meg, amikor dédelgetett kedvence teherbe esett, és már láthatóan várandósan kellett férjhez mennie. A szintén ebben a korban lévő fiúk ugyancsak nehezen kezelhetőek voltak. Lépten-nyomon érezni lehetett az új idők szeleit. Már nem akartak semmi kötöttséget. Sem a szülői házban, sem az életben. Próbálták teljesen önállósítani magukat. Divatba jöttek a diszkók, a mulatozások, az italozás, sőt a kábítószeresítés. Rájuk jobban tudtam hatni, mint a lányok csoportjára, de tartós eredményt náluk sem lehetett elérni. Mondtam is az egyik diákmisén: „Sajnálom azt az ifjúságot, amelyiket ez a mai ifjúság fog felnevelni.” Sokkal nagyobb sikerem volt a ministránsokkal, a 7–14 éves fiúkkal. Három csoportot szerveztem belőlük, mert rövid időn belül nyolcvan lettek. Mindhárom csoporttal, a kicsikkel, a középkorúakkal és a nagyobbakkal hetente egy-egy délután külön foglalkoztam. Játszottunk, fociztunk és a „Pfarrheim”-ben (plébániai otthonban) énekeltünk. Kirándulásra, sőt Rómába is elvittem őket. Ha délután három órakor volt a foglalkozás, már két órakor megjelentek kerékpárjaikkal a plébánia, a templom előtt, és zsi bongtak. Reklamált is a főnököm: „Szóljon rájuk, nem tudok a délutáni sziesztámon elaludni.” Ragaszkodtak hozzám, és szerettem őket. A kicsiket is betanítottam az akkor még latinul folyó ministrálásra, és nagy volt az örömöm, amikor az egyik vasárnapi nagymisén a teljes ministránsgárdát az újból állíthattam össze, és mindent hiba nélkül mondtak, végeztek. A főnököm persze szó nélkül vette tudomásul az eredményt.

Már 1963 decemberében bevezettem – magyar mintára – a betlehemezést. A németek ugyan ismerik a Háromkirályok házlátogatását, de a betlehemezést nem. Két ministráns betlehemes csoporttal jártuk a községet. Csak a betegeket, az öregeket kerestük föl. A családok sokszor könnyes szemmel mondtak köszönetet a „kis Jézus” látogatásáért. Az ajándékokat a ministránskaszában gyűjtöttem, ebből tellett az autóbuzos kirándulásokra,

például Bonnba a parlamentbe (Bundeshaus). De 1964-ben és 1965-ben nagyobb fába vágtam a fejszemet. A központi szemináriumi előadások ígázatában elhatároztam, hogy a ministránsaimmal színházi darabot adunk elő. A koblenzi könyvtárban találtam egy „*Passionsspiel*”-t (szenvedéstörténeti darabot), amelyet átírás, adaptálás után színre is lehetett vinni. Az előadásokat 1965 nagybőjtjében az iskola tornatermében tartottuk meg, ahol 700 ülőhely, és színpad is volt. Az előkészület, a betanulás persze hónapokat vett igénybe, egyik-másik fiúban azonban valódi színészi képességet fedeztem fel. A díszletek egyszerűek voltak, a jelmezeket a szereplők szülei készítették. Az előadás sikere olyan nagy volt, hogy háromszor is meg kellett ismételni telt házzal. Még a helyi sajtó is beszámolt az eseményről. A csekély belépődíj természetesen ismét a ministránskasszába került.

Ezután megszerveztem a ministránsaink római zarándokútját a húsvéti iskolai szünetben. Mindent leleveztem Rómával, megrendeltem az autóbust, az éjszakázást Milánóban oda-vissza. A létszámot negyvenben állapítottam meg, a kicsik kizárásával, és húsz márkát kértem mindegyik résztvevőtől. A ministránskassa, amelyet még a ransbachi nagy cégek adományával is feltöltöttem, ugyan elég lett volna a kiadásokra, de nem akartam, hogy a gyerekek semmivel se járuljanak hozzá a saját útjukhoz.

A római kirándulás óriási élmény lett, a faluban még évek múlva is arról beszéltek. Csatlakozott hozzánk az akkori, még elég fiatal polgármester is, a fiával. A kérését nem utasíthattam el, sőt jól jött szakavatott segítsége. Busszal jártuk az Örök Várost, a Szent Péter-templomban Nyisztor Zoltán bácsi vezetett bennünket. Voltunk a katakombákban, sőt fürödtünk Ostia Lidón a háborgó tengerben is. Odautazásunkkor a Szent Bernát-hágón át mentünk, de a hazautazásnál már lemondtam róla, mert félelmetesnek és veszélyesnek ígérkezett a hatalmas busszal az éles kanyarokat venni a szerpentineken, amikor a busz fara alatt 40-50 méteres szakadék tátongott. A hegytetőn még hógolyóztunk is.

Útban hazafelé, már Németországban, felhívtam a plébániát, hogy tudassam, mikor érkezünk. Amikor a buszunk befordult a faluba, megkondultak a harangok. A templomban rövid hálaadást tartottunk, mint ahogy elindulásunk előtt is, ott mondtunk imát az út sikeréért. Aztán a szülők boldogan vitték haza boldog gyerekeiket.

Két hét múlva a plébániai otthonban vetített képes előadást tartottam a római útról a gyerekek szüleinek, hozzátartozóinak. Vagy hatvanan jöttek el. Az est végén felállt egy nagyapa, és azt mondta: „Kedves káplán úr! Mióta Ransbach Ransbach, nem volt rá példa, hogy ministráns gyerekeinket Rómába vitte volna valaki. Köszönöm magának gyerekeink, unokáink nevében is!” Jólesett az elismerés, de arra kellett gondolnom, hogy a főnököm még csak egy szóval sem dicsért meg, egy szóval sem mondta: „Köszönöm.”

„Színészi” tevékenységemhez tartozott Ransbachban az is, hogy felelevenítettem a régóta elhagyott „*Pfarrfest*”-eket, azaz plébániai rendezvényeket. Farsang idején rendeztem meg azokkal a felnőttekkel egyetértésben, akik korábban ebben tevékenykedtek. A „*Pfarrfest*” azután, 1964-ben már karneváli üléssé alakult, és magam is egy humoros beszéddel, álöltözetben a szónoki hordóemelvényre („*Bütt*”) léptem. A ransbachi életből vettem hasonlatokat, komikus jeleneteket, hatalmas sikerrel. A zsúfolt tornaterem valósággal tombolt, különösen, ha egy-két kiszólásban ransbachi emberekre ismertek. Így volt ez a sekrestyésünkkel, a jó Aloysiusszal is, aki fiatal korában egy ransbachi lánynak udvarolt, de az máshoz ment férjhez. Amikor azután megözvegyült, a káplánságom alatt vezette régi imádoztját oltárhoz. Amikor a közismert német csattanóhoz „*Alte Liebe rostet nicht!*” (A régi szerelem nem rozsdásodik) értem, szavaimat fülsiketítő taps kísérette.

1973 decemberében a limburgi püspökség minden plébániának megküldte a II. vatikáni zsinatnak a liturgia megújításáról szóló konstitúcióját, eredetiben és német fordításban. A főnököm mondta, olvassam el és számoljak be róla. Két nap múlva megkérdezte: „Na, mi van benne?” Azt feleltem neki: „Annyi az újítás, hogy vége a nyugalmunknak.” Valóban, hetente egy csomó irat érkezett az új liturgikus szövegekkel, az oltár előtti ambó a papírok, a cetlik

tömegének gyűjtőhelyévé változott. Elég volt csak egy papírt rossz helyre tenni, a celebráns hiába kapkodott, nem találta, és kellemetlen csend, várakozás keletkezett a templomban. Egyszer az egyik szomszéd plébános egy ilyen esetben elszólta magát, és hangját a hangszóró szétröpítette: „Scheiss Konzil” (disznó zsinat).

Tavasszal a püspökség, azaz a személyzeti osztály, Karell prelátus behívott káplánvizsgára. Az anyag a liturgikus konstitúció és a jegyesoktatás volt. Én a kánonjogra hivatkozva kértem a felmentésemet a vizsga alól, mert teológiai doktorokat kápláni vizsga alól felmentett az egyházjog. Postafordultával jött a válasz: „Alapvető elvekből kifolyólag kérését elutasítjuk.” Tehát Limburgba kellett mennem, de gondoltam, várjatok csak, ezt megkapjátok! Amikor vizsgára bocsátottak, a vizsgáztató kanonoknak latinul szoltam: „Én az egész teológiát hét év alatt latinul végeztem, máshogy nem is tudok vizsgázni.” Ezután a liturgikus konstitúcióra vonatkozó német kérdéseit latinul válaszoltam meg. Láttam vizsgáztatóm kínját, hogy próbáljon megérteni, de én nem sajnáltam, és nem tárgítottam. Csak amikor Karell prelátushoz kerültem, és a jegyesoktatásról faggatott, akkor voltam hajlandó németül megszólalni. Gondolom, ez az eset is hozzájárult ahhoz, hogy Karell prelátus nem nagyon kedvelt. A tél folyamán beláttam, hogy nekem a német pasztorációban nem fognak babérok teremni. Mindig jöttment, idegen maradok. A Frankfurt melletti Kalbach hívei is, a sváb, családjával együtt kitelepített Feuerbach Péter plébánosi kinevezése ellen szintén a limburgi püspöknél tiltakoztak:

„Ez a cigány nem kell nekünk!” (Zárójelben: amikor nyugdíjba ment, ugyancsak delegáció utazott a püspökhöz, hogy hagyja őt náluk.) Mivel az elemi iskolában hittant jól és örömmel tanítottam, írtam a püspöknek, Wilhelm Kempfnek, fogadjon. Frankfurtban fogadott. Elmondtam neki, hogy érzésem szerint sohasem fogok német pasztorációban eredményesen dolgozni, viszont örömmel tanítok. Tehát tegye lehetővé, hogy hittantanárnak mehessenek. Ehhez persze, a német törvények szerint legalább még egy másik úgynevezett fakultásra, szakképzettségre is szükség volt. A püspök azt válaszolta: „Jól van. Tanulmányi szabadságra küldöm, és egy éven belül az egyetemen megszerezheti a szükséges diplomát.” Köszöntem, és arra gondoltam, második szaknak a történelmet választom.

Alig értem haza, jött Karell prelátus levele, berendelt Limburgba. Nekem esett: „Mit képzél!? Csak úgy a püspökhöz menni!? Itt én vagyok a személyzeti főnök! Vegye tudomásul, hogy nekünk nem hittanárokra van szükségünk, hanem lelkipásztorokra. A tanulmányi szabadságot és a tanárkodást verje ki a fejéből!” Elkeseredve mentem haza. Akkor jutott eszembe, hogy 1963-ban a disszertációm megküldésére Hubert Jedin, bonni egyháztörténész professzor igen kedvezően válaszolt. Buzdított, továbbra is foglalkozzam egyháztörténettel. Most úgy gondoltam, ha már tanár nem lehetek, semmi sem állhatja útját annak, hogy a szabad időmben egyháztörténettel foglalkozzam. Írtam tehát Jedin professzornak, és találkoztót kértem tőle.

1964 őszén fogadott bonn-venusberegi lakásán. Kedvesen, még szivarral is megkínált. Amikor római tanulmányaimról beszéltem, és mondtam, hogy Magyary Gyula bácsit is jól ismerem, kérte, szerezzek tőle számomra ajánlólevelet. Gyula bácsi ezt meg is tette, később nagyrészt ennek köszönhettem a karrieremet. Hubert Jedin ugyanis vele jó barátságban volt, és a Campo Santo Teutonico kollégiumban több mint 15 évig egy fedél alatt laktak. Jedin professzor akkor azt is mondta, ő nyugdíjazás előtt áll, de barátja és kollégája, Bernhard Stasiewski professzor bizonyára elvállalná a témám gondozását. Jedin a következőket mondta: „Az 1855-ös konkordátumról már írt. Írjon most a magyar püspökökről, az első vatikáni zsinattal kapcsolatban. Hiszen ők ott nagy szerepet játszottak.” Mindjárt fel is hívta Bernhard Stasiewskit. Egy óra múlva már nála is voltam. Akkurátusan azonnal kartont fektetett fel rólam, és állandó érintkezésben is maradt velem. Meghívott az általa vezetett „Institut für ostdeutsche Kirchen- und Kulturgeschichte” értekezleteire is. Ezt az intézetet a több száz kitelepített, menekült sziléziai katolikus pap hozta létre. Az intézet tagja, majd

előjárósági tagja maradtam 2000-ig, ma már csak a tudományos tanácsadó testülethez (Beirat) tartozom.

Témám feldolgozása hozta magával, hogy levelezésbe kezdtem az esztergomi prímási levéltárral, hogy anyagot szerezzek hozzá. Ugyancsak evégett szerda reggel a szentmise és reggeli után a bonni egyetem könyvtárába mentem. Kocsimmal az út oda-vissza másfél-másfél órát tartott. Estére már otthon voltam. Amikor már nagy anyag gyűlt össze, 1965 őszen merészet gondoltam. Arra gondoltam, mi lenne, ha megszerezném a magántanári képesítést, a habilitációt. Nem gondoltam se tanításra, se tanszékre, csak arra, ha egyszer úgy hozza a Gondviselés, hogy szabad lesz Magyarország és hazamehetek, akkor legyen meg az egyetemi tanári képesitésem. A kérésem előadtam Stasiewski professzornak. Nagy szemet meresztett rám, de amikor megnyugtattam, hogy nincs szándékomban egy német helyét sem elfoglalni, hanem csak a képesítésre vágyom, azt válaszolta: „Jól van!”

Beadtunk egy kérvényt a „Deutsche Forschungsgemeinschaft”-hoz. Ennek egyik előfeltétele természetesen a német állampolgárság volt. Szerencsére én ezt már 1964 nyarán megkaptam, „népi német” hovatartozásom alapján. Igaz, hogy Koblenzben egy magas rangú hivatalnok kételkedett anyám cipszer származásában, lévén én katolikus pap, de amikor azt mondtam, hogy anyám ma is evangélikus, és az egész cipszer rokonság is az, megnyugodott. Úgy látszik, tudta, hogy a felvidéki cipszerek mindahányan evangélikusok voltak.

A kérvényezett ösztöndíj érdekében kértem volt intézeti rektoromat, Zágon prelátust, hogy járjon közbe a limburgi püspökségen, engedjenek el a tervezett kétéves ösztöndíjra. Zágon prelátus értesített is az intervencióról, és rövidesen „behívót” kaptam Karell prelátustól. Délelőtt fogadott, olyan hangnemben, amilyenben még soha senki nem beszélt velem, még kommunista kihallgatóim sem. Legorombítása otromba, kiabáló hangon vagy fél óráig tartott. Én csak megdermedve ültem és hallgattam. Szememre hánytá, hogy a hátuk mögött ösztöndíjat kértem. Nekik nem volt, és nincs is szükségük másra, mint lelkipásztori kisegítőre. Tehát el vagyok bocsátva, fel is út, le is út. Csinálhatok, amit akarok. Az ösztöndíj, amelyet megkaptam, 1966. január 1-jétől 1968. január 1-jéig szólt.

Ezután felálltam, csendesesen, de igen határozottan azt mondtam: „Ezt a szemtelen hangot, amelyet ön megengedett magának, kikérem magamnak. Én nem „Schurke”(kófic gazember) vagyok, hanem becsületes pap, tulajdonképpen oltártestvére, aki kötelességét Ransbachban példásan teljesítette. A limburgi egyházmegye személyemben egy teológiai doktort kapott, akinek a kiképzésébe jóformán egy fillért sem investált. Az ilyen hangnemű kidobás ismeretében nem neki, hanem nekem van okom panaszra.” Beszédem vagy tíz percig tartott, nem maradtam adósa, csak úgy hüledezett, még válaszolni sem tudott. Azután semmire sem várva, megindultam, és egy egyszerű „Laudetur Jesus Christus”-szal elhagytam az irodáját.

Limburgi egyházmegyei munkám befejezésével kapcsolatban meg kell említenem annak kezdetét. Még Rómában, röviddel végleges elutazásom előtt az intézet rektora, Zágon prelátus kérdezte tőlem papszentelésem körülményeit. A kléruskongregáció ugyanis a limburgi püspökségtől levelet kapott, amelyben arra való hivatkozással, hogy engem titokban, azaz kétes kánonjogi körülmények között szenteltek, adja meg a római hatóság az engedélyt, hogy engem inkardináljanak. Erről természetesen részemről szó sem volt, a limburgi kérésről mit sem tudtam. Miután elmondtam Zágon prelátusnak a dolgokat, így szólt: „A limburgi püspökség próbálkozása közönséges kalózkodás papi berkekben. Magát már a szubdiakónusi és diakónusi szenteléssel teljes joggal inkardinálták a veszprémi egyházmegyébe, a titkos szentelés ezen semmit sem változtatott.” Nem kétséges, hogy ennek a próbálkozásnak is a szerzője Karell kanonok volt.

Ransbachban Nonn plébánosnak bemutattam a „Deutsche Forschungsgemeinschaft”-tól kapott hivatalos írást, és közöltem vele Karell kanonok döntését. A főnököm arra kért, még március elejéig maradjak a plébánián, hogy intézkedhessen egy esetleges utódomról. Újra a pallottinusokhoz akart fordulni.

Ezzel kapcsolatban kell megemlítenem, hogy a főnököm, mint 1963-ban, ugyanúgy 1965 nyarán is „szabadságra” küldött. Pallottinus kiségitőt várt Vallendarból, és nekem helyet kellett csinálnom. Ekkor Karell prelátus engem Feuerbach Péter, kalbach-bonamesi plébánoshoz irányított. Ő szeretettel fogadott, a házvezetőnője, Frau Wolff, szintén. Természetesen Feuerbach Péter is szabadságra akart menni Ruppert Péter plébános barátjával, aki eredetileg szintén pécsi sváb pap volt. Szabadságuk idején azonban a Schwarzwaldban autószerencsétlenség érte őket. Feuerbach Péternek eltört a csigolyája, nyolc hétig gipszágyban kellett maradnia. Így nevezett ki engem a limburgi ordinariátus helyettes plébánosnak Kalbachban. október végéig maradtam ott, akkor jött haza Feuerbach Péter. Addig vezettem a plébániát úgy, ahogy tudtam, a képviselőtestülettel együtt. Fizetésem természetesen csak a kápláni volt, havi 250 márka.

Római kutatás

1966 elején készültem a római kutatásokra. Zoltán bácsi a Corso di San Carlón lévő Seminario Lombardóban szerzett helyet, teljes ellátással. Március elején tehát összehajtottam, mindent a kocsimba raktam, és Münchenen, Linzen (an der Donau) keresztül Rómába mentem. Útközben, Linzben még meglátogattam Horváth Gézát. Hófúvásban értem hozzá, az autópályán a kocsim még meg is pördült. Szerencsére semmi bajom nem lett, és Rómába már a tavasz kellős közepén értem.

Belevetettem magam a munkába. Már reggel nyolckor, nyitáskor a Vatikáni levéltár küszöbén álltam, és csak záráskor, déli egy órakor hagytam el. Szorgalmasan körmöltem az 1867 és 1874 közötti államtitkársági és bécsi nunciaturai aktákat. Akkor még fénymásolatnak, filmnek a levéltárban híre-hamva se volt. Ebéd után nekiálltam a lemásolt anyagot legépelni. A vacsoránál a szeminárium egyik nyugdíjas olasz pap lakójának adtam átoltvasásra, esetleges javításra. Természetesen megfizettem a munkáját. Néha kérte, nézzek utána az eredeti aktának. Ezért azt a három aktaköteget, amelyet egy napra ki lehetett kérni, délben nem adtam vissza, hanem csak másnap reggel, hogy az esetleges ellenőrzést elvégezhessem. Mindenben segítségemre volt a levéltár helyettes prefektusa, a hildesheimi egyházmegyei Hoberg prelátus. Még azt is megengedte, hogy júliusban, amikor már közeledett a hosszú, augusztustól októberig tartó nyári levéltári szünet, délután is dolgozhatok a levéltárban, csak hogy befejezhessem a kutatásaimat. Később is, már mint bonni professzort szeretettel fogadott, a tanítványaimmal együtt, és a szabályokkal ellentétben (korábban kiközösítés terhe mellett tilos volt a levéltárba lépni) végigvezetett bennünket a levéltáron, és megmutatta a híres „torre dei venti”-t (szelek tornyát) is, ahol az egykori levéltáros, Augustinus Theiner lakott, és akinek levéltárba nyíló ajtaját IX. Pius 1870-ben befalaztatta, mivel Theiner a tridenti zsinat működési szabályait a zsinati ellenzéknek átadta.

Hoberg prelátussal ellentétben a Vatikáni levéltár egyik magyar főmunkatársa, Pásztor Lajos soha semmiben nem segített. A felesége is a levéltárral összekötött Vatikáni Könyvtárban dolgozott. Ha a levéltárba vagy a könyvtárba mentem, nem mulasztottam el náluk tiszteletemet tenni. De Pásztor Lajos néhány szó után már el is bocsátott, és soha nem kérdezte, tehet-e valamit az érdekemben. Igaz, ezt nem is kértem. Hosszú éveket töltött a Vatikánban, a Vatikán tulajdonában lévő bérházban lakott, mint Magyary Gyula bácsi is, és 1956 után az állását feleségével együtt Mester Pistának köszönhette. Mégis, kevés kivételtől eltekintve, magyar anyagot se nem kutatott, se nem dolgozott föl, holott neki erre a szabad idejében bőven lett volna alkalma. Inkább jó pénzért a dél-amerikai vatikáni iratok kiadására vállalkozott. Később tudtam meg, amikor *Hermann Egyed* kézírata, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* a kezembe került, ő hajlandó lett volna a művet kiadni, de csak azzal a feltétellel, ha kiegészítés után mint Hermann–Pásztor-könyv jelenik meg. Nem kell bizonyítani, az „átírása” alig lett volna több a semminél, de képes lett volna Hermann professzor életművét fele részben kisajátítani. A Pásztor házaspár Rómában mindenféle magyar megmozdulástól – egyháziától is – távol tartotta magát.

Esemény volt Rómában akkori ott-tartózkodásom idején a Szent István Zarándokház (Casa di Santo Stefano) alapkövetétele is. Az építkezést az tette lehetővé, hogy Mészáros Tibor kapcsolatba került Fáy Erzsébettel. Fáy Erzsébet egy dúsgazdag angol lordot ápolt, és vezette háztartását. Halála után ő örökölt, és Mészáros kérésére hajlandó volt a régóta hiányolt magyar zarándokház építését felkarolni. A Szent István király által alapított zarándokház ugyanis a XVIII. század végén a Szent Péter-templom sekrestyeépítésének áldozatául esett. A szükséges összegek előteremtésében oroszlanrészt vállalt Zágon, és

Mester prelátus is, főként, amikor kiderült, hogy minden jóval többbe kerül, mint előre látható volt. Már csak azért is, mert a szükséges engedélyek megszerzésénél elengedhetetlen volt a bankókkal kibélelt borítékok odacsúsztatása. Az ünnepélyes alapkövetételre egy napsütéses délután gyönyörű ruhában, hatalmas kalappal, fekete, monte carlói rendszámú Mercedesben Fáy Erzsébet is megérkezett. Mindenki csodálta a megjelenését, de még inkább fiatal, elegáns és módfelett attraktív sofőrjét.

Június végén–július elején a hőség szinte elviselhetetlenné vált. Délután a munkámat csak úgy tudtam elvégezni, hogy többször is zuhanyoztam, és a lábam hideg vizes lavórban áztattam. Reggelenként a szemináriummal összekötött San Carlo al Corso templomában miséztem. A házban az ellátás igen jó volt, és a szemináriumot Confalonieri bíboros, egykor XI. Pius titkára, többször is meglátogatta. Egy alkalommal kéretett. Tudta, hogy a limburgi püspökségből jövök, és információt kért Wilhelm Kempf püspökről. Tudtam, mert úgy hírlett, hogy Rómába akarják hívni. De én csak azt mondhattam, amit tudtam: Kempf püspök rendszeres kórházi ápolásra szorul, minden évben hetekre kórházba vonul. Nem hinném, hogy áttelepülése Rómába neki és munkaadóinak előnyére válna. A bíboros nagyon köszönte az információt. Nem is hívták a limburgi püspököt Rómába. Hogy az információom valóban olyan fontos lett volna, hogy az akadályozta volna meg Kempf püspök római karrierjét, nem hiszem. Tény, hogy később Corrado Bafile, bonni nuncius jelentése Rómába Kempf laza, liberális, sőt szinte kaotikus egyházkormányzatáról indiszkréció révén közismertté vált, és hatalmas botránnyá fajult, ami a nunciusnak majdnem a fejébe került.

Bécsi, párizsi kutatások

Az év augusztus, szeptember és október hónapját Bécsben a Pázmáneumban töltöttem, és tovább kutattam. Leopold prelátus úr már nem élt, de Giannone vicerektor úr régi szeretettel fogadott. Bécsi tartózkodásomat csak egy földközi-tengeri hajózással szakítottam meg, mikoris a görög szigeteken át Egyiptomba is eljutottam. Alexandriából az utazás a sivatagon át Kairóba hallatlan érdekes volt. Kairóban a múzeumban Tutanhamon kincsei, majd sírja és a többi királysír a Királyok Völgyében, Luxor és Karnak lenyűgözött. Akkor még nem volt az a tömegturizmus, mint manapság, és kellemes időben, október végén mindent kényelmesen megtekinthettünk. A Királyok Völgyében akkor még minden királysír nyitva és megtekinthető volt.

November végén áttelepültem Bécsből Párizsba. Zoltán bácsi szerezte az ottani címet is. Úgy volt, ő is áttelepül Rómából Párizsba, hogy átvegye a magyar emigráció katolikus lapjának, az *Életünknek* a szerkesztését, Vecsey Lajos lelkésztől. A lazaristák Foyer Internationale-jában, (rue de Sèvres) kaptam szállást, ellátást, megfizethető áron. A kocsimmal, a fekete Volkswagennel a kolostor belső udvarán parkolhattam. A szobám egyszerű volt, egy ágy, egy szekrény, egy kis asztal székkal, de ez elég is volt. A reggeli misézés és étkezés után nemcsak kutattam, hanem „iskolába” is mentem. Látogattam az Institut Catholique egyes előadásait, elsősorban egyháztörténetet hallgattam, főként azonban a híres jezsuita pátert, *Jean Danielout*. Ő akkor szinte orákulum volt Párizsban. VI. Pál pápa bíborossá is kreálta. Hirtelen halála egy párizsi örömtanyán óriási megütközést keltett.

Beíratkoztam egy másik iskolába is, a Centre des études pour la langue et civilisation française-be. Ez a St. Lazar pályaudvar mellett volt. Az osztályokat a jelentkezők addigi franciatudása, illetve nem tudása alapján állították össze, 20-25 fővel. Én egy már nem kezdő, de nem is haladó csoportba kerültem. Az osztályokat egy-egy tanár vezette, napi 2-3 órában, sokszor azonban meghívott előadókkal. A nagyteremben különleges előadások is voltak, például a jelenlegi francia irodalomról, a francia iskola- vagy egészségügyi rendszerről, stb. Egy alkalommal meghívták a híres sanzonénekesnőt, *Juliette Grecót* is, aki a kérdésekre készségesen válaszolt. A bizonyítványt („certificat”) 1967 júniusában kaptam meg. A tanításhoz tartozott egy előadás látogatása is a *Comédie Française*-ben, sőt egy látogatás a híres *Echelle Jacob* (Jákob létrája) kabaréban is. Ezek a párizsi kabarék híres programjaikkal, de abszolút erkölcsösökkel, általában a vacsorák, a műsorok után kitóduló közönség könnyed igényét szolgálták ki, és a műsorukat éjfél után kezdték. Emlékszem, az *Echelle Jacob*ban egy színész is fellépett, aki azt állította, kívülről tudja *Molière* valamennyi színművét. Próbára lehet tenni, biztatott. Azután egyikünk-másikunk felütött a szöveggönyvből egy szövegrészt, és olvasta. A színész pedig folytatta. Aztán az egyik ravasz kisokos is felolvasott valamit. A színész azt válaszolta: „nem tudom folytatni, mert a darab szövegének éppen ez a vége.”

Párizs a művészet, a művészi élet eldorádója volt. A vasárnapi mise után rendszerint a *Louvre*-ba mentem, ahol mindig csak egy-egy osztályt tekintettem meg, de azt alaposan. A *Salle de Playette*-be, az operába is gyakran jártam. Volt alkalmam szinte valamennyi világhírű zongoristát, muzsikust, énekest meghallgatni. Az operától nem voltam elragadtatva, mert a vezetés gyenge, a közönség hallatlanul fegyelmezetlen volt. Még az előadás megkezdése után is – jóllehet ez mindig öt-tíz percet késett – engedtek be embereket, akik zajosan csapkodták az ülőszéküket, és felállították az útban lévőket. Az előadások – legalábbis akkor – meglehetősen középszerűek voltak. Még a híres balett is. De felejthetetlen volt *Elisabeth Schwarzkopf* dalestje és a pesti filharmonikusok vendégszereplése. A magyarok *Kodály Budavári Te Deum*át adták elő, a tenorszólót *Simándy József* énekelte. Kár,

mert már nem volt hangja. De nagyobb szégyen volt, hogy az amúgy is hosszú szünet és várakozás után, amikor végre bejött a maestro, *Kórodi Vilmos* karmester, ijedten vette észre, hogy a pulpitusán nincs ott a partitúra. Úgy kellett a koncertmestert érte kiküldeni. No, gondoltam, Kórodi mester nem tudja a darabot kívülről eldirigálni? Illene!

A lazaristák foyer-jában voltunk vagy negyvenen. Mind papok, különféle francia és külföldi egyházmegyéből. Érdekes volt, hogy az elzásziak, bár a Harmadik birodalom területén születtek, és nemzetiségükre nézve is németek voltak, sohase mondták, hogy ők németek vagy franciák, hanem mindig csak azt, hogy elzásziak. Ez volt számukra a legkényelmesebb megoldás. Az ellátás a házban jó volt, bár nem étkeztünk a páterekkel és a rendtagokkal együtt, akik között a missziókból hazatért felszentelt püspök is akadt. Páli Szent Vincét, akinek a szobája a rendházban, illetve a holtteste a templomban volt, különösen tisztelték. Néha magas látogató is jött a házba, mint *Villeot* párizsi bíboros érsek. A tisztaság már kívánnivalót hagyott maga után. Persze, ez rajtunk is múlt. Nem tudtam elképzelni, hogyan lehet, hogy felszentelt paptestvéreim a WC-ben olyan piszkot hagynak maguk után. Így minden reggel fogtam a felmosóröngyöt, a vödröt, és felmostam a mellékhelyiséget. Erre már gyakorlatra tettem szert Pesten az Orvosi Fizikai Intézetben.

1967 őszén és telén megfeszített iramban dolgoztam habilitációs írásom elkészítésén, hiszen az anyagot már összegyűjtöttem. Változatosságot csak a kisebb-nagyobb kirándulások jelentettek. Amikor Zoltán bácsi Párizsban volt, vele kirándultam. Örökké emlékezetes marad a kocsitúra vele és *Tűz Tamással* Boais-ba. Akkor Tűz Tamás Párizsban járt, és Zoltán bácsi azt mondta: „Te Gábor, ez az ember jelenleg a legnagyobb magyar költő.” Szóval Tűz Tamás velünk tartott a kiránduláson. De amikor Zoltán bácsi meglátta a sapkáját a fején, amely nekem is roppant visszataszítónak tűnt, azt mondta neki: „Te Tamás! Ha ezt a b...ó sapkát le nem veszed, nem megyek veled.” A városból kihajtva örömlányokat is láttunk. Tűz Tamás ezt a jelenetet egyik versében meg is örökítette. Zoltán bácsival azután megfordultam St. Germain-en-layban (ott remekül ebédeltünk), Fontainebleu-ben (ott remekül ittunk), Chartresban, Ruenban, sőt 1967 júliusában, amikor visszatértem a kocsimmal Németországba, egy rövid körutat Belgiumban és Hollandiában is tettem vele. Amikor arra kért, Amszterdamban autón mutassam meg neki a várost, kénytelen voltam azt felelni: „Hogyan mutassam, amikor én is először vagyok itt életemben?”

Előbb azonban magam is körútra indultam a kocsimmal Dél-Franciaországban. A Loire-völgyi kastélyok után Chartres-en és la Rochelle-en keresztül Bordeaux-ba, majd onnan Biarritzba és a spanyol San Sebastianba mentem. San Sebastianban egy teljesen újonnan nyitott és ezért kedvezményes árú ötszobás szállodában szálltam meg, az öbölre nyíló San Igino-hegy tetején, csodálatos kilátással a városra. Szándékomban állt régi római kurzustársamat, Juan Laboát felkeresni. Amikor a telefonközpontban a nevet és a számot bementem, a kisasszony visszakérdezett, jól mondom-e. „Miért?” „Csak azért, mert a család a város leggazdagabb és legismertebb hajóflotta-tulajdonosa.” Estére Juan meghívott vacsorára, a szüleihez. Ők többemeletes, saját házban laktak, egy-egy emeleten egyik fiuk és egyik lányuk családjával. A vacsora a szülőknél volt, fehér kesztyűs inas szolgálta fel az ételeket. Azután Juan meghívott a saját lakásába. Egy előkelő negyed háromemeletes házában lakott, nagy luxuslakásban.

„Úriszobá”-jában gyönyörű fehér bőrgarnitúra, ragyogó berendezés árulkodott családja vagyoni helyzetéről. Különböző nemcsak Juan volt egyházmegyés pap – és később, mint én, egyháztörténész professzor –, hanem a bátyja is, aki a Vatikánban címzetes érsekséggig vitte.

Juan meghívott, tartsak velük kocsimmal a hegyeken keresztül Pamplonába, ahol másnap a híres „corrida” volt: a bikákat beterelik az utcákon keresztül az arénába. Az állatokat lezárt és palánkkal övezett utcákon keresztül hajtották. Ezen az eseményen spanyol, de sok külföldi „nagylegény” is rohan a bikák előtt az arénába, ahol vad tehennel folytatódik a mulatság.

Nem nagyon tudtam megérteni, mire jó a „corrida”, amikor nincs olyan San Ferrado-ünnep, amelyen ne tiporna halálra egy-két bolondot a hajtásban megvadult bika.

Belső, megrendítő élményem volt az úton Lourdes. Majd Narbonne-on, Montpellier-n, Nizzán, Monacón és a Route-Napoleon-on keresztül mentem vissza Párizsba. Monacóban késő délután benéztem a híres kaszinóba is, ahol egy öreg olasz asszony húsz perc alatt ruletten egy vagyont vesztett el, minden szemrebbenés nélkül.

A második kölni magyar lelkész

Mint említettem, habilitációs írásomon 1967 őszétől megfeszített erővel dolgoztam. Napi tíz-tizenkét órát fordítottam az írásra, németül. A legépelte szöveget régi ransbachi ismerős tanárnőmnek, Frau Hildegard Hengennek küldtem el javításra, átnézésre. A munka fölöttébb nagy koncentrációt kívánt, az óriási anyag tematikus összeállítása sokszor annyira kimerített, hogy szinte szédelegve mentem ki esténként az utcára, egy kis friss levegőt szívni.

A „Deutsche Forschungsgemeinschaft”-tól kapott ösztöndíjam 1968. január 1-jével lejárt. Hogyan tovább? Már korábban úgy döntöttem, hogy a bonni egyetemi habilitáció megkönnyítése érdekében jelentkezem a kölni érsekségen. A második kölni magyar lelkész, Magyar Pista megválni készült kölni állásától, és az első lelkész, Hieró István jelezte, szívesen elfogad Magyar utódjának. A kölni érsekségen is jelentkeztem. Ők tudtomon kívül a római Kléruskongregációtól, Ciriaci bíborostól engedélyt kértek és kaptak, hogy engem az egyházmegyés papok minden jogával és kötelességével együtt alkalmazzanak. Amikor január közepén Magyar Pistával az érsekségre mentem, Josef Teusch helynök azzal búcsúztatta, sajnálja, hogy elmegy, de reméli, személyemben jó utódot kap.

Beköltöztem a kölni Magyar Ház (Thieboldsgasse 93.) vendégszobájába. A főnököm Hieró István lett, aki mint veszprémi egyházmegyés kispap került 1947-ben a jezsuiták innsbrucki egyetemére. Ott is végzett, és ott is szentelték a veszprémi egyházmegye titulusára. 1959-ben került Kölnbe magyar lelkésznek, és maradt is Kölnben, 1972-ig. Amikor Josef Frings kölni bíboros érsek, a magyarok nagy barátja és jótevője az 1956-os forradalom leverése után a menekült magyarok százait támogatta, és számukra Köln-Longerichben saját települést hozott létre, s az óvárosban 1964-ben Magyar Házat is alkotott, Hieró lett a ház gazdája.

A magyar plébánia munkaköre Kölnön kívül Bonn, Düsseldorf, Wuppertal körzetére is kiterjedt. Ezekben a helyeken vasár- és ünnepnap rendszeres magyar misék voltak, a szentmisék után rövid találkozással. A lelkésznek és kisegítőjének állandóan járnia kellett autójával a környéket, fogadnia kellett a menekülteket állandó bajaikkal, gondjaikkal, el kellett őket kísérni a hivatalokba, támogatást kellett nekik szerezni a német állami és egyházi (Caritas) szervektől, stb. Egyszóval a lelkésznek, ha komolyan vette a feladatát, nem volt megállása. Ezenfelül gondoskodnia kellett a havi körlevelekről, meghívókról, rendezvényekről, amelyeket általában a kölni Magyar Házban tartottak.

Alighogy Kölnbe kerültem, a hívek panaszáradta zúdult rám. Eleinte nem akartam ezeknek hitelt adni, de sajnos, hamar rá kellett döbennem, hogy a vádak Hieró ellen nem voltak alaptalanok. A házvezetőnője egy kölni exklauztrált ferences nővér volt civilben. Sajnos, részeges. Ha felöntött a garatra, akkor igen jó kedve kerekedett. Felhúzta a szoknyáját térden fölül, és danolva táncolt: „Mégismérni a kánászt...” Botrányos viselkedését Hieró tettlegességgel viszonzta. Sokszor megverte, nemegyszer, mikor rányitottam a konyhában, kék véraláfutásos szemmel nézett rám. Konyhai kisegítője szintén hajadon édes húga, Mariechen volt. Sajnálatra méltó, jótét lélek, teljesen Hieró és nővére basáskodása alatt. Még a nyáron felkeresett a plébánián a nővér főnöknője. Szerencsére Hieró nem volt otthon. Kérdezte, visszavegye-e a nővért a rendházba. Én csak az igazságot mondhattam. A döntést rábíztam, de elmondtam, mi a baj vele, és a házban milyen állapotok uralkodnak. Nagyon köszönte a főnöknő az őszinte szót, és az őt kísérő nővérrel együtt hálálkodva távozott.

Hieró a lelképásztorkodást inkább kártya- és ivópartnerek társaságában látta. Óraszám verte a blattot Kölnben vagy másutt, miközben az ordenaré kifejezések csak úgy röpködtek a levegőben. Különben mindennek úgy kellett lennie, mint ahogy ő akarta és mondta. Ellenvetést nem ismert, akik nem engedelmeskedtek neki, azokon bosszút állt. Minden

ellenállást keményen megtorolt. Mivel ő osztotta az akkor még jelentős segélyeket, minden rászoruló igyekezett a kedvében járni. A legtöbb támogatást a barátainak adta. Az édesanyját, egy Veszprém megyei parasztasszonyt, látogatásai alkalmával vadonatúj textil holmikkal stafírozta ki.

Hieró évek óta folyó önkényeskedése odáig fajult, hogy a kölni magyar katolikus intelligencia teljesen megszakította a kapcsolatot a magyar lelkészszéggel, illetve ennek egy része dr. Gulyás Sándor vezetésével bepanaszolta az érsekségen. Ez ügyben velem is konzultáltak, ami elől nem térhettem ki. Az eredmény az lett, hogy az érsekség a magyar főlelkészt bekapcsolva vizitációt rendelt el. Az ügy hosszú ideig vajúdott, de a végén – én már nem voltam második kölni magyar lelkész – Hierónak mennie kellett. Párizsban kötött ki, ahol botrányos életvitel és egy per után, amelyben egy értékes festmény eltulajdonításáról volt szó, szintén megkapta az obsitot. A püspököm, Szendi József, akit az 1986-os aacheni katolikus nagygyűlésre vittem a kocsimon, mesélte útközben, hogy Hieró jelentkezett nála, és szeretett volna valami egyházmegyes zárandokhelyre kerülni, de rendszeres plébániai beosztás nélkül. A püspök kommentárja: „Megmondtam neki, facér papokra nincs szükségem.” Nem sokkal később Hieró szívinfarktuszban halt meg.

Amikor hírét vette, hogy valami „feljelentés” készül ellene, egy este elfogott és kijelentette: „Te Gábor! Én tölgyfa vagyok. Engem nem lehet megrendíteni. Egyébként vedd tudomásul, a habilitációd a bonni egyetemen meghiúsítom.” Neki nem szóltam erre semmit, de amikor a tanáromat, Stasiewski professzort a dologról informáltam, csak legyintett egyet: „Ugyan már! Mit akar? Neki semmi köze a habilitációhoz.”

A kölni hittanár

Hieró természetesen megtette a maga ügyében a neki jónak látszó intézkedéseket. Elment az érsekségre, és előadta, hogy neki egy második kiségitő lelkészre nincs szüksége, ő egyedül is ellátja a feladatát. Az érsekség természetesen belement a javaslatba, hiszen ez azt jelentette, hogy a második magyar lelkészt saját szolgálatába állíthatja. Így történt, hogy december elején az érsekség személyzeti főnöke, Jakob Schläffke prelátus telefonon közölte velem, kineveztek hitoktatónak a kölni Niederrich utcai reáliskolába. Egyben beidézett. Ott újra közölte velem a változtatást mondván, hogy Hierónak nincs szüksége rám. Mit tehettem volna? Az intézkedést el kellett fogadnom. Kissé enyhítette az eljárás miatt érzett fájdalmamat – de nobis sine nobis –, hogy Schläffke prelátus kedvesen viselkedett, és mikor megtudta tőlem, hogy római doktorátusomat Angelo Walz domonkosnál készítettem, mint ahogy ő is, azonnal egy szép levelet írt közös tanárunknak, amelyet velem is aláíratott. Később többször összejöttem Schläffke prelátus úrral mint professzor és a kar dékánja, mivel ő jelent meg mint az érsek képviselője a papok temetésén, vagy a szokásos fogadásokon. A viszonyunk haláláig szívélyes maradt.

Ekkor már Brühlben laktam, mivel 1968 nyarán arra kértem az érsekséget, hogy szerezzenek nekem valahol egy lakást, ahol mint szubszidiárius, kiségitő a kölni magyar lelkészség mellett működhetek. A kölni Magyar Ház egyszobás vendégszobájában nem akartam maradni. Így közvetített engem Schläffke prelátus a Köln közeli brühli Philipp Lehnen plébánoshoz, aki előbb egy primitív albérletet akart egy családnál számomra nyújtani, és amikor ebbe nem mentem bele, végül talált nekem egy emeletes családi házban egy háromszobás, összkomfortos lakást. A földszinten a tulajdonos özvegy lánya élt, fia domonkos szerzetes lett, az emeleti lakás éppen megürült a szülők halálával. Ide költöztem, miután a lakást felújítottam, és a legszükségesebbekkel bebútoroztam.

A szülők másik lánya, a tulajdonképpen örökös, négyezer márka kauciót kért, ezt részletben lehetett a lakbérből levonni. Mivel nem akartam teljesen kiköltekezni, kisebb kölcsönt szerettem volna az egyik kölni banktól felvenni. Hajlandó is volt, de jótállást kért. Güntherékhez fordultam Ransbachban, akiknek annyi szolgálatot tettem, és akik „barátság”-ukkal tüntettek ki. Ők kioktattak, addig nyújtózkodjam, ameddig a takaróm ér, inkább vegyek ki egy olcsóbb lakást. Megköszöntem a jó tanácsot, de ezzel a „barátság”-nak egyszer s mindenkorra vége szakadt. Ezt később fiuknak, akit Ransbachban tanítottam, tudomására is hoztam. Különben ezután a ransbachi bankhoz fordultam, és kérdeztem, hajlandó-e nekem kölcsönt adni, és kell-e kezes. A válasz így szólt: „Ugyan már, Adriányi úr! mi ismerjük magát, szívesen adunk kölcsönt, és szó sincs róla, hogy kezeset kérjünk az ügyben.” Így intéződött el a lakásügy, és így ismeretem meg újra a német mentalitást, hogy már egy kezességen is megbukik egy barátság, nemhogy tíz filléren!

Másodlelkészi munkámból két esetet említek: *Szirmay Márta* operaénekes ügyét és az 1968. októberi magyar operaestet.

A *Magyar Állami Operaház* 1968 kora nyarán háromnapos vendégelőadással szerepelt Kölnben. A *La coronazione di Poppea* darabban két énekesnő tűnt fel, akik hamar európai karriert csináltak: a fiatal szoprán, *Sass Sylvia*, és az alt, *Szirmay Márta*. Mindketten sokfelé, a londoni Covent Gardenbe is meghívást kaptak, és amikor Szirmay Márta az év őszén a férjével, a kutyájával, a macskájával és a kocsijával megérkezett Kölnbe, hogy továbbutazva Londonba ott tehessen eleget a szerződésének, beadta a menekültügyi kérvényét. Nekem jutott a feladat, hogy az illetékes német hivatalnál az ügyet támogassam, tolmácsoljam, ami azért sem volt egészen egyszerű, mivel Szirmay Márta már többször is megfordult Nyugaton, sőt a férje társaságában, és joggal kérdezték, miért nem próbálkozott már előbb a szabad

világban maradni. Egyszóval bizonyítani kellett az otthoni fokozódó politikai és kulturális nyomást. Ebben szorultak a segítségemre. A dolog jó véget ért, Szirmay Márta londoni vendégszereplése után letelepedett Kölnben, majd Bensbergben, és a kölni operaházban is jelentős, ünnepest szerepeket kapott. Sajnos, a karrierje hangja romlása következtében hamar véget ért.

A kölni magyar operaest gondolata az én fejemben született. Hiszen annyi jelentős magyar énekes, zenész működött Németországban, a *Philharmonia Hungaricában*, a kölni *Gürzenich Zenekarban*, a német operaházakban, hogy az ötlet szinte kínálta magát. Miért ne mutatkozzunk be a német közönségnek magyar előadókkal, magyaros darabokkal? Három hónapos előkészület után állt a program. Sajnos, egy-két németben már befutott énekesről, mint *Geszty Szilviáról*, le kellett mondani, de a kölni tenor, *Ilosfalvy Róbert* és egy stuttgarti magyar énekesnő elvállalta a fellépést. A rendezvényt a kölni Lindenthalban tartották. A programban Verdi, Puccini, Wagner népszerű áriái mellett Erkel Ferenc dallamai is felcsendültek, köztük a *Bánk bán* híres dala is: „Hazám, hazám, te mindenem...” Ilosfalvy kitett magáért. A telt házat, a magyar és a német érdeklődést, a sikert az koronázta meg, hogy az előadással a sajtó is foglalkozott, megállapítva, a magyaroknak nemcsak kiváló előadóművészeik vannak, hanem európai rangú muzsikájuk is.

Hittanári munkám

1968. december közepétől 1972. június végéig működtem a kölni reáliskolában, az „Aufbauerschulé”-ban. Heti 17 órám volt, szerda reggelként egy diákmisével a szomszédos St. Kunibert-templomban. Az iskola négy évfolyamos volt, két-két parallel osztállyal, tehát mindegyik, azaz nyolc osztályban tanítottam hittant, reggel nyolctól délután kettőig. Előtte, reggel hétkor már miséztem Brühlben. A tervezett habilitációm miatt kértem, hogy a szombatot hagyják nekem szabadon, bár a szombat délutáni gyóntatások és a vasárnapi szentmisék miatt így sem maradt sok időm a tudományos munkára. A hitoktatás is igen igénybe vett. Mivel a német törvény szerint a 14 éves iskolás már szülői beleegyezés nélkül is kijelentkezhet a hitoktatásból (mintha már felnőtt ember volna!), és az általános divat is ezt a tendenciát népszerűsítette („minek az?”), valamint az első és utolsó óráról, ha hittan volt, el lehetett maradni, harcot kellett vívnom a hitoktatás érdekében. Az akkori iskolai fegyelem is rettentő laza volt, állandóan figyelni, fegyelmezni kellett tanítás közben, úgyhogy 5-6 óra után az ember kifacsart citromnak érezte magát. A szakot csak mint teljesítményi szakot („Leistungsfach”) menthettem meg.

Megmagyaráztam a tanítványaimnak, hogy a hittan nemcsak papíron teljesítményi szak, hanem a valóságban is az, és mint ilyennek a jegyeket osztó konferencián fontos szerepe van. Tehát lássák be, a tanulásukkal teljesíteniük kell, amit feleltetések és dolgozatírások segítségével értem el. De a konferenciákon bele is szóltam az általános értékelésbe, amelyet természetesen tanári noteszom jegyeivel is igazoltam. Így elértem, hogy az általános „kijelentkezési” divat ellenére egy-egy osztályból csak 4-5 fiú vagy lány maradt el a hittanról nagyjából 30 diák közül. Csupán az egyik osztályból jelentkezett ki 12 tanuló, ahol az osztályfőnök, egy éppen végzett fiatal matematikus, az 1968-as „diákforradalom” tagja és megszállottja, kifejezetten vallásellenes propagandát folytatott.

A 25 kollégával, kolléganővel nem volt bajom. Az igazgató, Weidenbrück úr is megértést tanúsított velem szemben. Igyekeztem a kedvében járni. Ha helyettesíteni kellett egy kollégát, vagy az evangélikusokat is az osztályomba venni, ami természetesen a tananyag módosítását jelentette, sohasem zárkoztam el a kérés elől. Ennek az lett az eredménye, hogy ha néha egy tudományos konferencia miatt szabadnapot kértem, nem kellett a kérésemet írásban megokolni és az igazgató javaslatával az iskolai hatósághoz benyújtani, hanem az igazgató egyszerűen elengedett.

A heti iskolai szentmiséket a tanév eleje és vége kivételével nem nagyon látogatták, bár minden követ megmozgattam az érdekében, még az ökumenikus istentiszteletet is. Év elején, év végén volt vagy 80-100 diák a szentmisén, de az évközi, szerda reggeli miséken csak 8-22. Az igazgató, aki különben korábban katolikus hittant is tanított, arra a gondolatra jött, az istentisztelet helyett inkább rendes tanórát kellene tartani. Engem is kérdezett. Azt válaszoltam, tőlem mint katolikus paptól nem várhatja el, hogy én mondjak le a szentmiséről. Ellenkezőleg, kitarok mellette, hiszen az Üdvözítő mondta: „Ahol ketten vagy hárman összejönnek az én nevében, ott vagyok közöttük.” Ekkor az igazgató szülői akciót kezdeményezett. Körlevelet intézett a diákokon keresztül a szülőkhöz, igénylik-e továbbra is a diákmiséket. Az eredmény az lett, hogy valamelyik szülő a körlevéllel az érsekséghez fordult. Az beidézte az igazgatót, és ott is a tudára adták, a diákmiséket az állam és az egyház közötti szerződések garantálják, annak eltörléséhez az iskolának nincs joga. Weidenbrück úr lógó orral hozta a fejleményt a tudomásomra, de nem kárörvendtem, hanem azt feleltem: „Megmondtam, a kezdeményezésének nem lesz sikere. De megnyugtathatom, nem én jelentettem önt föl az egyházi hatóságnál.”

Amikor 1972. július 1-jén asszisztensi kinevezéssel a bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán az iskolából kiváltam, a sok munka, gond és a fáradtság ellenére is szép időre, jó teljesítményre gondolhattam vissza. A tanári kart magyaros ebéddel búcsúztattam, amelyet a nálam éppen látogatóban járt édesanyámmal az iskola konyháján készítettünk.

A habilitáció

Intenzív hitoktatói tevékenységem és a brühli kisegítések ellenére 1969 januárjában benyújtottam a bonni karnak kétkötetes kéziratot: *Magyarország és az Első Vatikáni Zsinat* címen. Megindult a habilitációs eljárás. Ehhez az is tartozott, hogy a kar két szakbírálot jelölt ki, a dolgozatot istápoló tanárt („Habilitationsvater”), és egy másik szaktanárt. Esetemben az első Bernhard Stasiewski, a második Eduard Hegel lett, aki szintén középs- és újkori egyháztörténetet tanított. Két hónapon belül elkészültek a szakbírálatukkal. Míg Bernhard Stasiewski a dolgozat elfogadása mellett érvelt, addig Hegel professzor eget-földet megmozgatott annak bizonyítására, hogy a dolgozatom, legalábbis ebben a formában, elfogadhatatlan. A kézirat először is túlméretezett, két kötet, a magyar püspöki kar bemutatása fölösleges, stb. Azonkívül tele van nyelvi helytelenségekkel. Ezzel kapcsolatban az általam szó szerint idézett bécsi levéltári anyagot hozta fel példának, mintha az 1870-es osztrák hivatali nyelvet én találtam volna fel minden „ausztriacizmus”-ával egyetemben. Hegel professzor amiatt is soknak találta a két kötetet, hogy szerinte túl nagy teret szenteltem az akkori magyar püspöki kar és az általános egyházi helyzet bemutatásának is, jóllehet minderről az egész nyugati egyháztörténeti irodalomban – a némettel egyetemben – egy sort sem lehetett olvasni. Bezzeg, ha egy német tanítvány írt volna olyan alapvető, részletes tanulmányt a német püspökökről az I. vatikáni zsinat idején, mint én a magyarokról, akkor az nem lett volna hiba, és nem lett volna a két kötet túl sok.

Zimmermann professzor, az akkori dékán két hónap múlva nagy mentegetőzés közepette azzal adta vissza a dolgozatomat, rövidítsem és dolgozzam át. A kar tehát felfüggesztette az eljárást, de nem szüntette meg. Később Bernhard Stasiewski bevallotta, arra kérte Zimmermann kollégáját, nagyon kíméletesen adja tudtomra a kar döntését, mivel néhány hónappal korábban egy habilitációs jelölt az egyik német egyetemen öngyilkos lett, amikor a kar elutasította a tanulmányát.

Tehát nem volt más választásom, mint újra nekiállni a munkának. Ahol lehetett, húztam, töröltem, egyszerűsítettem, két kötetből egyre. A kéziratot egy nyugdíjas brühli tanárnak is odaadtam, aki szívesen vállalta a nyelvi finomítást. Így újra legépeltem a kéziratot, és július elején újra benyújtottam a karnak a teljesen átdolgozott habilitációs írást. Most már Hegel professzor is az elfogadása mellett döntött, még ha a kákán is csomót keresett. Így például azt kifogásolta, állításommal ellentétben az 1933-as osztrák konkordátum igenis felállította a burgenlandi egyházmegyét. Pedig nem, mert a konkordátum ugyan kimondta a felállítást, de a magyar kormány tiltakozása miatt nem valósították meg.

1971. október 27-én hangzott el a próbaelőadásom. A benyújtott három tétel közül két héttel előbb a kar a következőt jelölte meg a 25 perces előadásra: Magyar–lengyel egyházi kapcsolatok a reformáció korában. Természetesen mindhárom javasolt témát már hónapokkal előbb kidolgoztam, hiszen ilyenre, főként történelemből, nem lehet egy héten belül felkészülni.

Az előadásom jól sikerült, és az azt követő csaknem egyórás kollokviumon is, amelyen kollégák faggattak, köztük Hegel professzor, minden jól ment. Azután kimentem a teremből, és másfél órát várahoztam.

Hallottam, hogy odabent nagy vita folyik, hogy miről, sejtettem. Végül kinyílt az ajtó, Stasiewski professzor betessékelt, és a dékán közölte, a kar elfogadta a habilitációm, a „*venia legendi*”-t, az elfogadott szakterületet azonban kelet-európai egyháztörténetre korlátozta. Szóval nem arra, amire kértem, nem a középs- és újkori egyháztörténetre.

A másfél órás vita éppen erről folyt. Stasiewski professzor hiába érvelt, kelet-európai egyháztörténet nincs, csak egyetemes, aki ért az egyikhez, ért a másikhoz is, hiszen az egyház

éppen ezért katolikus, vagyis az egész világot átfogó, de Hegel professzor minden követ megmozgatott annak illusztrálására, hogy Adriányi nem ismeri a nyugati egyháztörténetet, jóllehet akkor már *Az egyháztörténet kézikönyve* című munkámon intenzíven dolgoztam, és ismertem az egész nemzetközi szakirodalmat, az olasz és a francia munkákkal egyetemben. (Amelyekről Hegelnek nyelvismeret hiányában fogalma sem volt.) Ami történt, az a Stasiewski–Hegel-ellentétre ment vissza, és ennek mélyebb okai voltak. Bernhard Stasiewski később részletesen elmesélte nekem.

Lényegében az történt, hogy Stasiewski habilitációja a II. világháborúban elakadt, és boroszlói (breslau) tanárát, Franz Xaver Seppelt professzort is elűzték Sziléziából. A berlini Stasiewski a habilitációját az akkori münsteri egyháztörténésznél, Hegelnél akarta megcsinálni. Hegel azonban elutasította: „maradjon maga csak az, ami, a berlini Katolikusképző Intézet („Bildungswerk”) vezetője!” Amikor azonban a bresloui származású Hubert Jedin lett a Bonni Egyetem Katolikus teológiáján a közép- és újkori egyháztörténet tanára, elérte a tanítványánál, Paul Mikatnál, Észak-Rajna-Vesztfália kultuszminiszterénél, hogy Bernhard Stasiewski számára a bonni karon egy tanszéket létesítsenek Újkori és legújabb kori egyháztörténet névvel. A baj csak az volt, hogy amikor Jedin 1965-ben emeritált, a kar Hegelt hívta meg utódnak Münsterből, azaz Stasiewski ellenlábását. A viszony kettejük között mindig feszült maradt. Hegel sohasem titkolta, hogy Bernhard Stasiewskit szakmailag kevésre becsüli, és ha lehetett, mindenütt éreztette is ezt vele. Megtette például, hogy Stasiewski egyik tanítványának disszertációját két jeggyel alább (a négyből!) cenzúrázta, és a szakvéleményét fél órával a határidő előtt a dékáni hivatalban Stasiewski részére ezzel a megjegyzéssel adta le: „Nem tehettem másképp.” Egyszóval Hegel professzor Stasiewski iránti ellenszenvét rám is átvitte. Mi több, mindenáron azon mesterkedett, hogy a karrieremet akadályozza. Ezért kardoskodott a kelet-európai egyháztörténet „venia legendi”-je (engedély az egyetemi magántanári tanításra – *A Szerk.*) mellett is, hiszen ilyen tanszék nem volt kerek e világon, nemhogy német egyetemen. A kar által megadott szakterülettel tehát semmit sem lehetett kezdeni.

A magántanár

Mindennek ellenére feladatomhoz híven 1972 nyári szemeszterében elkezdtem kötelező heti egyórás előadásaimat tartani. Az *1895 és 1945 közötti magyar egyháztörténettel* kezdtem, amelyhez nagy anyagot találtam a bonni külügyminisztérium levéltárában is, és amely témát később könyvben is publikáltam. Az előadásaim természetesen nem voltak kötelezőek, és mivel az első szemeszterek a különféle teológiai tárgyakkal, főként a göröggel, latinnal és a héberrel, amúgy is heti 17 órával meg voltak terhelve, nem várhattam nagy hallgatóságot. Az első órára három tanítvány jött, a másodikra egy, a többiekre azonban már 12-15, végül a következő években a szám fölment száz fölé is. 1996 áprilisától, a nyári szemesztertől 2000. február végéig, a téli szemeszter végéig minden kedd reggel 9 órakor a *rendes egyháztörténeti előadásokon* kívül extra előadásom volt *Kelet-Európa egyháztörténetéből*. Sorra vettem a kereszténység kezdetét, Oroszországtól Lengyelországon, Csehországon át Magyarorszáig, ugyanígy a reformáció korát, vagy a legújabb egyháztörténetet ezekben a régiókban az I. világháború után. Foglalkoztam Nagy Péter cár egyházpolitikájával – amelyet nagymértékben átvettek a kommunisták –, *Oláh Miklóssal*, *Pázmány Péterrel*, *Mindszenty* bíborossal is. A hallgatóimnak az egyetem nyomdájában sokszorosított rövid kivonatot, jegyzetet adtam, ingyen. Aki hajlandó volt az előadásaimra járni és abból vizsgázni, annak a *rendes vizsgaanyagot* – a teljes közép- és újkori egyháztörténet anyagát – hajlandó voltam redukálni. Ehhez a jelöltekkel írásbeli megállapodást kötöttem.

Az előadásaim, a szemináriumaim igen népszerűek lettek. Egy alkalommal az elsőfokú szemináriumomat (proseminar: Bevezetés az egyháztörténetbe, segédtudományokkal együtt) a szokásos 25 hallgató helyett több mint kétszázan vették fel. Kénytelen voltam a hallgatókkal a szokásos könyvtárteremből az egyik előadóterembe menni.

Közben a kar arra is kért, hogy a külső munkahelyén, az Aacheni Technikai Főiskolán (tulajdonképp egyetem) lévő katolikus teológiai kurzuson, amely a szakiskolák hittanárainak képzésére szolgált, egyháztörténetet adjak elő. A siker itt is igen nagy volt. A több mint 250 fős hallgatóság hálával nyugtázta fáradozásomat, és a vizsgákon is becsületesen mutatkozott.

A péntek délelőtti aacheni előadás után Lantershofenbe mentem a kocsimmal. Itt Bernhard Stasiewski örökébe léptem. Egy trieri egyházmegyes pap, August Dörner 1913-ban egy papi és szerzetesi hivatásokért működő apostolságot hozott létre, amely a két világháború viszontagságai után is a Bad Neuenahr melletti faluban, Lantershofenben átszerveződött szemináriummá, és három trieri egyházmegyes pap vezetése alatt állt. Ők hárman az apostolság mint „pia unio” szolgálatába szegődtek. A szeminárium célkitűzése szerint azokat a papságra, diakonátusra kész fiatal, de már szakképzett férfiakat akarta felkészíteni, akiknek nem volt érettségijük. Márpedig a német törvények értelmében az egyetemeken, így a katolikus teológiai karokon is, csak érettségivel lehet hallgatókat felvenni. Így jött létre 1972-ben ez a speciális, kilenc trimeszter teológiai anyagából felállított szeminárium, a trieri püspök égisze alatt. Ennek lett első egyháztörténésze Bernhard Stasiewski, és lettem én a második, 1974 őszén. E feladatomat, amelyhez a gyakori konferenciákon való részvétel is hozzátartozott, mivel ki kellett dolgozni az intézmény statútumait, egészen 1982 februárjáig megtartottam. Akkor kértem a trieri püspöktől a felmentésemet, mert bonni munkám már túlságosan igénybe vett. A ház pártfogását és az igazgató, Paul Solbach segítségét egy könyvvel háláltam meg: megírtam az apostolság történetét, levéltára alapján (*Apostolat der Priester, und Ordensberufe*. Köln–Wien, 1979, 462 o.).

1972. július 1-jén a kar második asszisztense lettem. Minden egyes, a tizenkét tanszékvezető tanárnak ugyan volt asszisztense, de a karnak a folyó ügyek elintézésére kettő is. Az egyik Robert Kümpel volt, Gerhard Botterweck öszövétségi-tanár tanítványa, a másik jómagam. Hozzám volt beosztva másodállásban Franz Böckle morálisprofesszor titkárnője, Claire Reiter is. Egyszer az történt, hogy a kar általános szemináriumainak ügyvezető igazgatója, Franz Groner professzor arra kért bennünket, vegyük rá a szeminárium titkárnőjét, hogy a munkakörét tegye át a dékáni hivatalba. Azt mondta: „Erre nincs jogszabály, mert a munkába lépésekor nem erről volt szó, tehát a titkárnőnek saját akaratából kell cserélnie. Ne is mondjuk meg neki, hogy a kar követeli, és hogy ellenkező esetben felmond neki.”

Azután megvolt a baj. A következő tanári konferencián, amelyre mi mindketten mint jegyzőkönyvvezetők voltunk hivatalosak, nagy vita kerekedett, mert kiderült, hogy a titkárnő részletes tájékoztatást kapott. Egyszóval valaki indiszkréciót követett el, és a hölgy az ügyvezető igazgatót, a dékánt és a kart megtámadta. Én a megbeszélés alkalmával a hölgynek célzást tettem a kar állásfoglalására, ezért megszólaltam, és ezt megemlítve bocsánatot kértem. Megígértem, hogy hasonló eset nem fog történni. Kümpel kolléga, aki mellettem ült, faarccal hallgatta végig a bocsánatkérésemet. Másnap azután megtudtam a titkárnőtől, hogy Kümpel követte el az indiszkréciót, ő világosította föl a kar állásfoglalásáról. Ez engem természetesen módfelett felháborított. Hogy volt képe a kollégámnak a bocsánatkérésemet végighallgatni és nem bevallani saját hibáját! El is mondtam a titkárnőnek, hiszen ilyet nem vár az ember senkitől, nem hogy egy paptól!, aki természetesen a panaszomat a főnökének, Böckle professzornak továbbadta. Az eredmény az lett, hogy Böckle a következő kari ülésen helyre tette a dolgot, és megmondta az igazat. Egyben nagyon meg is dicsért. Meg is nőtt a tekintélyem a tanárok előtt, akik már azt is álmélkodva látták, hogy a szemináriumaimra negyvenen-hatvanan jelentkeztek, míg hozzájuk csak hat-nyolcan jöttek. Csak mellékesen jegyzem meg, Robert Kümpelből Kölnben prelátus, kanonok, a személyzeti osztály főnöke és a szeminárium rektora lett. A papi jellem és papnevelés nagyobb dicsőségére...

Nyilván a népszerűségem, jó szemináriumaim és hallgatóim egyre növekvő száma is közrejátszott abban, hogy a kar javaslatára és az egyetem hozzájárulásával a düsseldorfi tudományos minisztérium („Wissenschaftsministerium”, a közoktatás nem alája tartozik) 1973. augusztus 15-én kinevezett karunkon a kelet-európai egyháztörténet docensének, míg az egyetem egyik megüresedett államhivatalnoki posztját adta. Megváltam tehát asszisztensi státusomtól, és ettől kezdve mint docent javadalmaztak. A következő lépés az volt, hogy a kar és az egyetem javaslatára az említett minisztérium 1974. november 29-én rendkívüli egyetemi tanárnak nevezett ki. Ehhez is, mint az előző kinevezéshez, természetesen más egyetemek, idegen egyetemi tanárok részletesen megokolt javaslata volt szükséges, és a karnak ezeket felterjesztésbe kellett vennie.

Ebben nagy szerepet játszott a müncheni Georg Stadtmüller professzor, az ottani Kelet-európai Intézet igazgatója, aki 1968-ban a müncheni Magyar Intézetet a feloszlástól megmentette, és aki engem már 1972-ben a *Studia Hungarica*, illetve az *Ungarn Jahrbuch* társkiadójának tett meg, és több előadásra is meghívott.

Docensi kinevezésemmel a kötelezettséggel is járt, hogy *székfoglaló előadást* kellett tartanom. Ez 1973 őszén hangzott el. Nagy öröömre édesanyám is részt vehetett rajta, mert ő kapott útlevelet, de apám nem. Előadásom témáját a *hajdúdorogi püspökség megalapításának történetéből* vettem, mivel kutatásaimban érdekes levéltári anyagra bukkantam a bonni külügyminisztériumi levéltárban. Ugyanis átnéztem a levéltár magyar vonatkozású anyagát az 1895-1945 közötti magyar egyháztörténet előadásához, és amit később, mint már említettem, könyv alakban is publikáltam (*Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1894–1945*. Mainz, 1974). Székfoglaló előadásomra természetesen nemcsak a kollégákat, barátokat és a munkatársakat hívtam meg, hanem az egyetemi „polgár”-okat, azaz a tanítványaimat is, és őket az azt követő fogadáson szendviccsel,

üdítővel, pezsgővel és magyar borral kínáltam. Vendégeim még Hannoverből is jöttek, csak éppen Hegel kolléga mentette ki magát egy „fontos gyógykúra”-ra hivatkozva. De különben ezt tette rendes tanszékvezető egyetemi tanári kinevezéseknél is, a székfoglalómat akkor is bojkottálta.

Tanszékvezető egyetemi tanári kinevezésem

Tanárom és akkori főnököm, mivel röviddel korábban hozzá kerültem asszisztensnek, Bernhard Stasiewski az 1974–1975-ös tanév téli szemeszterének végén emeritált, nyugdíjba ment. 1962 óta volt a kar tanára, és az akkori törvény adta lehetőség kapcsán úgy döntött, nem a 65 éves korhatárral, hanem csak három évvel később válik meg a tanszékétől. Természetesen a karnak az üresedéshez közeledő tanszék betöltésére szóló pályázatot már idejekorán ki kellett írnia. Mint mindig, többen is jelentkeztek, köztük Rudolf Lill professzor is, akit római kutatásaim idejéből a Vatikáni levéltárból jól ismertem. Eduard Hegel minden követ megmozgatott, hogy ő legyen Stasiewski utódja. Lill szakképzettsége és vallásos beállítottsága körül nem is volt baj, de sem teológiai végzettséggel, sem teológiai doktorátussal, pláne habilitációval nem rendelkezett. Márpedig mindkettő karunkon is a meghívás, a kinevezés „conditio sine qua”-ja volt. Így a kari üléseken hónapokig folyt a vita, döntés nélkül, míg azután robbant a bomba.

Az történt, hogy az egyetem kancellárja, azaz gondnoka, Wilhelm Wahlers, egy hosszú, alapos és igen jól megokolt levéllel fordult a karhoz. Ebben azt próbálta bizonyítani, hogy karunkon egy harmadik egyháztörténeti tanszékre nincs is szükség, az egyháztörténet tanítását az ókori-egyház-történész, Ernst Dassmann, és a közép- és újkori egyháztörténet tanítását Eduard Hegel teljesen ellátja.

Amikor a dékán a levelet felolvasta – ott voltam az ülésen –, a kar tagjaiban megállt az ütő. Egyöntetű volt a megállapítás, hogy a kancellár az információihoz csakis egy „inseider”, beavatott alapján juthatott hozzá. Nem volt kétség, ki volt az informátora: Eduard Hegel. Neki Stasiewski tanszéke annak kezdetétől fogva szálka volt a szemében, és akinek szakterületét, az egyháztörténetet a francia forradalomtól (1789) napjainkig és a kelet-európai katolikus egyház történetét, minduntalan megpróbálta szűkíteni, például a kezdetét 1870-nel vetetni.

A kancellár azonban nemcsak azt hozta fel, hogy a harmadik egyháztörténeti tanszék felesleges, hanem azt is, hogy a Bölcsészettudományi Karon sürgősen szükség van egy gerontológiával foglalkozó pszichológiai tanszékre. A karunk tehát mondjon le a tanszékéről, illetve adja át legalább ideiglenesen a bölcsészkarunk. Mondanom se kell, hatalmas vihart kavart a levél. A kar több ülésen is foglalkozott az ügygel, végül csaknem egyhangúlag elfogadta a kancellár érvelését, és a tanszéket ideiglenesen „kihelyezte” a bölcsészkarba. Ezután 1976 nyári szemeszterében megkaphatta a tanszéket Ursula Lehr asszony, akit később Kohl kancellár miniszternek is kinevezett. A kar legtöbb tagja azért is ment bele a megoldásba, mert a tanszék „csupaszon” ment át a bölcsészekhez, azaz a tanszékhez tartozó állások, mint titkárnő, asszisztens, tanszéki munkaerők, a karunkon maradtak, amin azután a kollégák „aki bírja, marja” alapon osztozkodhattak. A végső szavazáson maga Stasiewski is a döntés mellett voksolt. Mikor később kérdeztem, miért tette, hiszen senki sem vette volna tőle rossz néven, hogy saját tanszéke ellen nem szavaz, azt válaszolta, nem akart a karral ujjat húzni.

Az 1965–1966-os téli szemeszter végével Eduard Hegel is elérte a korhatárt. A kar természetesen már jóval korábban kiírta az előírt pályázatot, és a téli szemeszter megkezdésével a pályázatok már be is futottak. A határidő lejártá előtt röviddel az utcán találkoztam az akkori dékánnal, Botterweck professzorral. Kérdezte, miért nem nyújtottam be a pályázatomat. Azt feleltem, teljesen reménytelennek tartom, hogy a kar egyáltalán a listára tegyen, hiszen a *venia legendim* is csak a kelet-európai egyháztörténetre szól, azonkívül nyilván azt is tudja, milyen szerepet játszott a Hegel professzor által befolyásolt kar többsége

velem szemben. Erre ő azt felelte, nem baj, csak adjam be a pályázatomat. Ezt azután egy-két nap múlva meg is tettem.

Botterweck dékán működésbe lépett. Hogy az aacheni ügy részéről került-e mozgásba, hiszen aacheni egyházmegye pap volt, nem tudom. Tény azonban, hogy az aacheni Technikai Főiskola bölcsészkar dékánja kérdést intézett karunkhoz, hogyan lehet az, hogy Adriányi Gábor egyetemes egyháztörténetet tanít Aachenben, amikor a „venia legendi”-je csak Kelet-Európára szól? A dékán egyben arra is utalt, milyen sikeresek az előadásaim, és milyen népszerűségnek örvendek a hallgatóim körében. Botterweck dékán tehát még az októberi kari ülésre határozati pontnak jelölte meg a „venia legendi”-m kiterjesztését a közép- és újkori egyháztörténetre. A nevezett kari ülésen ennél a pontnál el kellett hagynom a termet, de tudomásomra jutott, hogy Eduard Hegel újra minden követ megmozgatott a javaslat ellen. Viszont időközben nemcsak aacheni, hanem bonni sikeres előadásaim, szemináriumaim és a hallgatóim százai is meggyőzték a kar nagy többségét, hogy megérdemlem a „venia legendi” bővítését. Ez azután még aznap, 1975. október 9-én meg is történt.

A kar Hegel utódlásával különbizottságban foglalkozott, a bizottság elnöke a dékán volt. Botterweck dékán velem kapcsolatban kérdezte, kitől kérhetne rólam szakvéleményt. Stadtmüller professzort ajánlottam, aki már többször is előadásra hívott Münchenbe, és az Ungarn Jahrbuch kiadói közé is felvett; valamint a zürichi Révész Imre professzort javasoltam, akivel szívélyes kapcsolatba kerültem Münchenben és Zürichben. Tudtommal mindketten, főleg Révész Imre professzor, a zürichi Osteuropäisches Institut tanára, különben kálvinista, igen melegen támogattak.

A decemberi kari ülés meghozta a döntést. A hosszú tanácskozáson nem vehettem részt, de Botterweck dékán ennek végén behívatott, és közölte, hogy a kar engem jelöl első helyen a közép- és újkori egyháztörténeti tanszék betöltésére. Könnyes szemmel, elcsukló hangon köszöntem meg a karnak a gesztust, a több mint hetvenmillió üldözött kelet-európai katolikus nevében. Hazatérve kézírásos levelet írtam a kar minden tagjának, Hegelnek is. Megköszöntem a bizalmukat, és megígértem, hogy a kar nem fog csalódni bennem, tanításommal és a publikációimmal a kar hírnevét kívánom öregbíteni. Heinrich Zimmermann, az újszövetség tanára később azt mondta: „Éppen ezt várjuk el magától!”

Természetesen megtudtam, hogyan folyt le a tanácskozás. Hegel professzor ismét minden lehető érvet felhozott ellenem, és két tanítványát akarta jelöltetni: Arnold Angenent és Norbert Trippent. Annyit ért, hogy ők sorrendben a második és a harmadik helyre kerültek. De mint nekem Hans Jorissen dogmatikus jellemezte, a kari ülésről ugyancsak leforrázva („begossen, wie ein Pudel”) ment haza. Pontosan azt nem tudta megakadályozni, ami ellen 1971 óta minden erővel küzdött, hogy a kar engem tanszékvezető tanári állásra alkalmassá nyilvánítson, és erre jelöljön. Sőt, meg kellett érnie, hogy én lettem az utódja!

Néhány nap múlva levelet kaptam tőle. Azt írta, neki más jelöltjei voltak, de mivel a kar másképp döntött, sikert kíván, és Isten áldását. Azonban mint fentebb már említettem, tanszékvezető székfoglaló előadásomra ezután sem jött el, ismét kúrára hivatkozással mentette ki magát.

Az ügyem most már a szokásos úton haladt. Minden további nélkül elfogadta a jelölésemet az egyetem szenátusa is, jóllehet úgynevezett házi meghívásról („Hausberufung”) volt szó, ami nemcsak szokatlan, hanem mintegy illetlen is. A dékán azonban egy igen alapos megokolást készített a szenátus számára. Ebben azzal érvelt, hogy Adriányi a Stasiewski-tanszék elvesztésével megszakadt kelet-európai egyháztörténetet is tananyagába veszi, a középkori és újkori egyháztörténettel együtt. Tudtam, hogy a minisztériumnak, ahová az ügy a szenátustól felkerül, nem lesz kifogása a kinevezésem ellen, hiszen docensi állásomat ezzel megtakarítja, az állásom az egyetemen felszabadul. Azt is tudtam, hogy a kölni érsekségnek, illetve a szükségszerűen bekapcsolt római kongregációnak sem lesz ellenvetése. Vártam tehát

a fejleményeket. A kar különben nem tudván, mikor neveznek ki, már 1976 nyári szemeszterében kinevezett Hegel helyére megbízott előadónak.

1976 márciusában kaptam a szokásos meghívót a düsseldorfi tudományos minisztériumba. Ott egy osztályvezető fogadott, akinek a hatáskörébe tartoztak az észak-rajna-vesztfáliai evangélikus és katolikus teológiai karok ügyei. A megbeszélés szívélyes légkörben zajlott, lényegében formális volt. De megkérdezte, mi a véleményem a Vatikán keleti politikájáról.

Hiszen abban az időben Németország is új keleti politikába fogott, Willy Brandt vezetésével. Azt válaszoltam, a dialógus elől nem szabad kitérni, számomra csak az a kérdés, meddig mehet el a Szentszék az engedményeivel. És éppen ezzel kapcsolatban kell bírálatot mondanom. Partnerem ezzel egyetértett.

A tradicionális egyetemi tárgyalásra a kancellárhoz Botterweck dékán is elkísért. Hamar kiderült, hogy az egyetemnek nincs pénze, ezért nem számíthatok a különben megillető tanszéki külön támogatásra, csupán egy-kétezer márkára, a könyvtári állomány felfrissítése érdekében. 1976. május 12-én írta alá Észak-Rajna-Vesztfália akkori tudományos minisztere, Johannes Rau – később miniszterelnök, majd államfő – a kinevezési okmányomat. Ebben élethossziglan egyetemi tanárnak nevezett ki, és felkért, hogy a bonni Egyetemen a közép- és újkori egyháztörténetet a kutatásaimmal és a tanításommal („in Forschung und Lehre”) gazdagítsam.

Szokásos székfoglaló előadásom június végén tartottam, pedig előbb szerettem volna. De egy éppen habilitált fiatal egyházjogász megelőzött, a kar előadását már korábban kijelölte. Ezért az évszázad rekkenő kánikulájában tartottam meg az előadásom. Hetek óta 30 fok fölött volt a hőmérséklet, és a hőség augusztus közepéig tartott. A fák úgy hullatták leveleiket, mint őszi lombhulláskor. Nagy örömmre szolgált, hogy az előadásomon a sok barátom és ismerősöm, a karon kívül (persze elődöm, Hegel nélkül) szüleim is részt vehettek. Apám először kapott kiutazási engedélyt. Érkezése után az első dolga volt azt mondani: „No, most mutasd a kinevezési okmányodat!” Megszólalt benne az ügyvéd. Szüleimnek az alkalomra ruhát, öltönyt kellett venni. Amiben jöttek, és amijük volt, abban nem szégyenkezhetek.

Előadásom témájául az úgynevezett kelet-európai egyháztörténetnek a nyugat-európai egyháztörténetbe integrálódását választottam. Történeti példákkal bizonyítottam, nincs különálló keleti egyháztörténet, minden sajátossága ellenére, hanem csak egyetemes. A keleti katolikus a nyugati katolikus szerves része, az eredete onnét származik. Nem kell mondani, kinek címeztem az előadást: Hegel professzornak. Aki a latinon és német anyanyelvén kívül egy idegen nyelvet nem bírt, nem olvasott, aki egy-két német levéltáron kívül soha nem kutatott nemzetközi levéltárakban, pláne nem a Vatikánban, és a látóköre a Rajnán túl nem terjedt, de próféta szentenciáit a német tudományos gőg szellemében osztogatta. Bizonyos, hogy jó tanár volt, a rajnai egyháztörténettel munkáiban behatóan foglalkozott, de azonkívül semmivel. 2005-ben, kilencvenévesen halt meg. A Gondviselés úgy hozta, hogy sem a temetésén, sem kari rekviemjén nem vettem részt, mivel Magyarországon, illetve Rómában voltam. Távolmaradásom nem rajtam múlt, de az, hogy a székfoglalóimra nem jött el, rajta múlt.

Az előadást követő fogadáson pezsgő, üdítő, szendvics kíséretében köszöntöttem a számos vendéget, a hannoverieket is, és hálámat fejeztem ki az illetékeseknek. Azután ebédre hívtam a dékánt, szüleim társaságában. Délután brühli lakásomban a hannoverieket vendégeltem meg, akik kifejezetten erre az alkalomra jöttek Bonnba.

A tanári munka kezdete

A kinevezéssel Hegel professzor örökébe léptem. Ez annyit jelentett, a tanszékemhez tartozott egy államhivatalnoki állásban lévő tanácsos („wissenschaftlicher Rat”), egy titkárnő félnapos állásban, egy asszisztens, és két egyetemi hallgató mint tanszéki munkaerő („studentische Hilfskraft”). A tanácsosi állást még a kinevezésem előtt ennek birtokosa, Erwin Gaty magántanár elhagyta, és elfogadta a római német papi kollégium, a Campo Santo Teutonico igazgatói megbízatását. A valódi oka a változásnak az volt, hogy ő mint Hegel tanítványa nem akart a kezem alatt dolgozni, bár mint magántanárnak messzemenő önrendelkezése lett volna. Első teendőim közé tehát az állás betöltése tartozott. Mivel csak habilitált közép- és újkori egyháztörténész jöhetett számításba, a lehetőség igen szűk volt. Magam a Tübingenben éppen habilitált Jochen Köhlerre gondoltam, akivel az Institut für ostdeutsche Kultur, und Kirchengeschichte és ennek évi közgyűlései révén jó viszonyban voltam. Nem vállalta, pedig biztosítottam, hogy önálló tevékenységi köre lenne, nem utolsósorban mint utódom Aachenben. Mint később kiderült, szerencsém volt, hogy lemondta az ajánlatot, mivel Jochen az évek folyamán teljesen balra tolódott. Pap létére csak szidni, kritizálni tudta a pápát, az egyházat. Az új teológiai irányban, amely mindent megkérdőjelezett, relativizált, a divatos „női teológia” kivételével, az egyedüli igazságot és jövőt látta. Így mi még az említett intézeten belül is összekülönböztünk. Mivel más próbálkozásom sem járt sikerrel, az a veszély fenyegetett, hogy az egyetem ráteszi a kezét az állásra, mondván már hónapok óta nincs betöltve, azaz nincs is szükség rá. Ekkor jött segítségemre a régi dékán, Botterweck, aki 1996 őszén egyetlen tanítványát habilitálta, Heinz-Josef Fabryt. Őt mint asszisztensét nem tarthatta volna tovább, de mint tanácsost, igen. Így cseréltünk. Neki lett egy tanácsosa, nekem két asszisztensem, egészen addig, amíg később a kar a „szolidaritás” jegyében el nem vette a másodikat tőlem. A kollégák persze nem voltak elragadtatva a cserétől, de Botterweck professzor, a kar egyik „nagyágyúja” értett hozzá, hogy a végrehajtott „fait accompli”-t (befejezett, megmásíthatatlan tény – *A Szerk.*) morgás után, de mégis jóváhagyta.

Mindkét asszisztensem tanárom, Stasiewski tanítványai közül választottam. Mindketten papjelöltek voltak. Az egyikük Josef Overath volt, Bonn környéki fiatalember. A disszertációját a boroszlói (Breslau) egyetem katolikus teológiai karának felállításáról (1818) írta, nem rosszul, de igen hitvány nyelvezetten. Meg is jegyezte Jedin professzor, akire Overath a második szakvéleményt rátukmálta, az ő idejében Overath az érettségén német nyelv- és irodalomból megbukott volna. Sajnos, Overath a karon és az intézetben mindenkivel hamar összekülönbözött, a diákok dolgozatait egyszerűen elsajátította, és mint sajátját publikálta, az intézet költségén több száz oldalas fénymásolatokat készített, stb. 1978-ban – már dékán voltam – azzal jött, hogy a disszertációja és doktori vizsgálója (rigorozum) érdekében redukáljam a kötelező óraszámát. Ehhez jogom sem lett volna, de nem is állt szándékomban a kívánságát teljesíteni. Tudomására hoztam, ha nem törődik bele a döntésembe, kereshet magának másik „Doktorvater”. Azzal állt bosszút rajtam, hogy papi körökben és a diákok kollégiumában elhíresztelte, Adriányi nem ért a német egyháztörténethez. Később óvtam Trippen kollégámat, amikor ő a kölni szeminárium rektora lett, vigyázzon Overathra. Évek múlva írta nekem Norbert Trippen: „Igazad volt, Overathot nem lett volna szabad pappá szentelni.” Különben megbocsátottam egykori asszisztensemnek, bár a kapcsolatunk megszakadt. Mint első „doktoranduszom” azonban írt egy tanulmányt a 2000-ben tiszteletemre kiadott emlékkönyvbe („Festschrift”).

Itt kell közbevetnem, hogyan fogadtak német körökben mint tanszékvezető tanárt. A kölni egyházmegye bonni kollégiumában, az Albertinumban, ahol több mint 200 papjelölt

lakott és látogatta karunk előadásait, azzal fogadták a hírt: „Was will dieser Polacke bei uns?” (Mit keres ez a „cigány” nálunk? – a „Polacke” a lengyelek német gúnyneve). Nem tagadom, nagyon fájt és rosszulett az ítélet. Ehhez járult még az is, hogy volt tanárom, Stasiewski azt mondta, a kölni érsek, Höffner bíboros úgy hallotta, ugyan egyházhű volnék, de nincsenek tudományos publikációim. Ezért azután vettem magamnak a bátorságot, és közöltem Höffner bíborossal tudományos publikációim jegyzékét, ekkor már három könyvet, több mint száz tudományos cikket és több mint félszáz recenziót. Höffner bíboros köszönte az információt. De meg kell jegyezmem, hogy Franz Groner kolléga egész tudományos pályafutása alatt csak egy könyvet írt (hármát kiadott), és tudományos dolgozatainak számát két kézen meg lehetett számolni. De hát ő német volt!

A német kollégák fogadtatására három példát említek.

Nem sokkal a kinevezésem után Gatz kolléga egy egyháztörténeti szimpóziumot rendezett a római kollégiumában. Engem is meghívott, és a meghívást elfogadtam, mivel így alkalmam volt régi római ismerőseimmel is találkozni, elsősorban Zoltán bácsival. Az egyik előadás a tridenti zsinat problémáiról szólt. Akkoriban foglalkoztam *Dudich-Sbardellati András pécsi püspök életrajzával*, aki 1562-ben a zsinaton mint a magyar király és egyház követe szerepelt, és az uralkodó kívánságának megfelelően a két szín alatti áldozás mellett tört lándzsát.

Az előadás utáni vitában hozzászóltam Dudichcsal kapcsolatban, és kiemeltem, milyen jelentősége volt Közép-Európában ennek a kérdésnek. A vitát vezető kolléga, Klaus Ganzer würzburgi egyháztörténész szinte ledorongolva kioktatott, hogy a téma öreg ócskaság („alter Hut”), ennek nagy német irodalma van. Rosszulett ez a hang, de nem akartam vitát folytatni arról, hogy a kérdésnek már a XVI. században nagy magyar teológiai irodalma van. Amikor a németek még csak nem is beszéltek róla. Később megbántam, hogy szó nélkül hagytam a sértő kritikát. Meg kellett volna nekik mondani kereken, másutt is volt és van tudományos kutatás, és azért, mert ők erről nem tudnak – „Hungarica non leguntur” –, nem jelenti azt, hogy egyedül ők találták föl a spanyolviaszt.

Itt jegyzem meg, hogy amikor 1975-ben megírtam *a magyar egyháztörténet-írás történetét*, és közöltem legfontosabb forrásait, Jedin professzor – a kor egyháztörténet-írásának pápája – ezekkel a szavakkal köszönte meg a neki dedikált különlenyomatot: „Nem is tudtam, hogy maguknak, magyaroknak ilyen nagy egyháztörténeti irodalmuk van!” Pedig hosszú évekig élt egy fedél alatt Magyary Gyula bácsival a Campo Santo kollégiumban.

A másik eset 1978. október 19-én történt. Stadtmüller professzor egy értekezletre hívott, és előadásom témája a magyar királyi főkegyúri jog volt. Ezzel azért is foglalkoztam, mivel alapos *könyvbírálatot* írtam *Csizmadia Andor* magyarul, németül és franciául is publikált könyvről, a magyar állam és egyház újabb kori viszonyával kapcsolatban. Csizmadia múltját megtagadva teljesen a kommunista egyházpolitika felfogását igyekezett dokumentálni, és a királyi főkegyúri jogokat a magyar államnak, így tehát a kommunista kormánynak is vindikálta. Előadásomat hallgatta a müncheni egyháztörténész, Georg Schwaiger is. Ennek végén egy majdnem félórás „korreferátumot” tartott, amelyben részletezte a francia király egyházi privilégiumait, és mintegy szememre vetette, hogy én a témát teljesen egyoldalúan látom. Kedvem lett volna visszavágni, hogy a két államfői hatalom az egyházzal szemben valóban szinte azonos lenne, ha a francia király is nevezett volna ki választott püspököket („episcopi electi”). De ilyet a magyar kivételével az egész egyetemes egyháztörténet nem ismer. Tehát jogos egy speciális, kizárólagosan magyar egyházi-állami intéleucióról beszélni. Később bántam, hogy nem adtam meg neki a kellő választ. A jelenlévők is csodálkoztak Schwaiger professzor kirohanásán, és Josef Haltmayer prelátus, aki mint délvidéki származású és szabadkai egyházmegyés pap, szintén meghívót kapott a gyűlésre, mondta is: „Schwaiger professzor teljesen félreértette magát.”

A harmadik fogadtatást a német kollégák részéről a következő eset illusztrálja.

1976 téli szemeszterének kezdetén találkoztam kollégámmal, az ókori egyháztörténet tanárával, Ernst Dassmann-nal. Azzal búcsúzott:

„Jövő héten Rómában találkozunk.” Erre azt válaszoltam: „Én nem leszek ott, mert ahová nem kapok meghívót, oda kéretlenül nem megyek.” Ugyanis hallottam Stasiewskitől, hogy a német nyelvterületen működő egyháztörténészek szokásos évi gyűlésüket ezúttal Rómában tartják. Erre Dassmann kolléga: „No, majd én írok Kötting professzornak.” Bernhard Kötting az ókori egyháztörténet tanára volt a münsteri egyetemen, és az említett egyháztörténeti közösséget vezette mint annak elnöke. A meghívókat is ő küldte szét.

Mivel Münsterből nem jött semmi, otthon maradtam. Azután hallottam, milyen nagy gyűlés zajlott le Rómában, a társaságot Hubert Jedin vezetésével még VI. Pál pápa is fogadta. Rosszulesett a mellőzés, még inkább, amikor Bernhard Stasiewskin keresztül a következő történetet is meghallottam.

Bernhard Kötting Mainz püspökénél, Voigt bíborosnál, a korábbi münsteri dogmatikatanárnál 1976 kora nyarán arról panaszkodott, hogy a bonni kar egy külföldit, oda nem valót, a magyar Adriányit nevezte ki a közép- és újkori egyháztörténeti tanszékre. Véletlenül jelen volt a beszélgetésen a bonni Franz Böckle is. Ő elmondta a jelenlévőknek, mi indította a kart a javaslatára, később pedig beszámolt a történetéről volt tanáromnak is. És mi történt ezután?

Október végén levelet kaptam Kötting professzortól, elnézést kért, nem tudta, hogy engem már májusban kineveztek! Ekkora hazugság, ennyi aljasság felháborított! Nemcsak azért, mert igenis tudott a kinevezésemről, hanem azért is, mert az utánam jóval később Bochumba kinevezett Angenent meghívta Rómába. El is határoztam, ha engem így fogadnak a német kollégák, akkor soha nem látogatom meg a német nyelvű egyháztörténészek gyűlését! Ha ők nem vesznek be engem a maguk körébe, akkor én is levegőnek nézem őket! Nem is mentem el hozzájuk 24 év alatt, csupán egyszer, annál is inkább, mivel ők az évi közgyűlést mindig a szokásos pünkösdi utáni szabad héten tartották, én pedig 1977 óta minden évben éppen akkor bonyolítottam le a tanítványaimmal az egyhetes külföldi tudományos kirándulásaimat.

A német kollégákkal ellentétben a tanítványaim körében csakhamar igen népszerű lettem. Ennek ékes bizonyítéka volt a következő eset is. Egy alkalommal a kar az elismert mainzi dogmatikust, Walter Kaspert – ma bíboros Rómában – hívta meg egy vendéglőadásra. Ez délelőtt tíz órakor volt a nagy X-es előadóteremben. Nekem reggel kilenckor már órák volt, és utána feltartottak. Csak később mehettem az előadásra, amikor a dékán már az előadót köszöntötte és bevezette, illetve amikor Walter Kasper már elkezdte az előadását. Ahogy beléptem az előadói pulpitus mögött, a hallgatókkal szemben, a terembe, hatalmas tapsvihár tört ki, szinte szünni sem akart. Walter Kaspernek meg kellett szakítania az előadását, ő és az egész tanári kar mosolyogva nézett rám, míg a kollégák között az első sorban helyet nem foglaltam.

Említettem, hogy tanszékemhez egy félnapos titkárnői állás is tartozott. A munkaerőt még Hegel professzor állította munkába. Jelöltem nem volt, ezért szívesen átvettem. Wilma Welter asszony tulajdonképpen a vendéglátóiparból jött, a gyorsírással és a gépeléssel kissé hadilábon állott, ezért az iratokat, mielőtt kimentek vagy aláírtam őket, gondosan át kellett olvasnom. Néha az iratokat úgy tette a különféle iratgyűjtőkbe, hogy nem találta, amikor újra szükség lett volna rájuk. Ilyenkor mindig azt mondta: „Professzor úr! Maga az iratot biztosan hazavitte!” Emberileg azonban kitűnően megértettük egymást. Igazi kölni – „gemütlich” – természet lévén nagyon jól tudtunk együttműködni. Baráti viszonyba kerültem a családjával is, és ez a barátság az évek múlásával, 1993-as nyugdíjazása után is egyre szívélyesebbé vált.

Panaszra munkatársaimmal kapcsolatban sohasem volt okom, az egy Overath és egy kérészeletű diákkisegítő kivételével. Ellenkezőleg, 26 éven keresztül kiváló gárda vett körül, amely szeretettel, megbecsüléssel, ragaszkodással tartozott hozzám. Minden kívánságom

szívesen teljesítették. De én is megbecsültem őket, egyenrangúaknak kezeltem, támogattam, segítettem őket. Igyekeztem minden gondjukban, bajukban segítségükre lenni. A heti három délelőttön, amikor előadásaim voltak, majdnem mindig egy-egy félóra magam mellé ültettem őket, kávé és péksütemény kíséretében. Beszéltünk az egyetem, a kar, az intézet problémáiról vagy a közélet eseményeiről, én pedig meséltem nekik az életemről, az élményeimről és az utazásaimról. És persze ők is megnyíltak. Hányszor vették igénybe egyházi szolgálataimat is esküvőkor, kereszteléskor, temetéskor!

A kar dékánja

Botterweck professzor utóda a dékáni hivatalban a fiatal egyházjogász, Heinrich Flatten utóda, a bonni születésű Winfried Ayman lett. Vele igen szívélyes, sőt baráti kapcsolatba kerültem, mert mindenben hasonló gondolkodásúak voltunk. Mivel a kar bevásárolt az egyetem szenátusába szenátornak, Ayman mellett természetesen a szenátus minden ülésén is részt vettem. Így rövidesen alaposan betekinhettem az egyetem életébe és vezetésébe, és jó kapcsolatba kerültem Alois Heupel és Rolf Leis rektorokkal is. Ezek után nem lepett meg, hogy a kar a következő tanév dékánjának szemelt ki. Az ügy mögött Botterweck állt mint annak mozgatója. Azt hirdette, ideje, hogy a kar a dékánt ne csak az anszienitás (korelnökség) alapján válassza, hanem letről is, a fiatalok közül. Így lettem 1977 júniusában a kar dékánjává választva, és hivatalom 1977. október 18-ától 1978. október 18-áig tartott.

Sajnos, mindjárt dékánágom elején Ayman kollégát elvesztettük, mert megpályázta Münchenben a német nyelvterület legprominensebb egyházjogi tanszékét, és bár a müncheni kar nem őt javasolta a minisztériumnak első helyen, Josef Ratzinger, müncheni érsek nyomására a miniszter őt nevezte ki tanszékvezető tanárnak és a Kánonjogi Intézet igazgatójának. A forma szerint ehhez a miniszternek ugyan joga volt, mert nem köteles a kar javaslatának sorrendjét követni, de nem kétséges, hogy ezzel provokálta és megbántotta a kart. Mint hallottam, a kari kollégák éveken keresztül éreztették is ezt Aymannal. Különben rám mint dékánra hárult a feladat, hogy Aymant Bonnból búcsúztassam.

Mint dékánnak egyik első feladatomban tartottam, hogy a munkatársaimmal, és a diákok képviselőivel is szívélyes, bizalmas kapcsolatot teremtsék. A megbeszéléseket kávé, sütemény mellett bonyolítottam le a dékáni hivatalban (ilyenről még hallani sem lehetett másutt vagy a korábbi dékánok részéről). Éppen ezért a hivatalnak még egy hűtőgépet is ajándékoztam.

Bemutatkozó látogatást tettem a kölni érseknél, és az aacheni püspöknél is. Mindketten, Höffner bíboros és Klaus Hemmerle püspök, szívélyesen fogadtak. Amikor az utóbbinak mondtam, a kar az új fundamentális teológia tanára, Hans Waldenfels mellett még egy másik jezsuitát is meg akar hívni, azt válaszolta: „Gondolja meg, dékán úr, hogy egy plusz egy jezsuita nem kettő.” Nem is lett belőle semmi, de csak nagy huzavona után lehetett a kar teljes létszámát betölteni.

A legnagyobb probléma Karl Delahaye, aacheni egyházmegyes pap valláspedagógiai és homiletikai tanszékének betöltése volt. A kar Paul Zulehner, akkor regensburgi tanárt jelölte első helyen utódnak. De Zulehner már majdnem egy éve hitegette a karunkat, azonban végleges választ sem nekünk, sem a minisztériumnak nem adott. Jelölését megelőző bonni előadása („Vorsingen”) is inkább tűzijátékhoz hasonlított, semmint komoly tudományos előadáshoz. Szóval mindjárt hivatalom első napjaiban felhívtam, és válasz elé állítottam: vagy egy héten belül elfogadja a tanszékét, vagy úgy tekinti őt a kar, mint aki lemondott a bonni meghívásról. Ez aztán használt. Pár nap múlva jött az értesítés: lemond a bonni állásról. A következő kari ülésen aztán Botterweck a kar háláját tolmácsolta: Adriányi nélkül még most is csak várhatnánk. Így megnyílt az út a további eljárás és a második helyen jelölt kandidátus előtt. Gottfried Bitter kapta meg, még ugyanebben az évben, a tanszékét.

Bonyodalmak voltak a keresztény társadalomelmélet katedrája körül is. Amikor Franz Groner nyugdíjba ment, nem volt elég és megfelelő jelentkező a kar pályázati kiírására. Franz Böckle, a morális tanára vette kezébe a dolgot, és két kari ülésen is megpróbálta a karral elfogadtatni, hogy csakis az ő jelöltje jöhet számításba, egy észak-rajnai szociológus. A kar nem volt elragadtatva az ötlettől, mert Böckle jelöltjének még teológiai doktorátusa sem volt, nemhogy teológus vagy pap lett volna. Cselekedni kellett. Rövid úton kihallgatást kértem

Höffner bíborostól, és feltártam neki a helyzetet. Azt válaszolta: „Mint a szak tanára azt Trierben, és Münsterben is teológiai szakterületnek tartottam, és annak tartom ma is. Számomra elfogadhatatlan, hogy a bonni tanszéket egy nem szakképzett laikus foglalja el. Ezt megmondhatja a karnak is.” A bíboros véleményét természetesen a következő kari ülésen a kollégák tudomására hoztam. Világos volt, hogy a kar sem a bíborossal, sem pedig a fennálló egyházi rendelkezésekkel, amelyekkel a terv nem volt összeegyeztethető, nem akar ujjat húzni. Ekkor azután Böckle is beleegyezett, hogy a kar a freiburgi ordináriust, Lothar Roos professzort hívja meg Bonnba. Így is történt. Roos 1978-ban Groner örökébe lépett.

Dékánságom elején még egy kényes kérdést is intéznem kellett. Meghívót kaptam a düsseldorfi minisztériumba egy meg nem nevezett témájú eszmecsereére. Meglepett, hogy a jelzett nap délelőttjén sürgős telefonhívást kaptam a kölni érsekségtől: Mielőtt a minisztériumba megyek délután, keressenem fel az észak-rajna-vesztfáliai püspökök hivatalát Düsseldorfban. Ott azután megtudtam, miről is van szó: azoknak a katolikus teológiai tanároknak a jövőbeli alkalmazásáról, akiktől megvonták az egyházi felhatalmazást, a „venia legendi”-t.

A megbeszélésen rajtam kívül a münsteri és a bochumi katolikus teológiai kar dékánjai is részt vettek. Míg mindkettő – számomra érthetetlenül – a mellett kardoskodott, hogy ezek a tanárok is a rendes katolikus teológiát taníthassák, kerek perccel megmondtam, hogy erről szó sem lehet. Minden katolikus teológiai tanár nem a saját, hanem az egyház hivatalos tanítását hirdeti, ha ettől eltér, és az illetékes püspök tőle a megbízatást megvonja, taníthat továbbra is az egyetemen, de előadásainak címe és témája nem lehet azonos a rendes katolikus előadások címével. Ezeknek másképp kell hangozniuk, és a tanárok helye sem lehet a katolikus teológiai karokon belül, hanem csak azon kívül. Az illető minisztériumi osztályfőnök és két társa ellentmondás nélkül vette tudomásul a közlésemet.

Még este felhívtam az érsekséget, egyenesen Höffner bíborossal kapcsolatos össze. Ebből is lehetett látni, milyen fontosnak tartotta az ügyet. Röviden informáltam az ülés lefolyásáról, és közöltem ott elhangzott állásfoglalásomat. Nagyon köszönte, és hálálkodott, mondván, értékes szolgálatot tettem az egyháznak. Számomra ez magától értetődő volt, mert azokat a kollégákat, akik akkoriban szakítottak az egyházzal, de a tanszéküket minden további nélkül meg akarták tartani, nem tudtam sem megérteni, sem megvédeni.

Dékáni teendőim, a hivatalos irányítás, levelezés, az ülések előkészítése és levezetése, a beszámolók elkészítése és a témérdek protokolláris elkötelezettség mellett (fogadások, meghívások stb.) jelentős volt az új kollégák beiktatása és az évi ünnepélyes doktorrá avatás is. Szerencsémre mindenben igen hathatósan segített a dékáni hivatal már hosszú évek óta rutinos ügyvezető titkárnője, Eva Maria Hyna is. Kitűnő volt a gép- és gyorsírása. Neki nem lehetett olyan gyorsan diktálni, hogy ne írt volna még gyorsabban, és a kar vezetésének minden csínját-bínját ismerte. Sőt emberileg is nagyon jól megértettük egymást, mivel ő és a szülei kitelepített szudétánémetek voltak. Közös gyökereink, szenvedéseink mellett messzemenően hasonlított mentalitásunk is.

Nyári dékáni működésem tetőpontját egy kari ünnepség jelentette, amit az akkor divatos francia szóval „fête”-nek hívtak. A kart és valamennyi hallgatót, 1500 diákot meghívtam egy szombat délutánra a Bad Godesberg-i Godesburg lovagtermébe. A legtöbb kolléga eljött, és a hallgatók közül is vagy kétszázan. A feldíszített és fehér asztalokkal, székekkel berendezett terem bejáratánál kézfogással köszöntöttem minden belépőt. A frappáns bevezetőben, amikor a Godesburg történetét is röviden vázoltam, köszöntöttem a megjelenteket, és ismerttettem a programot. Ez *Szirmay Márta* operaénekesnővel kezdődött, aki előbb néger spirituálékat, majd magyar dalokat énekelt, a kölni operaház magyar korrepetitorának zongorakíséretével. A korrepetitort én fizettem. *Szirmay Márta* kapcsolatunkra hivatkozva nem kért honoráriumot, de ennek fejében egy irdatlan nagy csokor virágot kapott, aminek az ára csaknem egy honoráriumot tett ki. Ezután egy bonni egyetemista mutatott be igen sikeres

bűvészmutatványokat – persze az én költségemre. A „fête” csaknem három óra múlva ért véget, a siker átütő erejű volt. A következő dékán, Wilhelm Breuning kért is, segísek neki, mivel szeretné a megkezdettet folytatni. De később már nem tért vissza rá, és így a következő kari ünnepség csak 2004 júniusában volt, mikor a dékán már nem is tudva az előzményekről, az ünnepséget úgy aposztrofálta, mint az elsőt a kar történetében.

A kar hagyományához tartozott, hogy a nyári szemeszter végén a dékán a kar összes tagját, tehát az emeritált kollégákat is, vacsorára hívja meg. Én ezt Bad Godesbergben egy Rajna-parti, híres régi szálloda-vendéglőben rendeztem meg, ahol már *Goethe*, Viktória angol királynő, és Adenauer is megfordult.

A karral kapcsolatban új szokást vezettem be, amely mindmáig fennáll. A téli és nyári szemesztereket bevezető szentmisék („Eröffnungsgottesdienste”) után elődöm, Ayman a misék résztvevőit egy kis eszmecesterre hívta meg a bonni Remigius vagy Münster templom kerengőjébe. Már kétszer volt ilyen eszmecester, és azonnal népszerűvé vált, hiszen szóba lehetett állni professzorokkal, kollégákkal, ismerősökkel, barátokkal. Én azután arra gondoltam, miért kell mindenkinek csak úgy, a lábán tipródnia (állófogadás), ezért saját költségemre rendeltem sört, vizet, üdítőt és ízletes kenyeret aprítva, és kértem a diákjaimat, segítsenek a felszolgálásban. Ennek meg is lett az eredménye: az istentisztelet látogatóinak a száma több százra nőtt, és a zöme eljött az ehhez kapcsolódó állófogadásra is.

Az 1977–1978-as téli szemeszter bevezető szentmiséjét Höffner bíboros celebrálta. Őt még Ayman dékán hívta meg, de a lebonyolítása már rám hárult. A bíboros nemcsak a kart és a hallgatóit hívta meg, hanem a rektori hivatalon keresztül az egyetem valamennyi professzorát, hallgatóját is. Szentbeszéde külön erre az alkalomra készült, és a rákövetkező fogadáson a Münster Plébánia nagytermében már a kinyomtatott szövegét is szétszarta. Több mint száz professzor jött el, a szentmisének és a fogadásnak roppant sikere volt. Mint dékánra rám hárult a kedves kötelesség, hogy a bíborosnak köszönetet mondjak. Ezzel kapcsolatban kell megjegyeznem, hogy Höffner szinte szóról szóra azt mondta a szentbeszédében, amit már kinyomtatva magával hozott, pedig a beszédet nem olvasta föl, hanem szabadon prédikált. Csodáltam hallatlan memóriáját, hiszen akkor ő már 71 éves volt.

Amikor 1976 májusában a rektor kezéből a miniszter kinevezését tanszékemre megkaptam, és amikor 1977-ben dékánná választottak, a kar lényegében még a régi volt. A kollégák majdnem mind még az 1950-es és az 1960-as évek elején kapták a tanszékeiket, és minden szempontból a régi német egyetemi tanárok, az „ordináriusok” jellegét képviselték. Ez azt jelentette, rendkívüli szaktudással, felkészültséggel rendelkeztek, de csak a szakterületükön, mert általános műveltségük a zene, az irodalom, a művészetek stb. terén egy-két kivételtől eltekintve (mint Stasiewski), legtöbbször teljesen rudimentális (kezdetleges, elemi szintű – *A Szerk.*) volt. Ezek őket nem is érdekelték. Azonkívül rettenetesen individualisták is voltak. Nem önzőek, de mindent saját szakterületükön, egyéni szemüvegükön keresztül néztek. Mint dékán szoktam volt mondani, könnyebb száz bolhát egy irányba terelni, mint tíz professzorral közös nevezőre jutni. Valamennyi kolléga pap volt, és egy-két kivételtől eltekintve, akik már diákkoruk óta ismerték egymást, nem is tegeződtek. Néha hatalmas szellemi csaták zajlottak a kari üléseken, főként, ha Flatten Botterweck professzorral összecsapott. Ilyenkor az „aber, aber, Herr Kollege!” csak úgy röpködött a levegőben, és a szellemi párbaj egy csaknem félórás tűzijátékhoz hasonlított. A partnerek az argumentáció minden regiszterét meghúzták.

A szót a karon ez a két tanár vitte. Heinrich Flatten nemzetközi hírű egyházjogász közmegebecsülésben állott. Rendkívüli tudása, éles esze, logikus gondolkozása összes szakkollégája fölé emelte. Emberileg kissé tartózkodó volt, de mindig fair és figyelmes. Nem volt titok, hogy több püspökfelterjesztési listán is szerepelt, így azon a listán is, amelyik végül Frings bíboros utódjának Höffner münsteri püspököt hozta. Amikor Flatten nyugdíjba ment, eljött hozzám, a lakásomra, és kért, vállaljam el egy időre a kölni egyházi bíróságon a

proszinodális bíró tisztét. Ő ugyanis ekkor elvállalta a bíróság vezetését, és új munkatársakat keresett. Nem volt megelégedve az egyházi házassági ügyek vezetésével a kölni szentszékhez tartozó limburgi és münsteri egyházmegyékben, és ezt a kölni fellebbviteli hatóság munkájával próbálta korrigálni. Hálából a kölni érsekségnél elvállaltam a feladatot. Így lettem 9 évig bíró Kölnben, míg más megterhelések miatt meg nem kellett válnom bírói tisztségemtől. A periratok átlag 400-500 gépelt oldalt tettek ki, és ezek áttanulmányozása, az ítélet írásos kidolgozása már túl sok időt vett igénybe, más elsőbbségi kötelességeim terhére. Flatten ugyanis évente csak 5-6 pert adott át nekem, de utódja már 12-15-öt, és hiába kértem ezek mérséklését, nem teljesítette a kívánságomat. Ezért azután kértem a felmentésemet.

Amikor Flatten a karon 1975 júniusában utolsó előadását („lectio ultima”) tartotta, eljött rá Frings bíboros, már nyugdíjas érsek is. Flatten kolléga engem kért, hogy a már nagyon gyenge, erőtlen, madártermetű és szinte vak bíborost fogadjam a kapuban, és kísérem föl az előadóterembe. Amikor karon fogtam a bíborost, mondtam neki: „Flatten professzor karunk egyik oszlopa.” Mire jellegzetes magas hangján azt válaszolta: „Aber was, er ist eine Säule des deutschen Katholizismus!” (Ugyan, mit! Ő az egész német katolikus egyház oszlopa.)

Botterweck professzor, az ószövetség tanára majdnem kétméteres volt, de fél lábát a II. világháborúban elvesztette. Protézise miatt erősen sántított. Régi kollégáiról, tanáraitól, például Nötsche professzorról sokat tudott jóízűen mesélni, amit mindig így vezetett be: „Man muss wissen” (tudni kell). Erős személyiség lévén ellentmondást nem tűrt. Nem volt hajlandó 1974 után a kar tógáját hordani, ami addig pedig minden professzor számára ünnepélyes alkalmakkor kötelező volt, mert úgy gondolta, abban sántítása miatt nevetséges. Az előadásaira, a többi kollégával ellentétben, mindig többtagú kísérettel vonult be a terembe, ahonnét a főasszisztense nem hiányozhatott. Érdekes, hogy Flatten is, és Botterweck is, hosszú egyetemi tanári működésük alatt csak egy-egy tanítványt habilitált. Flatten Horst Hermannnt habilitálta, aki azután münsterben mint pap és tanár botrányos körülmények között szakított az egyházzal; és Botterweck 23 éves bonni működése alatt csak Karl-Heinz Fabryt. Botterweck mindegyik tanítványával összekülönbözött, köztük habilitációra kiszemelt asszisztensével, Josef Plögerrel, a későbbi kölni segédpüspökkel is. Amikor egyszer azt mondtam neki, arámot Aistleitner professzornál tanultam Pesten, igen megnőtt előtte a tekintélyem, mert ő is tudta, milyen nemzetközi hírnévnek örvendett Aistleitner az orientalisták és az ószövetségi-tanárok között, nem utolsósorban a Tel-el-Amarna-i ékírásos levelek megfejtésével, közlésével.

Köztem és Botterweck között a viszony akkor sem romlott meg, amikor Zimmermann professzor 1980-ban nyugdíjba vonult, és a kar utódjának kérdésében két táborra oszlott. Zimmermann maga és Botterweck a különben közkedvelt és általam is az aacheni együttműködés alapján nagyon becsült Ernst Nelessen privátdocenst akarta utódnak, míg Böckle arra való hivatkozással, hogy Nelessen jelölése „házi” jelölés („Hausberufung”) lenne, ellene minden követ megmozgatott. Amikor pedig a kar többsége mégis Nelessen mellett döntött, és így terjesztette föl a listát a szenátusnak, Böckle egy különvotumot nyújtott be a miniszternek, és ennek elkészítéséhez még az evangélikus teológiai kar újszövetségi-tanárát is megnyerte. Az eredmény az lett, hogy a miniszter a kar listáját visszautasította. Volt is hatalmas, szenvedélyes vita a karon belül. A harc végül is úgy dőlt el, hogy a kar új listát készített, Zimmermann utóda Helmuth Merklein lett, míg Nelessen röviddel később tanszéket kapott Würzburgban. Sajnos, csak rövid ideig tevékenykedhetett, hamar, fiatalon halt meg.

Jómagam az ügyben úgy véltem, bár én magam is „házi” meghívással kaptam a tanszéket, hogy ennek a jelenlegi helyzetben nem látom szükségét. A pályázatra jelentkezők ugyanis semmiben sem maradtak el Nelessen mögött, nincs annak kézzelfogható magyarázata, nincs döntő érve, miért kellene az előírások ellenére Nelessent előnyben részesíteni. A véleményemet ki is fejtettem a vitában, és hivatkoztam arra is, hogy az általam konzultált emeritált kollégák, mint Flatten és Stasiewski professzor, hasonlóan vélekednek. Különben,

mondottam, ha a kar többsége mégis Nelessen mellett tart ki, nem zárkózom el a kar kívánsága elől, csatlakozom a többséghez. De a többség nem jött létre, és nem támogatta Zimmermann és Botterweck ismételt pozícióját. A történettel kapcsolatban Botterweck ugyan megjegyezte, elfeledkezem-e arról, mit tett értem, de végül is nem neheztelt rám, míg a kar többsége igen sokra értékelte, hogy Botterweck nyomása ellenére nem adtam be derekamat.

A kar megbecsült, jeles tagja volt Heimo Dolch, a fundamentális teológia tanára – a híres fizikus, Werner Heisenberg tanítványa –, Karl Delahaye, a valláspedagógia és homiletika tanára, Karl Otto Nussbaum, a liturgia tanára, és Heinrich Zimmermann, az újszövetség tanára. Mindannyian a kar régi, konzervatív szárnyát képviselték, alapos szaktudással, szigorú egyházi felfogással. Ebből a sorból csak a svájci Franz Böckle, 1963 óta a morális tanára lógott ki. A kar 1980-ban bekövetkezett nagyobb átalakulásáig teljesen visszafogott, tartózkodó szerepet játszott. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy az idézett gárdához tartozott a két régi, Hegel és Groner professzor, sőt a két újabb dogmatikus, Willy Breuning (1962 óta) és Hans Jorissen (1966 óta) is. A két utóbbi szaktudásán kívül kedves, megnyerő természete révén is a kar közkedvelt tagjai közé számított, sőt számít még ma, 2007-ben is.

Egyháztörténeti kollégám, Ernst Dassmann 1969-ben, münsteri habilitációja után került a karra. Az ókori egyháztörténetet és a patrológiát tanította. Nem kétséges, hogy egészen a kinevezésemig Hegel nézetét osztotta velem kapcsolatban, de amikor a kar mégis engem javasolt első helyen, megjegyezte, reméli, jól fogunk együttműködni. Dassmann kollégám münsteri egyházmegyes pap és veszfáliai lévén, szűkebb hazája tipikus karakterét képviselte. Tudott humoros, szellemes is lenni, szakképzettségéhez, szorgalmához kétség sem fért, de vele mint veszfáliaiival sohasem lehetett felmelegedni. Míg én megpróbáltam emberi és szakmai vonalon mindig őszinte és informatív lenni, ő addig sokszor elzárkózott, és olyan dolgokról sem tájékoztatott, amelyek pedig tanszékem dolgaiba vágtak. Ez főleg akkor volt érzékelhető, ha turnus szerint ő vette át minden második évben az Egyháztörténeti Intézet igazgatói posztját.

Új kollégák

A kar struktúrájában és felfogásában jelentős változást hozott az 1977-es esztendő. Április 1-jén Hubert Müller lépett Ayman professzor örökébe, október 1-jén Dolch utódként Hans Waldenfels kapta a fundamentális teológia tanszékét, és november 9-én Helmut Merklein lett Zimmermann tanszékének, az újszövetségi teológiának a tanára. Merklein hamarosan nemcsak mint eszes, hanem erős egyéniség is feltűnt, és már teológiai tanulmányai idején jó barátságba került Müllerral. Mindketten teljesen új hangot ütöttek meg a karon. Elkezdődött a kollégák közötti tegeződés, Merklein évente, nyáron vacsorára hívta meg a kart, barátait vidéki otthonába, és megindította a kar egyhetes-tíznapos tudományos utazásait is. Ezek a Szentföldre, Egyiptomba, Görögországba, Törökországba, Szíriába vezettek. Merklein és Müller természetesen a karon belül és minden, a kart érintő kérdésben egy húron pendült.

Ehhez jött még, hogy az 1982. január 8-án Botterweck örökébe lépő Frank-Lothar Hossfeld is a barátjuk lett. Így alakult ki rövid időn belül a karban egy „triumvirátus”, amelyik az ügyeket már a kari ülés előtt eldöntötte. Annál is inkább, mivel az 1977. október 1-jén kinevezett Waldenfels, az 1977. december 1-jén kinevezett Friedhelm Bitter, sőt az 1981. július 13-án Jorissen örökébe lépő Josef Wohlmuth is hozzájuk csatlakozott. A változást és terveiket csakhamar Böckle is követte. A karon csak két „konzervatív” maradt. Ugyanis Dassmann visszahúzódott, különben sem termett küzdelemre. Maradtunk tehát ketten: Lothar Roos és jómagam. Nem kell mondani, a „triumvirátus” és annak sleppje az üléseken minden ellenérvünket egyszerűen lesöpörte az asztról. A későbbi konfliktusok, problémák, és a kar legújabb struktúrája minden részletében erre az új szituációra ment vissza.

A két szentírásstudománnyal foglalkozó kolléga, Merklein és Hossfeld kinevezése az éppen nyugdíjba menő ordináriusok halálával lett esedékes. Zimmermann 1980. április 11-én halt meg, őt követte 1981. április 15-én Botterweck. Mindketten néhány hét leforgása alatt betegedtek és boldogultak meg. Flatten, Dolch, Zimmermann és Botterweck nyugdíjazásával a kar régi gárdája és erőteljes struktúrája egy csapásra megszűnt, majd megváltozott.

Újabb, jelentősebb változások a karban akkor történtek, amikor Walter Fürst 1985. április 1-jén megkapta az újonnan felállított pasztorális teológia tanszékét. A Bernhard Stasiewski tanszéke körül kialakult események kapcsán már szoltam arról, hogy a tanszékét „csupaszon” helyezték ideiglenesen a bölcsészkarhoz, és most, amikor 1984-ben újra „csupaszon” visszajött hozzánk, ismét kérdésessé vált, mi legyen a tanszékkal. A kar szinte valamennyi tagja arra voksolt, hogy az évtizedek óta hiányolt pasztorális teológia kapjon vele végre tanszékét. Ilyen tanszék már évtizedek óta minden német katolikus teológiai karon működött, csak nálunk nem, mert a kar elmulasztotta a jó gazdasági konjunktúra („Wirtschaftswunder”) idején a tanszék felállítását sürgetni.

Dassmann kollégám mást tervezett. Négyszemközt közölte velem, most jött el az ideje a harmadik egyháztörténeti tanszék visszaállításának. A közép- és újkori egyháztörténetet vegye át tőlem Norbert Trippen, az 1975-ben habilitált magántanár, én pedig továbbra is tanítsam a kelet-európai egyháztörténetet. Természetesen nem maradtam adós a válaszzal. Megmondtam, hogy nem lehetek nyolc év után egyszerű hézagpótló („Lückenbüßer”). Majd ha nyugdíjba megyek, dönthet a kar, akarja-e, és hogyan a kelet-európai történetet a közép- és újkori egyháztörténettel együtt taníttatni. De addig nem mondom le semmiről. Ha nyolc évig jó voltam, és meg volt velem a kar elégedve, akkor legyen a kar velem megelégedve most, és a jövőben is. Különben is teljesen illuzórikus a kartól a harmadik egyháztörténeti tanszék visszaállítását elvárni, mert a céljuk más: a rég hiányolt pasztorális teológia etablálása

(megtelepítése – *A Szerk.*). Így azután Dassmann kolléga már nem is forszírozta az ügyet, sem privátim, sem a karon belül. Jómagam pedig Norbert Trippennek, aki az ügyben felkeresett, őszintén feltártam nézetemet. A megbeszélésről felettébb lesújtva távozott, de köszönte az őszinte szót. Jó emberi viszonyunkat a dolog nem zavarta. Később a neki felajánlott regensburgi tanszéket Höffner bíboros kérésére nem fogadta el, aki őt azután kanonoknak és a kölni papnevelő rektorának nevezte ki. Trippen 2001-ben mint az érsekség iskolaügyi bizottságának vezetője ment nyugdíjba.

Walter Fürst kinevezése természetesen tanszéke rendes állományának problémáját hozta magával. Mivel „csupaszon” jött vissza, ahhoz sem asszisztens, sem titkárnő, sem tanszéki munkaerő nem tartozott. Az egyetem azon a véleményen volt, hogy a kar adja vissza a tanszéknek azokat az állásokat, amelyek korábban a Stasiewski-tanszékhez tartoztak. De hát ezeket a kollégák már régen szétszították egymás között! Megindult a veszekedés. Velem szemben a „szolidaritás” érvével jöttek: „Neked két asszisztensed van, az egyiket add át Fürstnek.” Hogy én ezért 1976-ban egy „wissenschaftlicher Rat” állást adtam, és hogy én a Stasiewski-tanszék állományából semmit sem kaptam, nem számított. A kar a második asszisztensi állást elvette tőlem. Átmenetileg kaptam ugyan egy diák tanszéki munkaerőt, de később ez is átment Fürst tanszékéhez.

Ezzel kapcsolatban történt, hogy Fürst kolléga egy reggel a kar folyosóján hangosan nekem támadt. Mindenki hallhatta: „Mit képzelsz? Te elveszed a munkaerőmet? Ezt nem hagyom ennyiben!” Mire azt feleltem: „Fogalmam sincs, miről beszélsz. Ez sose volt szándékomban, és nincs is, a dolgot majd a személyzeti osztályon tisztázom.” Ott kiderült, hogy Fürst teljesen félreértett valamit. Természetesen sem akkor, sem később nem kért bocsánatot. Tudtam, hiába is várom el tőle: sosem volt gyerekszobája, igen egyszerű, hogy ne mondjam, primitív családból származott. (Ennek ellenére a bátyja rottenburgi püspök lett.)

A kar toulouse-i és varsói kapcsolata

Még Ayman dékáni hivatala idején, 1975 májusában került a karon szóba, ki vesz részt a bonni egyetem toulouse-i delegációjában. Karunk az ottani Institut Catholique teológiai karával partneri kapcsolatban állt, mint ahogy a bonni egyetem is a toulouse-ival. Senki sem jelentkezett. Már csak azért sem, mert a kar több mint egy tucat tagja közül egy sem tudott francia nyelven. Így jómagam vállaltam el a feladatot, és utaztam egyhetes toulouse-i látogatásra, az egyetem rektorával, a kancellárral és a delegáció többi tagjával. Nekem az Institut Catholique székházában jutott hely, de különben a küldöttség teljes programjában részt vettem, a kirándulásokkal és a pompás vacsorákkal egyetemben. Ebből alakult ki azután bensőséges és szívélyes viszonyom az Institut Catholique-kal, amely még nyugdíjazásom (2000) után sem szakadt meg. Erről majd még részletesen szólok.

A varsói partneri kapcsolatnak hosszú története volt, sehogy sem akart létrejönni. Azután dékáni hivatalom idején, 1978 májusában, Páduai Szent Antal napján megtörtént a csoda: a varsói Katolikus Akadémia rektora, Stepan Stepien professzor Bonnban aláírta a karunkkal a társszerződést. Mögötte mozgalmas múlt állt. Még az 1970-es évek elején a Varsói Egyetem a bonni politológus, Hans-Adolf Jacobsen bevonásával a bonnival társszerződést kívánt kötni. De kiderült, csupán a Bölcsészettudományi Karral, mivel a Varsói Egyetem a többi kart, mint az orvosit, a természettudományit és a két (katolikus, evangélikus) teológiai kart, leválasztotta. A bonni szenátus viszont kikötötte: társszerződés vagy minden bonni karral, vagy sehogy sem jön létre. Az ügy, amely lengyel részről természetesen kezdetől fogva politikai volt, a legfelsőbb politikai vonalra tolodott, német vonalon is. De sem Genscher külügyminiszter, sem Helmut Schmidt kancellár nem tudott a bonni nézetnek Varsóban érvényt szerezni. Évek vajúdása után Varsó végül beadta a derekát. Aloys Heupel rektornak Varsóban megígérte a lengyel kulturális miniszter, ha aláírja a szerződést, a leválasztott régi karok, most önálló egyetemek, illetve főiskolák szintén szerződést köthetnek Bonn-nal. Így jött létre a karunk és a varsói Katolikus Akadémia (most már Wyszynski Egyetem), valamint a bonni evangélikus teológiai kar és a varsói Keresztény Akadémia között a társszerződés. Kapcsolatom mind Varsóval, mind Toulouse-zal igen szorossá, baráтивá vált. Erről szintén majd később.

Első habilitáltam: Karl Rivinius

Amikor megkaptam a tanszékeket, Hubert Jedin a lelkekre kötötte, gondoskodjam arról, hogy a „harmadik világ”-gá növekedett Világegyház története is szakképzett előadót kapjon. Ő már nyugdíjba vonulása (1965) előtt is rendszeresen tartott előadásokat a témáról, és kikötötte, hogy utódja, Hegel is legalább heti egy órában tegye ugyanezt. Hegel az első években meg is tette, de később már elhanyagolta. Jómagam azt válaszoltam Jedinnek, egy üleppel csak egy lovon ülhetek, a teljes középs- és újkori egyháztörténet mellett csak a kelet-európai tudom szakszerűen előadni. De gondom lesz rá, hogy megfelelő embert keressek a feladatra.

Közben Pater Drf. Karl Rivinius, a Steyler misszió tagja jelentkezett nálam, és érdeklődött egy esetleges habilitáció iránt. Ő Erwin Iserloh tanítványa és asszisztense volt Münsterben, a képzettsége, eddigi publikációi kitűnőek voltak, ráadásul a katolikus missziók, az új egyházak témaköréből. Kérdeztem tehát Jedin professzort, elfogadná-e Pater Riviniust, miután habilitált, a keresett téma előadójaként. Azt válaszolta: „Örömmel, hiszen az írásai a témába vágnak és nagyon jók.” Ekkor, 1978 nyarán, dékáni évemben, arra kértem Hubert Jedint, jöjjön el egy kari ülésre, és okolja meg a kollégáknak, miért volna szükség egy olyan egyháztörténelemből habilitált magántanára, aki a világegyház történetét adja elő. Jedin el is fogadta a felkérést, és az egyik kari ülés befejező pontjaként részletesen kifejtette a nézetét és az érveit. A kar meghallgatta, de se nem kérdezett tőle semmit, se eszmecserebe nem bocsátkozott vele. A hallgatást rossz előjelnek véltem.

Az ügy húzódtott, mert Pater Rivinius dolgozata a katolikus missziókról Kínában a XIX. században, a terjedelmes levéltári kutatások miatt három év munkáját vette igénybe. Amikor az ügy ismét aktuálissá lett, Botterweck professzor azt mondta nekem, Waldenfels kolléga agitál a terv ellen, mivel attól tart, hogy missziótörténet címén Pater Rivinius az ő szakterületébe, a nem keresztény vallásokba kaszál bele. „Különb is – mondta –, miért akarod Riviniust missziótörténet szakra habilitálni?” „Hogyhogy?” – kérdeztem vissza. „Erről szó sincs! Magam is csak középs- és újkori egyháztörténeti szakon vagyok habilitálva, eszem ágában sincs olyan szakterületre habilitálni valakit, ahol sem ő, sem én nem vagyok kompetens. Amiről szó van, az nem más, mint habilitáció középs- és újkori egyháztörténetből a Világegyház súlypontjával.”

A további nehézség már nem Botterweck és Waldenfels részéről jött, hanem Müller és Hossfeld kollégától. Hallottam, azzal érvelnek, hogy Rivinius már tanszékvezető tanár a rend Sankt Augustin-i főiskoláján. Márpedig a kar habilitációs szabályai szerint a habilitált elveszíti itteni státusát, ha tanári kinevezést kap másutt. Természetesen utánanézttem a dolognak és mind az egyetem jogi osztályától, mind a most már Münchenben tanító Aymantól szakvéleményt kértem. Mindekét fórum világosan bizonyította konkrét esetekkel és érvekkel, hogy Pater Rivinius habilitált státusát karunkon főiskolai tanársága nem zárja ki.

Mégis, amikor a nevezetes kari ülésen Jedin valamint az egyetem és Ayman érveivel a dolgot előadtam, szenvedélyes vita kerekedett, elsősorban Müller és Hossfeld csapott össze. Müller tagadta Ayman általam felolvasott érvelését, sőt rossz néven vette, hogy én az ügyben Aymanhoz fordultam, Hossfeld pedig a házi szabállyal érvelt. Nekem később, négyszemközt elárulta igazi aggodalmát: „Tudod, ő csak ki akarta kémlelni a karunkat.” Természetesen ez merő ostobaság volt. De az igaz volt, hogy a Sankt Augustin-i főiskola fontosnak tartotta, hogy habilitált, elismert tanárai legyenek. Később éppen ezért Rómából promoválási (doktori) és habilitációs jogot is szerzett, és Észak-Rajna-Vesztfália minisztériuma is megadta neki a teológiai Kar rangját.

A Rivinius–Hossfeld-ellentétnek mélyebb gyökerei voltak. Ugyanis mindkettő a münsteri karon volt asszisztens, ezért jól ismerték egymást, de Hossfeld nem kedvelte Riviniust. Az ellenszenvét hozta magával Münsterből Bonnba is. Végül a kar megadta Riviniusnak a kért venia legendit a közép- és újkori egyháztörténetre, de székfoglaló előadásával és a dékáni okirat átadásával, ami a habilitáció befejezését jelenti, meg is szűnt Rivinius kari tagsága. Ezek után sem én, sem Hubert Jedin, sem a kollégák nem csodálkozhattak, hogy Pater Rivinius nem volt hajlandó a karunkon a tervbe vett előadásokat megtartani. A viszonyom hozzá természetesen mindvégig baráti, szívélyes maradt, a tiszteletemre kiadott emlékkönyv egyik szerkesztője volt, és örömmre szolgált, hogy 2004-ben az utolsó előadásán („lectio ultima”) Sankt Augustinban részt vehettem, és a tiszteletére kiadott emlékkönyvbe is egy dolgozatot írhattam.

Politikai zavargások

Ismeretes, hogy nyugaton 1968-ban Franciaország vezetésével baloldali ifjúsági mozgalom jelentkezett. A háború után már egy új nemzedék nevelkedett fel, roppant jólétben és egyre növekvő elégedetlenségben. (A jólét az emberek agyára ment!) mindent reformálni, újítani, „demokratizálni” akart, és szélsőségesen szembefordult a hagyományokkal, a konzervatívnak titulált keresztény pártokkal, és marxista, kommunista jelszavakkal, sőt célkitűzésekkel új társadalmi rendet akart teremteni. Nem kétséges, hogy a mozgalom, amely Párizsban jelentkezett, és onnan az egész nyugatot, Németországot is lázba hozta, tekintélyes támogatást kapott a legális (Franciaországban) vagy az illegális (Németországban) kommunista párttól, illetve Moszkvától. A támogatás nemcsak anyagi volt, dollármilliókban, hanem eszmei is. Így például köztudomású volt, hogy a nyugatnémet mozgalmistákat az NDK-ban képezték ki, ahol tejbe-vajba fűrésztötték és pénzzel látták el őket. A mozgalom villámgyorsan betört a nyugatnémet egyetemekre, így a bonnira is. A konzervatív vagy annak kikiáltott professzorok előadásait zavarták, transzparenszeket, zászlókat lengettek, lehurrogták a tiltakozókat. A törvényes diákszövetséget („Studentenausschuss”) az egyetemeken hamar kézbe kaparintották, és követelték a diák-önrendelkezés jogát, valamint a szövetség befolyását az egyetemi élet minden vonalán, így a tudományos képzés, a tanári kinevezések terén is. Követelték a „reakciós” elemek eltávolítását és a „haladó” felfogásúak előreléptetését, az úgynevezett fölösleges karokat, mint a teológiai karokat, egyszerűen meg akarták szüntetni, és az így felszabadult pénzt politikai iskolázásra fordítani. 1968-tól a bonni egyetem is forrongott. Az egyetem harmincezer hallgatójának csak 1,5 százaléka, vagyis nagyjából ötszáz fő alkotott egy mindenre elszánt csoportot, de ezek közül is radikális legfeljebb 80-120 személy lehetett.

Politikai csoportosulás a karon

A forrongás elérte a karunkat is. 1978-ban egy csoport jelentkezett teológiai Politikai mozgalom („Politische Initiative Theologie”) néven, és elkezdte felforgató tevékenységét. Szinte hetente három-négy oldalas röplapot adott ki, csaknem ezres példányszámban (ki adta a pénzt rá?), és marxista, kommunista programok alapján hirdetett harcot a régi doh („Muff”) ellen. A karban szinte valamennyien megdöbbenve figyeltük a fejleményeket. Különösen én, hiszen úgynevezett szocialista országból származva, konkrét tapasztalataim voltak a kommunista „paradicsom”-mal kapcsolatban.

Összecsapás akkor következett be, amikor a diákszövetség vezetőit megválasztották, 1979 júliusában. Ezt természetesen már hetekkel előbb kampány előzte meg. Június 25-én az előadásomat azzal kezdtem, hogy a dékán felhívásának megfelelően kérem a hallgatóimat, menjenek szavazni, és a szavazatukat ne szélsőséges mozgalmakra adják. Ilyen szélsőséges csoportnak neveztem meg a Teológiai Politikai Mozgalmat is. Röpiratainak idézetével bizonyítottam, hogy marxista, kommunista eszméket hirdetnek, amelyek nemcsak a katolikus teológiával, hanem minden vallással ellenkeznek. Kérdeztem, hogyan lehet az, hogy akik a diákszövetség vezetőinek jelöltetik magukat, soha nem jönnek előadásokra, nem vizsgáznak, és ki tudja, egyáltalán immatrikulálva (beiratkozva – *A Szerk.*) vannak-e az egyetemen. Kérdeztem, honnét veszik a pénzt a röplapokra, a toborzásra? Kik állnak mögöttük? Mert a kar hallgatóinak elsöprő többsége nem!

No, lett is ebből haddelhadd! A mozgalom június 29-én röplappal válaszolt, és *Egy ember vöröset lát* címszó alatt megpróbált dezavualni (meghazudtolni, cáfolni – *A Szerk.*). Erre két tanítványom, köztük Martin Lohmann (ma a német televízió ismert és megbecsült munkatársa), szintén röplapon megadta a megfelelő választ, és védelmébe vett. Az esetről dokumentumok melléklésével informáltam Höffner bíborost, és Flatten emeritált kollégát is. Flatten sajnálta, hogy mint nyugdíjas a karon nem állhat mellettem, de remélte, sikerül a kollégáknak és a hűséges hallgatóknak a kommunista infiltrációt (beszivárgás – *A Szerk.*) megakadályozni.

A Höffner bíborosnak írt levelem részletes volt. Megírtam neki, hogy a kari egyetemi hallgatói közösség („Studentenausschuss”) vezetése 1977 júliusában a mozgalom kezébe került, és azóta relatív többséggel rendelkezik. 1978. június 22-én a választásokon, mivel egy ellenzéki párt sem jelentkezett, a leadott 409 szavazatból 266-ot (36,8%) kapott, míg 139-en nemmel szavaztak, és a többi érvénytelen volt. Most, 1979. június 28-án 407 szavazatból a mozgalom 226-ot (46,9%) kapott, míg az „ellenpárt” (Akció Demokratikus Közép), a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Szövetség (RCDS) és szimpatizánsai 173 szavazatot kaptak.

Továbbá azt írtam, hogy a mozgalom kemény magját mintegy 20-30 személy képezi, a szimpatizánsai körülbelül 150-en vannak. Hallgatói szempontból jó munkát végeznek, kiadják a professzorok előadásának jegyzeteit, a tanárok kommentárokkal kiegészített előadás-hirdetéseit, információkkal szolgálnak, de a docensi kollégiummal szemben keményen lépnek fel, és politikai téren radikális baloldalt képviselnek. Mint dékán is, állandóan összeütköztem velük. Egy személyes eszmecsereben az egyik vezetőjük nyíltan megmondta, a mozgalom célja, hogy a dialektikus materializmus ismeretét a katolikus teológiába integrálja. Ha a mozgalom által kiadott lap nem is írja meg ilyen kereken a célkitűzését, jóformán minden számban olyan közlemények jelennek meg, amelyek a mozgalom valódi szándékát leleplezik. Így például 1979 májusában azt írták: „A materialista Biblia-olvasás nem egy idealista forma után, hanem történeti-kritikai egység után kutat. A praktikus-politikai alternatíva azt akarja, hogy a Bibliát a nép politikai igényeihez és

céljaihoz igazítsa, a félrevezetés és a jövőbeli megvigasztalás helyett. A teoretikus alternatíva pedig ez: materialista hermeneutika idealista Biblia-magyarázat helyett.”

Megemlítettem a mozgalom röpiratait is, amelyek olyan szavakat adtak a számba, amilyeneket sohasem mondtam. Azt is említettem, hogy felajánlottam a mozgalomnak, szívesen szállok velük vitába, de erre ők nem reflektáltak.

A továbbiakban azt is megírtam Höffner bíborosnak, hogy a kollégáim hallgatnak az ügyről. Azt gondolják, a mozgalom hamarosan megbukik, és elítélő nyilatkozattal csak felértékelnék a dolgot. Magam azonban másképp látom. A mozgalom már behálózta az egész várost, sőt az országot, és kapcsolattal rendelkezik valamennyi baloldali szervezettel. A mozgalom eredményesen agitál a kezdő teológiai hallgatók között, márpedig ők fogják egykor a hittanárok és a diplomás teológusok tábort alkotni. Minden megosztás és az ellentétek kiélezése ellen vagyok a karon, de úgy hiszem, a türelem elérte már azt a határt, amelyiket még felelősséggel lehet vállalni.

A Höffner bíborosnak írt levelet a mellékletekkel együtt elküldtem Guido del Mestri nunciusnak, és az aacheni püspöknek is, hiszen az ő kispapjai is nálunk tanulnak. Az aacheni Hemmerle püspök nem válaszolt, a nuncius köszönte a „fontos információt”, míg a bíboros a „tanulságos tájékoztatást” köszönő levelében azt is írta: „Az egyház nem fogja hagyni, hogy Krisztus üdvhírét a dialektikus materializmus meghamisítsa.”

Az ügy természetesen egyelőre még folytatódott, de a mozgalom „héjai” belátták, hogy karunkon nem tudnak áttörő sikert elérni. Elpárologtak. Átmentek az erős baloldali szociáldemokrata diákszövetségbe (Juso), és ott fejtették ki „áldásos” tevékenységüket. Tény, hogy a mozgalom egyetlen egy illusztris tagja se vizsgázott nálunk, még kevésbé kapott diplomát.

A mozgalom már csak azért is veszélyessé vált, mivel az új egyetemi szabályok szerint a kari diákszövetségek delegálták képviselőiket a kari ülésekre. Míg a kari ülések korábban csak a tanszékvezető tanárokból és a habilitált magántanárokból álltak, most a kari ülés a Kari tanács („Fakultätsrat”) nevet vette föl, és proporcionálisan az ügynevezett közbülső és alsó kari tagokat valamint a hallgatók delegált képviselőit kellett szavazati joggal (kivéve a tanári meghívásokat) belevenni. Karunkban ez így alakult: 13 tanszékvezető tanár és 3 magántanár mellett ott ült 2 asszisztens, 2 delegált tag a titkárnők, munkatársak köréből, és 4 egyetemi hallgató. Ez utóbbiakat a választott diákszövetség delegálta. Ha tehát a teológiai Politikai mozgalom idejében bejutott volna a diákszövetségbe, kari üléseinken részt vettek volna ennek delegált tagjai is.

Az ügy komolyabb fordulatot vett, amikor asszisztensem, Friedrich Hainbuch bonni lakásába betörték. A rendőrség és a nyomozás megállapította, hogy egy teljesen atipikus betörés volt, nem szokásos. Nem vittek el semmi értéket, de felforgatták asszisztensem teljes könyvtárát, irományait, és dokumentumok tűntek el. Mivel ő az 1945 utáni magyar katolikus egyház helyzetéről, közte Mindszenty bíborosról írta a disszertációját, feltehető volt, azt keresték, milyen összeköttetései vannak, honnan veszi az információit. A betörés arra indított, hogy valamennyi irományomat egyelőre biztonságba helyezzem. Hozzájött még egy rendkívüli körülmény is.

Levélben jelentkezett nálam a szovjet követség egyik női alkalmazottja, és kérte, fogadjam egy orosz liturgikus ügyben. A kérés elöl nem térhettem ki, bár válaszoltam, hogy a liturgiát nálunk külön tanár tanítja. A kijelölt napon a megbeszélrt időpont előtt másfél órával előbb érkezett meg a hölgy, és mivel én még nem voltam az irodámban, a titkárnőmmel elegyedett beszélgetésbe. Jól körül is nézett az irodámban, illetve a titkárnőm munkahelyén. Nem tudom, miket kérdezett Welter asszonytól, de bizonyosan olyasmiket, amik őt érdekelték. Sajnos, a titkárnőm nem tudott a beszélgetésről érdemben referálni.

Amikor megjöttem, és az irodámban fogadtam a hölgyet, hamar kiderült, látogatásának oka mondvacsinált ürügy volt. Az is kiderült, hogy a fiatal, 24-25 éves hölgy már ki és be járt

a karunkon, ismerte az intézetünket, és úgy viselkedett és öltözködött, mint a legtöbb egyetemi lány hallgató. Szóval feltűnés nélkül szaglászott. Beszélgetés közben csak úgy, közbevetetten mondott valamit, és hogy azt ismerem-e. Ezt nem érttem, és nem is válaszoltam rá. Később jöttem rá, hogy pontosan ez volt az a dolog, amit tudni akart. Az ügynek nem lett folytatása.

Elmentem a bonni politikai rendőrségre, és informáltam őket a betörésről és a hölgyről. Az előadó azt mondta, ismerik a hölgyet, a férje is diplomata státusban van, mindketten kémkednek, de rajtuk tartják a szemüket. Ez nekem elég volt, azért a biztonság kedvéért, ha valami bajom történne, informáltam mindkét esetről Höffner bíborost is. Meglepetéssel válaszolt, bár abban az időben, mivel ő is a RAF (terrorista szervezet, Rote Armée Fraction, Vörös Hadsereg Frakció – *A Szerk.*) lelövési listáján szerepelt, állandóan állami testőrökkel ment mindenhová.

A konvent tagja

A német egyetemek csaknem teljes átszervezése az uralkodó politikai pártok műve volt. Észak-Rajna-Vesztfália évtizedek óta szociáldemokrata koalíciós kormánya az első halálos dőfést az egyetemek autonómiája ellen az 1980-as úgynevezett kerettörvényvel („Rahmengesetz”) adta. Hiába indított a münsteri, kölni és a bonni egyetem az alkotmánybíróságnál pert, a törvény lényegében változatlanul lépett életbe. Ez azt is jelentette, hogy a rektort többé nem az egyetemi tanárok és a docensek választják, hanem a szenátus, az úgynevezett konvent jelölése alapján.

A konvent, vagyis a törvényhozó testület feladata volt az új irányelveknek megfelelő egyetemi szabályzat kidolgozása is. A bonni konventnek 32 tagja volt. A hét korból hét-hét delegált professzorral, a rektorral, a négy prorektorral, míg a többiek a docensek, a megbízott előadók, az asszisztensek, az egyetemi munkatársak (különbféle osztályokról, mint a személyzetiről, a gazdaságról stb.) és a fő diákszövetség, az ASTA („Allgemeiner Studentenausschuss”) delegált tagjaiból álltak. A diákok száma nyolc volt, tehát eggyel több, mint a professzoroké! Világos volt, hogy a konvent felállítása az eddigi „professzori dominancia” megtörését célozta. A szavazásnál a professzorok és a docensek a többi konventtaggal szemben kisebbségbe kerültek. A kar engem választott meg a konvent tagjának, és az is maradtam a többi választáson is, egészen a nyugdíjazásomig, 2000-ig, amikoris a konvent mint teljesen fölösleges megszűnt.

A konvent szemeszterenként két-háromszor ülésezett, néha az egész nap, azonban legtöbbször fél nap ment rá. Jóformán három évig tartott az új egyetemi szabályzat kidolgozása, a rektortól a legutolsó intézményig. Mindegyik csoport, érdekképviselő saját kívánalmaival rukkolt elő, ezek egyeztetése, harmonizálása kész művészet volt. Míg a régi egyetemi szabályzat egy kis füzetben 18 nyomtatott oldalt tartalmazott, az új már 76-ot. Világos, minél részletesebb egy szabályzat, annál nagyobb, bonyolultabb problémát idéz elő. Számptalan előírás a karunkon is egyszerűen kivihetetlen volt, mivel nálunk csak 12 tanszék létezett. Az új szabályzat azonban azt is előírta, hogy mindegyik tanszéknél az ott státusban lévő professzorok válasszák az évi ügyvezető igazgatót. Ott, ahol több professzor is tartozott a tanszékhez, ez lehetséges volt. De ott, ahol csak egy volt? Így történt meg, hogy például Roos kolléga a tanszéken saját magát választotta, éppúgy, mint a jogtörténeti tanszéken a jogászoknál Gerd Kleinheyer. Mikor nagy keservesen elkészült a szabályzat, megindult annak „finomítása”, amelyhez nyelvi átdolgozás is tartozott. Ekörül újra hihetetlen harcok dúltak, mert a női konventtagok, szinte kivétel nélkül a női emancipáció harcosai, mindenbe belekötöttek. Ezért a szöveg vagy tíz százalékkal még bővült, hiszen mindenütt a főnevek női változatát is bele kellett venni (Rektor–Rektorin, Professor–Professorin, Assistent–Assistentin stb.). Ráadásul a főnevek női változatának dolgát egyesek odáig vitték, hogy új szavakat alkottak, és ezeket bele akarták venni a szabályzatba. Így például nem elégedtek meg a „Studentenschaft” szóval, hanem követelték mellette a „Studentinnenschaft” kifejezést is. Míg germanista professzorok rájuk nem förmedtek, hogy ilyen szót nem ismer a német nyelv, és hagyják a túlzásaikat. Mondtam is az egyik hozzászólásomban, hogy becsülöm magyar anyanyelvemet, amely nem ismeri a nemet. Nálunk a „miniszter” lehet férfi is, meg nő is.

Ráadásul a 8 delegált diák teljesen a baloldali diákszervezet, a JUSOS („Jungsozialisten”) tagja volt, ugyanis ők domináltak az egyetemi diákszövetségben („Studentenausschuss”). Így történhetett, hogy a rektorjelöltek bemutatkozása alkalmával ezek azt kérdezték az egyiküktől: „Szándékában áll-e a teljesen felesleges karokat, mint a katolikus és evangélikus teológiai kart felszámolni, és azok pénzét, berendezéseit a politikai tanszék vagy a

pszichológia rendelkezésére bocsátani?” Ugyancsak a rektorjelöltek bemutatkozását használták fel 1998-ban arra, hogy Max Huber rektort otromba hangon szinte felelősségre vonják rektori működésével kapcsolatban. Nem állhattam meg, hogy szót ne kérjek, és ne mutassak rá arra, hogy a rektorjelöltek bemutatkozása alkalmával ugyan a rektort is meg lehet kérdezni, de nem felelősségre vonni, mert ehhez a konventnek nincs joga.

A düsseldorfi kormány, illetve az észak-rajna-vesztfáliai parlament aztán belátta, hogy a francia forradalom szellemében fogant konvent teljesen felesleges, az egyetemi szenátusok is ellátják a feladatát, és 1999 végén megszüntette.

A Német Történelem és Kultúra Kelet-Európában Bizottság tagja és vezetője

Még 1977-ben tagja lettem annak a szenátusi bizottságnak, amelyik a Kelet-Európa-beli német történelemmel és kultúrával foglalkozott. Ennek megalakulása a német politikával függött össze. Miután Németország a kitelepítésekkel és a kelet-európai térkép megváltozásával elveszítette korábbi keleti területeit, úgy döntött a nyugatnémet parlament, hogy a régi német történelmet és kultúrát az elvesztett területeken – Szilézia, Szudéta-vidék, Kelet-Poroszország stb. –, valamint a hagyományos német települési helyeken – a Volga-németeknél, a szepességi vagy erdélyi szászoknál – egyetemi bizottságoknak kell kutatások, előadások formájában evidenciában tartani. Így jött létre a bonni egyetemen is ez a szenátusi bizottság, amelynek vezetője 1974 óta tanárom, Stasiewski professzor volt. Őt 1977-ben delegálta karunk a bizottságba.

A bizottság szemeszterenként kétszer ülésezett. A program összeállítása és a végrehajtással kapcsolatos ügyek megbeszélése volt a feladata. A bizottság félévenként 3-4 előadást rendezett egy-egy témáról, mint például német utazók beszámolóiról Oroszországban a XVIII–XIX. században, vagy mint az erdélyi szászokról a XIX–XX. században. Egy-egy téma néha három szemeszterre is átnyúlt, tehát 9-12 előadásból is állt. Ezeket mindig este 20 órakor tartották, az előadásokat általában 40-60-an látogatták, az én időmben diákok már sajnos alig, a közönség lényegében a kitelepített németek köréből rekrutálódott. Volt nekünk egy nagy listánk is, akik rajta voltak, kaptak személyes meghívót.

1993-ban nekem kellett a bizottság vezetését átvenni, mert Hans Rothe kolléga nyugdíjba ment, és a bizottság tagjainak többsége nem volt hajlandó az általam becsült és javasolt kollégát, Udo Arnoldot megválasztani. Nem akartam azt az ódiumot a nyakamba venni, hogy miattam szűnik meg a bizottság, ezért elvállaltam. Rám zúdult ennek minden feladata: a témák proponálása, a meghívandó előadók lelevelezése, az elszámolások, az előadások nyomdai előkészítése, a levelezés a könyvkiadóval stb. A vezetésemmel egyebek között két témakört dolgoztunk fel, illetve adtunk elő: a német muzsikát Kelet-Európában és a német színházat ugyanott. Mindkét téma három szemeszteren keresztül 9-9 előadást ért meg, az első nyomtatásban is megjelent. Tudtam a pesti német színház jelentőségéről, ezért az országos Széchényi Könyvtár színháztörténeti osztályának vezetőjét, Belitska-Scholz Hedviget is meghívtam egy előadásra. Kiderült, hogy a pesti gyűjtemény a német után a legnagyobb egész Európában. A gyűjteményt 2000-ben azzal is gazdagítottam, hogy barátom, Gulyás Sándor színháztörténész teljes színháztörténeti hagyatékát halála után az özvegy ajándékképpen Budapestre szállíttattam.

Az egyetem büdzséjéből a bizottság nagyon keveset kapott, és ezért, amennyiben lehetséges volt, az előadókat az egyetem oktatóiból, szakembereiből kellett összeállítani, mivel így az amúgy is nevetségesen kis honoráriumot és útiköltséget sem kellett fizetni. Az előadások kiadását a korábbi kitelepítettek minisztériuma („Ministerium für die Vertriebenen”, most „Gesamtdeutsches Ministerium”) állta. Ezért kapcsolatba léptem annak miniszteri referensével, akiről hamar kiderült, hogy mint az 1968-as balos diákmozgalom aktív tagja, annak címén, hogy a minisztériuma adja a kiadási költséget, át akarta szervezni az egész bizottságot, és a nevét, a feladatát is meg akarta változtatni. Kerek pereg kijelentette, hogy bonni bizottságunk jelenlegi összetétele teljesen maradi, bele kell venni a középkádereket és a diákokat is. A néhai keleti német területek véglegesen elvesztek, kapcsolatba kell lépni az ottani mai – értsd: kommunista! – hatóságokkal, intézményekkel is. A vele folytatott megbeszéléseimről még közben jegyzeteket készítettem, majd hazatérve emlékezeti jegyzőkönyveket állítottam össze.

Amikor a probléma már teljesen kezelhetlenné vált, a bizottság korábbi vezetőjével, Rothe professzorral kihallgatást kértünk Klaus Borchard rektortól, és előadtuk neki a problémákat. Ő azután meghívta a miniszteri referenst egy közös eszmecserére, a hivatalába. Természetesen ennek kapcsán sem sikerült őt meggyőzni felfogása és intenciói tarthatatlanságáról, már csak azért sem, mert mindent tagadott. Amikor azzal hozakodtam elő, hogy a megbeszéléseinkről emlékezeti jegyzőkönyvet is készítettem, és ezekből idéztem, egyszerűen azt válaszolta: „Írni sok mindent lehet.” Ezek után nem állt szándékomban a bizottságot még nyugdíjazásom után is vezetni, hanem 1999 végén átadtam Udo Arnold kollégának, akit a grémium most már meg is választott. Az illető miniszteri referenssel kapcsolatban megvolt később az az elégtételelem, hogy a minisztériumból kirúgták.

Egyéb feladataim

Mivel a főnököm, Stasiewski professzor tagja volt a tudomány és Jelenkor („Sammlung für Wissenschaft und Gegenwart”) nevű szervezetnek is, gondoskodott arról, hogy 1975-ben ennek is tagja lettem. Rövidesen a történeti szakosztály elöljáróságához is tartoztam. A szervezet alapítója Otto Spülbeck, meissenai püspök volt, aki előbb természettudományi tanulmányokat folytatott, csak később végzett teológiát, és aacheni létére Kelet-Németországban lett püspök. A marxista, kommunista ideológia ellen hozta létre a szervezetet három osztállyal: a filozófiaival, a történetivel és a pedagógiaival. 1976 óta én vezetem a történeti szekciót, és az évi közgyűlésre nekem kellett a szakosztály programját összeállítanom. Az osztályunk témája 1976 októberében az európai szocialista államok egyházainak vezetése volt, a 8 előadás 1979-ben Münchenben nyomtatásban is megjelent. Saját dolgozatom – *A magyar püspöki kar a II. világháború után* – is benne volt a könyvben. Bár a könyvet minden nagyobb magyar könyvtárnak megküldöttem, az csak a Széchenyi Könyvtárban volt fellelhető, de 1989-ig z. a. jelzéssel, azaz „zárolt anyag”. A többiek visszajöttek a genfi konvencióra való hivatkozással. Amikor ennek utánanéztam, megtudtam, hogy pornográf kiadványokról van ott szó. A szekció vezetését később átadtam Horst Glassl kollégának. A német egység megteremtésével és a kommunista tábor összeomlásával tulajdonképp megszűnt a szervezet feladata, célkitűzése. Ezért mi, a tagok 2000-ben magunk oszlattuk fel.

Stasiewski professzor a hetvenes évek elejétől a Marburgban székelő Herder Kutatótanács („Herder Forschungsrat”) elnöke is volt. Érthető, hogy 1978-ban oda is beválasztották. A szervezetet kitelepített német professzorok 1947-ben hozták létre. Közülük néhányan nemcsak „nagynémet” beállítottságúak voltak, hanem a nemzetiszocialista rendszer hívei is. A szervezet az elveszett keletnémet területek tudományos tovább gondozását tűzte ki célul, és több szekciója létezett, így például a baltikumi, a sziléziai, a szudétanémet vagy éppen a német lovagrendi. A szervezet székházat, tudományos intézetet, könyvtárat, és gyűjteményt (film-, fénykép-, térkép stb.) is kapott, és jelentős állami támogatásnak köszönhetően egy egész tudományos apparátust tudott foglalkoztatni. Az évi közgyűléseken 1990-ig magam is részt vettem, egy ízben egy külön előadással.

Az új szociáldemokrata kormány Willy Brandt kancellársága idején azonban a Herder Kutatótanács fölött is megkondította a lélekharangot. Az éves támogatást egyre csökkentették, és a pénzt adó minisztériumok (Bund, Länder) jelentős koncepcióos változást követeltek az intézmény vezetésében és célkitűzésében. Bár a régi „nagynémet” és „nácibarát” gárdát már régen új generáció váltotta fel, a minisztériumok úgy látták, hogy a szervezethez tartozó intézetnek (Herder Institut) fenn kell maradnia, de az azt hordozó Herder Kutatótanácsnak abba már semmiféle beleszólása nem lehet. Így két év vajúdas után a kutatótanács tulajdonképpen gittegyletté, sóhivatallá vált: csak a neve maradt meg, mindenféle érdemleges funkció nélkül. A fonákja a dolognak az volt, hogy – mint egy hozzászólásomban mondtam – „a minisztériumok nemcsak azt akarják, hogy mondjuk ki a halálunkat, hanem még azt is, hogy a temetést is mi rendezzük meg magunknak”.

A karon belül a pénzügyi bizottságon keresztül rám hárult a kirándulási fundus kezelése, valamint az egyetem külügyi hivatalában a kar képviselője is. Mindkettőbe a kollégák választottak be, már 1976-ban, és itteni feladatokat egészen nyugdíjazásomig, 2000-ig láttam el.

A kirándulási fundushoz az egyetem csak nevetségesen csekély összeggel járult hozzá, mivel a nagy karok, mint a bölcsészettudományi, kapták a legtöbb pénzt. Ők azzal érveltek, hogy náluk a tudományos kirándulások az alaptanításhoz tartoznak, így például az

archeológusoknak részt kell venniük ásatásokon stb., míg a teológia tanításnál ilyen feltételek nem szerepelnek. Mondanom se kell, hogy ennek a pénzügyi bizottságban erőteljesen ellentmondtam. Arra hivatkoztam, hogy a teológiai diszciplínák között is vannak olyanok, mint az egyháztörténet vagy a gyakorlati teológia, amelyek számára bizonyos intézmények, mint levéltárak, kutatóhelyek, intézetek stb. felkeresése az alapos ismeretszerzés számára elengedhetetlen. Szóval évről évre szó szerint harcolni kellett az éves költségvetés kijelölésénél karunk kirándulási összegéért. Annál nagyobb volt a mérgem, ha a kollégáim, akik a költségvetés összeállítása előtt jelezték jövő évi igényüket, sokszor az egész kar rendelkezésére álló összeg többszörösét, ám végül mégse rendezték meg a bejelentett tudományos kirándulásukat. Ilyenkor a pénz elúszott, mivel másnak átadni nem lehetett. Ugyanis a pénzügyi osztály bekérte a tervezetet. Aztán a következő évben hallhattam a kritikát: „Még azt sem tudják a katolikus teológusok elkölteni, amire igényt jelentettek be, a nekik szánt összeget tehát redukálni kell!” A panaszom, a kritikám a kari üléseken süket fülekre talált.

A karom delegált az Egyetem Külföldi Partneri bizottságába, majd ennek megszűnte után az Egyetem Külügyi Hivatalába („Auslandsamt”). Ennek értekezletein többnyire az egyetem külföldi kapcsolatairól volt szó. A vezetője akkor egy nagy svádájú úr volt, Wigbert Holle. Állandóan külföldön járt az egyetem költségén, Japántól Amerikáig. A hivatalát drága bőrbútorokkal és luxus irodai felszereléssel rendezte be. 1984-ben aztán kitört a botrány. Újonnan kinevezett helyettese kiderítette, hogy két titkárnője segítségével – mindkettővel viszonya volt – évek óta hatalmas összegeket sikkasztott. Normális körülmények között mind a rektornak, mind a kancellárnak (gazdasági igazgató) mennie kellett volna, hiszen elmulasztották köteles ellenőrzésüket. De akkor, 1983–1984-ben a rektor Böckle kolléga volt, aki Wahlers kancellárral szövetkezve elsimította az ügyet. Hollét menesztették. A hivatal új vezetőjével, Krikau-Richter asszonnyal igen jó kapcsolatba kerültem, ami főként karunk varsói és toulouse-i társkapcsolatunkra volt kedvező hatással.

Itt kell egy-két szót szólnom Wilhelm Wahlers kancellárról. Ő hosszú éveken keresztül az egyetem egyik legkevésbé kedvelt egyénisége volt. Szigorú jogi felfogásával és hamburgi protestáns eredetével nem nagyon illett bele a kedélyes Rajna-földi mentalitásba. Ráadásul kétkulacos volt. Bonnban látszólag mindenben az egyetem érdekeit képviselte, Düsseldorfban azonban a minisztériumét. Tanácskozásokon szeretett mindent lesöpörni az asztalról, ami neki nem tetszett. Mivel a rektorok évről évre változtak, ezek rá voltak utalva a tapasztalatára, a szakismeretére, és hagyták működni. Az egyetem nagy apparátusa, a különféle osztályok pedig tőle függtek, tehát jó volt vele jóban lenni. Így azután egész hatalommá nőtte ki magát. Jómagam többször is kerültem vele hivatalos érintkezésbe, de privátim is, amikor az egyetem toulouse-i delegációjában vettem részt. A delegációnak a feleségével együtt mindig tagja volt, jóllehet neki a társegyetemhez anyagi dolgokban sem volt semmi köze. Élvezte a nejevel a feudális francia vendéglátást, a fantasztikus kirándulásokat és a még fantasztikusabb ebédeket, vacsorákat.

1980-ban összekülönböztem vele. Az előző esztendőben a bonni delegáció Toulouse-ban összeállította a következő évi programot. Ekkor bejelentettem, hogy Robert Cabié liturgiátörténész fog nálunk az 1980-as nyári szemeszterben egy előadásorozatot tartani. Helyet ellátással szereztem neki a bonni, a kölni érsekség tulajdonában lévő Collegium Albertinumban. 1980 áprilisában egy délután felhívott Wahlers kancellár, és goromba, kioktató hangnemben tudomásomra hozta, hogy Cabié vendégprofesszor anyagi dolgát az egyetem nem vállalja, a vendégprofesszort fizethetem magam.

Az ügy módfelett felháborított, mivel a toulouse-i megegyezésről közös jegyzőkönyv is készült. Írtam tehát egy udvarias, de őszinte és kemény levelet a kancellárnak, és visszautasítottam benne a vádjait. Mielőtt a levelet leadtam a rektorátuson, olvasásra

odaadtam Böckle dékán kollégának. Figyelmesen elolvasta, majd azt mondta, tökéletesen igazam van, az ilyen túlkapást nem szabad válasz nélkül hagyni.

Meglepetésemre néhány nap múlva Wahlers hívatott. Kedvesen, mosolygósan fogadott, leültetett, és azt mondta, félreértés volt az egész. Azzal kezembe nyomta leveletem, vegyem vissza, nem is iktatta. Mit volt mit tennem? Nem tehettem a mindenható kancellárt halálos ellenségemmé, de levontam róla a konzekvenciát, emberileg is. A rektor, aki tudomást szerzett az esetről, azzal vigasztalt: Wahlers túllépett a hatáskörén, neki semmi köze a toulouse-i társasághoz. Wahlersszel mint ravasz és kíméletlen hivatalnokkal később is volt „szerencsém” találkozni. Az egyházakkal, a vallással nem tudott mit kezdeni. Amikor bonni delegációnk Lourdes-ot is felkereste, a feleségével a kegyhelyet nagy ívben elkerülte.

A kar balra tolódása

Mint említettem, a karon egy „triumvirátus” alakult ki, és ehhez a Merklein–Müller–Hossfeld-együtteshez csatlakozott erőteljesen Franz Böckle, és kissé óvatosabban Wohlmut, Waldenfels és Bitter kolléga is. Az új irányváltás, a balra tolódás lehetőségét nemcsak a régi konzervatív tagok kiválása és az új emberek behozatala a karba hozta meg, hanem az akkori szociáldemokrata főiskola-politika is. Korunkban ennek két szimptomatikus jelensége volt: Böckle utódjának megválasztása és az úgynevezett nőkutató tanszék („Frauenforschung”) felállítása.

Böckle, főként miután Flatten és Dolch kolléga nyugdíjba ment, a karon vezető szerepet kezdett betölteni. Tudatosan tört a dékásnagra, és ennek lehetőségét kihasználva, karöltve az evangélikus karral – amellyel karunk viszonya eddig igen tartózkodó volt, az evangélikus kollégák magatartása miatt (1948-ban az egyik evangélikus teológiai tanár katolizált) – készítette elő rektori megválasztását is. Most már úton-útfélen előadásokat tartott az „autonóm erkölcs”-ről, a felfedezéséről, amelynek értelmében a teremő az embert autonómnak alkotta, minden jó és rossz tulajdonságával egyetemben. Ezzel azonban lényegében tagadta az ember felelősségét a bűnben, felfogásában az eredeti (eredendő) bűnnek sem maradt helye. Elméletét könyvekben, cikkekben is propagálta, mint tudom, a Szentszék igen nagy bosszúságára. Nyugdíjazásakor nem is kapott semmiféle egyházi, pápai kitüntetést, a szokásokkal ellentétben. Ezért azután a sírjára a svájci Glarusban, ahonét származott, azt íratta fel: „Itt nyugszik a pap Franz Böckle.”

Tanításának utolsó két évében, 1984–1986-ban egy tudálékos aacheni lány, Verena Lenzen promócióját készítette elő. A disszertációja még ötven oldal sem volt, a szokásos 350-450-nel szemben, és a baloldali Theodor Adorno irodalmának erkölcséről szólt. Szóval a dolgozatnak jóformán semmi köze sem volt a katolikus teológiához. Ennek ellenére Böckle „summa cum laude” jeggyel látta el, és nem győzte a tanulmány horderejét dicsérni. Jellemző volt a már megváltozott karra, hogy a másodbíráló és a többség minden vita nélkül elfogadta Böckle javaslatát. Az ünnepélyes doktorrá avatáson természetesen a promoteáltak nevében Verena Lenzennek kellett a szokásos előadást tartania. Az előírt 25 perc helyett csaknem egy órát beszélt az „önölés” (nem „öngyilkosság”) teológiájáról. Azt fejtegette, hogy az embernek a Böckle-féle autonómia alapján ehhez joga is van, az öngyilkosság nem bűn. Azután pellengére állította a legnagyobb régi és jelenlegi teológusokat, Szent Tamástól Hans Urs von Balthasarig, valamint a nyilatkozó aktív német püspököket. Egyszóval botránys volt az előadása. Meg is jegyeztem a fogadáson az aacheni püspök képviselőjének: „Most lehetett látni, hová vezet az autonóm morálteológia.”

A történethez még az is hozzátartozik, hogy Franz Böckle rektorátusa alatt Verena Lenzennek posztgraduális ösztöndíjat is szerzett. Ezt csak azok kaphatták, akik biztosították a hatóságot, hogy nem fognak habilitálni. Ennek ellenére a kar teljesen a röviddel azelőtt elhunyt Böckle szellemében habilitálta Verena Lenzent, és mint sztárt ünnepelte. Miután azonban Lenzen kisasszony kevésnek találta a karon megbecsülését, és tanszékre sem volt kilátása, elvitorlázott, és megszüntetett minden kapcsolatot a karral.

Az első szimptomatikus jelensége a kar balra tolódásának Böckle utódának kérdése volt. Böckle 1986. július 31-én emeritált, és már jóval előbb minden követ megmozgatott, hogy az utódja korábbi asszisztense és tanítványa, Karl-Wilhelm Merks legyen. Merks Böcklénél doktorált, de ezután a hollandiai Utrecht főiskoláján kapott előbb docensi, majd tanári állást. Ott is habilitált, természetesen az autonóm erkölccstan tárgyából. A karunk valóban őt javasolta a tanszék betöltésénél első helyen, de a kinevezés megakadt, mivel Höffner bíboros, az ordinárius nem kapott Rómából engedélyt, ahová neki az ügyet fel kellett terjesztenie. A

Hittani Kongregáció Merks több cikkét is kifogásolta, mint amelyek a katolikus hittel össze nem egyeztethetőek. Az ügyből hároméves huzavona lett, pedig Merks a kinevezését már olyan biztosra vette, hogy a bonni egyetem személyzeti osztályán már be is jelentette mérhetetlen igényeit. Az általam jól ismert, becsült és velem szívélyes viszonyban lévő osztályfőnök kérdezte is tőlem: „Ki ez a Merks? Mert ilyen szemtelen és nagyképű tanárjelölttel egész működésemben még nem találkoztam!”

Höffner bíboros halála után Hubert Luthe segédpüspök mint káptalani helynök foglalkozott az ügygel. Ő is többször kijelentette a kari találkozókon, hogy nem tehet semmit az ügyben. A római kongregáció felszólításának, hogy revideálja ominózus cikkeit, Merks nem, illetve nem a kívánt mértékben tett eleget. Karunk azonban azt a helytelen nézetet vallotta, hogy felelős Merksért, és mind Kölnben, mind Rómában a kari értekezletek döntése értelmében állandóan interveniált. Egy alkalommal hosszú levelet is írt a Hittani Kongregáció prefektusának, az egykori bonni kollégának, Josef Ratzingernek. Figyelmeztetésem, hogy a levél éppen az ellenkező hatást fogja Rómában elérni, nem talált meghallgatásra. Azután megjött Ratzinger bíboros alapos, kioktató levele, amelyet a kar nem tűzhetett kalapja mellé! Lassan minden abbamaradt. A Szentszéknek elég baja volt Hollandiában, a kar is belátta a lehetetlent, és meghívta Böckle egyik tanítványát, Gerd Hövert a tanszékre. Ő bonni habilitációja után más egyetemre került, így a kinevezése nem ütközött nehézségbe. Höver volt olyan okos, hogy a Böckle-tanszék elnyerése után búcsút mondott tanára autonómerkölcs-tanának.

A kar balra tolódásának másik jellegzetes példája a „női teológia” tanszék felállítása volt. Az új irány előbb Amerikában tűnt föl, majd átjött Európába, így Németországba is. Albert Gerhards, a liturgia új tanára hívott meg először egy nőt liturgikus vendégelőadónak, egy szemeszter keretében. Ő és a „triumvirátus” úgy el volt ragadtatva, hogy mondták, fel kell állítani egy „női teológia” tanszékét a karunkon. Lovat adott alájuk az új szociáldemokrata miniszter asszony is Düsseldorfban, aki kijelentette, minden erővel támogatja a nők egyetemi tanári kinevezését, még a teológiai karokon is. Így azután megindult a karon a mozgalom, amelynek fő-fő támogatója a „triumvirátus” mellett Fábry, Waldenfels, Bitter és Wohlmuth kolléga lett. A kar többsége úgy döntött, kérvényt nyújt be a miniszter asszonyhoz, a tanszék felállításának ügyében. A tanszéknek ezt a nevet adta: liturgia és nő kutatás („Lehrstuhl für Liturgiewissenschaft und Frauenforschung”). A valódi szándék természetesen a divatba jött úgynevezett feminista teológia propagálása volt. Merklein a döntő kari ülésen kerek perec meg is mondta: „Meisner bíboros sohasem fog hozzájárulni egy feminista teológiai tanszék felállításához. A gyerekek tehát más nevet kell adni.” Így jött létre az elnevezés.

Az akkori politikai viszonyokkal függött össze, hogy a kar kérvénye mind az egyetemi szenátusban, mind a minisztériumban meghallgatásra talált, bár a bonni professzorok gúnyolódtak: „Lám, a cölibátusban élő teológusok nőt akarnak a karukon!” A tanszékét a minisztérium engedélyezte, a pályázatot ki lehetett írni. A pályázatok beérkezése után a kar felterjesztette javaslatát, de itt már az egyházi hatóság beleszólt. Meisner kölni érsek, akit mérhetetlenül felbosszantott a tény, hogy a tanszék felállításának tervéről csak akkor értesült, amikor a minisztérium ahhoz az engedélyt már meg is adta, bekapcsolta az ügybe a német Püspökkari Konferenciát. Ez azután kategorikusan kijelentette, hogy a papképzés érdekében nő a liturgiát nem taníthatja. A karnak más megoldás után kellett néznie. Megvizsgálta, kik, milyen jelöltek jöhetnek számításba, és végül a pályázatot így írta ki: *Ószövetség és teológiai nő kutatás* („Altes testament und theologische Frauenforschung”).

Nézetemet az ügygel kapcsolatban többször is kifejtettem. Kijelentettem, nincs kifogásom női tanár ellen a karon, ha az olyan, mint Edith Ennen a bölcsészkaron volt, de neki valóban odavalónak kell lennie, azaz a többi férfi pályázónál jobbnak. Azonban az is kérdés, hogyan tanítja majd az ószövetséget, és hogyan vizsgáztat. Hiszen van már egy ószövetségi-tanár. Mit tanít és vizsgáztat az egyik, és mit a másik? Kit választanak a hallgatók? Nyilván azt,

akinél könnyebb a vizsga. Ezeket a kérdéseket a kar nem is oldotta meg sohasem, és 1994. március 1-jén az osztrák grazi Irmtraud Fischer kinevezésével a konfliktusok özöne keletkezett.

Fischer asszony eleinte mérsékelt viselkedését jelentősen megváltoztatta. Az igényei alaposan megnőttek, és csakhamar kiderült, igazi emancipált asszony („Emanze”). Az egyetemen más hasonló felfogású nőekkel társult, közösen velük mindenféle szemináriumot hirdetett, és a szemináriumi, jeggyel ellátott igazolásokat más tanszékekre vonatkozó érvénnyel is kiadta. Így például egyháztörténetre és dogmatikára is. Magam nem akartam utolsó aktív éveimben vitába szállni vele, de Karl-Heinz Menke dogmatikus kijelentette, a suszter maradjon a kaptafánál, ő nem hajlandó a Fischer által kiállított szemináriumi igazolásokat elfogadni, Fischernek nincs joga ezeket kiállítani. Amikor grazi tanára 2003-ban nyugdíjba ment, megpályázta annak tanszékét, egyúttal a bonni egyetemről is szabad szemesztert kért. Ezt a rektor grazi pályázatára hivatkozva természetesen megtagadta. Ezután a bonni egyetemről és a karról haraggal távozott. Nekem, rám utalva azt mondta: „A kar az utolsó külföldit is kiutálta.” 2004-ben elfoglalta a grazi ószövetségi-tanszékét.

Intézeti problémák

A kar strukturális átszervezésének kérdésével, amelyre az új egyetemi szabályzat kötelezte, függött össze, hogy 1991–1992-ben általános kari szabályzatot kellett kidolgozni. Ennek nehézsége abban rejlett, hogy a karon lévő összes szeminárium, azaz tanszék az Egyháztörténeti Intézet kivételével egységet alkotott. Ennek technikai és pénzügyi ügyeit külön szakképzett alkalmazott intézte. Az Egyháztörténeti Intézet mint önálló egység autonóm volt, vezetését az igazgató irányításával és anyagi ügyeit szintén saját alkalmazott intézte. Az egyetem vezetősége anyagi megfontolásokból egy munkahely törlésével ezen a helyzeten egyszerűsíteni akart, vagyis az egész katolikus teológiai kart egyetlen technikai-anyagi vezetés alá óhajtotta rendelni.

Az 1991. július 10-i rendkívüli kari ülés úgy döntött, hogy műszaki egységet hoz létre a „Katolikus teológiai Kar általános ügyvezetése” céljára, és ennek igazgatójává az eddigi szemináriumok igazgatóját nevezte ki. A nevezett kari ülésen mint az Egyháztörténeti Intézet tagja és igazgatója a döntést hallgatólag tartózkodó szavazattal elfogadtam, mivel az intézetet *expressis verbis* nem említette. Az akkori dékán, Fábry professzor 1991. július 11-i, a rektorhoz intézett levelében is csak az eddigi szemináriumok vezetőiről mint az általános igazgató tanácsadóról („beirat”) tudósított, és az Egyháztörténeti Intézetet meg sem említette.

Amikor azonban az említett tanszék a teológiai nő kutatás („Frauenforschung”) céljára megszületett, de a szokásos hozzá tartozó állások, mint titkárnő, asszisztens stb. nélkül, akkor Fábry dékán úgy gondolta, hogy az általános szemináriumi és az intézeti ügyvezetést egy kézbe lehet vonni, és az intézetnél az így megtakarított helyet az új tanszék rendelkezésére lehet bocsátani. Ezt annál is könnyebbnek látszott elérni, mivel az intézeti ügyintéző, Gisela Ehlen asszony az általános szemináriumi ügyvezető nyugdíjba vonulása után egyelőre szívességből, de plusz díjazás mellett, meglévő munkájához a másikat is hozzávette. Erre az átmeneti megoldásra már csak azért is szükség volt, mivel az eddigi ügyintéző nyugdíjba vonulásával egy több hónapos automatikusan beállott állászárlat („Stellensperre”) miatt az állást nem is lehetett betölteni.

Fábry dékán tehát egyszerűen közölte Ehlen asszonnyal a döntését, és a szemináriumok igazgatója, Fürst professzor is neki mint új gazdája mutatkozott be. Ehlen asszony természetesen az ügyével azonnal hozzám mint az intézet igazgatójához fordult. A dékán döntését meglepődve vettem tudomásul. Elküldtem az egyetem rektori hivatalába és a személyzeti bizottsághoz („Personalrat”). Ott kiderült, hogy a munkaügyi törvények értelmében az intézet igazgatójának és Ehlen asszonynak a beleegyezése nélkül az összevonás nem lehetséges, azonkívül Ehlen asszony munkahelye Dassmann professzor meghívásával kapcsolatban kötött szerződés („Berufungszusage”) volt, amely Dassmann professzor hozzájárulása nélkül nem törölhető.

Ehlen asszony a kapott felvilágosítást természetesen a dékánal, és velem is közölte. Az lett a következménye, hogy Fábry dékán a következő kari ülésen nemcsak azt állította, hogy az Egyháztörténeti Intézet az új egyetemi szabályzat értelmében már csak nevében létezik, hanem azt is, ő megpróbálta a kar igazgatásának racionalizálását megvalósítani, de ez Ehlen asszony „hallatlan egoizmusa” miatt meghiúsult. A kijelentés ellen természetesen azonnal tiltakoztam. Rámutattam arra, hogy az új egyetemi szabályzat – mint a konvent tagja annak a kidolgozásában magam is részt vettem – egyáltalán nem szüntette meg az intézet státusát, és Ehlen asszony készsége átmenetileg a szemináriumok ügyeit, elszámolásait is végezni nem egoizmus, hanem éppen ellenkezőleg, segítőkészség volt. Fábry dékán maga is belátta vádja tarthatatlanságát, másnap egy virágcsokorral kért Ehlen asszonytól bocsánatot.

Mint az intézet igazgatója természetesen bővebb információkat szereztem be. Személyesen konzultáltam több jogászprofesszorral, a konventtel és az egyetem jogászával. Mindannyian kijelentették, hogy az egyetem új alkotmánya nem érinti az intézetet. Marad minden a régiben.

Éppen ezért tiltakoznom kellett a kar 1992. január 8-i ülésén a kar új irányítási szabályzata ellen, mivel az az intézet eddigi önálló igazgatását szubszumálta, azaz saját hatáskörébe vonta.

A következő ülések még nem tárgyalták a szabályzat későbbi pontjait, így volt időm az intézet ülésének hozzájárulásával egy saját intézeti szabályzattervet kidolgozni. Ezzel kapcsolatban konzultáltam Fritz Ossenbühl jogászprofesszorral is. Ő, az egyetem egyik legjelentősebb szakembere, kijelentette, hogy az 1980-as tudományos kerettörvény („Rahmengesetz”) 29. §-a alapján az intézet teljes autonóm igazgatással bír, és semmiféle házi szabályzat meg nem szüntetheti. Erről természetesen informáltam az új dékánt, Wohlmuth professzort is. A továbbiakban az történt, hogy az új kari szabályzat és annak jegyzőkönyve lábjegyzetben említette az intézet önálló igazgatását. Ezzel meg kellett elégedni, minden maradhatott a régiben.

Beszámolóm a karról

Amikor régi római „barátom” és a bonni nunciatúra uditoréja, Kada Lajos maga is bonni nuncius lett, járta a német egyházmegyéket, ezeken belül a szemináriumokat és a teológiai karokat. Így jutott el hozzánk is.

1994. május 11-én a kölni „Maternushaus”-ban, az érsekség vendégházában találkoztunk. Kada érdeklődött a kar élete, problémái iránt, és megnyugtatót bennünket, hogy a Szentatya németországi nyilatkozatainak jegyében a római kúria megbecsüléssel tekint a német teológiai karokra. Tőlem azonban Kada Lajos írásbeli beszámolót is kért a karral kapcsolatban. Ezt német nyelven elkészítettem, csupán arra kértem, az információmat ő, és a Szentszék is igen diszkréten kezelje, mert ha a kölni érsekség tudomást szerez róla, előbb-utóbb a karban is ismertté válik a véleményem, lévén a karnak nem egy tagja tegező viszonyban az érsekség vezető embereivel. Kadának írt kísérőlevelemben azt is megemlítettem, hogy az ilyesfajta beszámolók mindig a személyes ítéleteknek, meggyőződéseknek a tükrői is. Én sem vagyok tévedhetetlen, de az írásomat legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint állítottam össze.

Lajos május 12-én kelt leveletem dolgozatommal együtt már május 15-én megköszönte: „Fakultásleírásodat nagy érdeklődéssel, kevés örömmel, de hasznosságát értékelve olvastam. Hálas vagyok az igen pontosnak és kimerítőnek tűnő képért. A találkozásban nyert benyomásaimat erősíti, illetve kiegészíti.” Levelében egyúttal megígérte, hogy abszolút diszkrét lesz. Beszámolóm (rövidítve közöljük, az ott dolgozó tanárok részletes jellemzése nélkül) magyar fordítása a következő:

„A Bonni Egyetem Katolikus teológiai Kara

1. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A porosz kormány a Bonni Egyetemet Katolikus teológiai Karával együtt 1818-ban nemcsak a katolikus egyház mindennemű közreműködése nélkül, hanem egyenesen annak az érdeke ellenére alapította. A Kar öt tanárával teljesen a berlini minisztérium függésében állt. Csupán 1827-ben sikerült a kölni érseknek a tanárok kinevezésénél vétőjogot kapnia, a kinevezés ellen tiltakozni. 1835–1840-ben a Kart az úgynevezett Hermes-affér rengette meg, amikor is a már elhunyt Hermes dogmatikus írásait a Szentszék indexre tette, 1870–1871-ben az I. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos események hozták a Kart nehézségbe, mivel az akkor öt professzor közül három az ókatolikus mozgalomhoz csatlakozott, egy nyugdíjba ment, és csak egy tanár tartotta a katolikus vonalat három magántanár segítségével. A Kar meghasonlása csak 1880-ban lett megoldva. Ekkor a Kar tanárainak számát 11-re emelhetette, és egy pápai bréve megadhatta a Karnak a doktoráltatási jogot. A modernista krízis lényegében megkímélte a Kart, csak Fritz Tillmann és Albert Gerhard professzorok voltak benne kissé érintve. A Kar egyes erős egyéniségei, mint Heinrich Schrörs, mindazonáltal néha feszültséget támasztottak a Kar és a kölni érsek között. A német nemzetiszocializmus, 1933–1945, elkerülte a Kart, mivel a dékán, Hans Barion egyházjogász, ugyan fair ember volt, de a nemzetiszocialista párt tagja, és elhárította a veszélyeket. Ennek ellenére 1945-ben eltávolították („Entnazifizierung”). Ebben az időben, érthetően, a Kar és a kölni érsek, Josef Frong között a viszony hűvös volt, de ez 1945 után szívélyesre változott. Josef Höffner érsek alatt – 1969–1987 – a viszony ugyan kiegyensúlyozott és jó volt, de már nem olyan szívélyes, mint azelőtt. Már nagyobb problémák keletkeztek, főként a kinevezésekkel kapcsolatban. A meghívott tanárok listája a szokásoknak megfelelően úgy készült el, hogy a dékán bizalmasan a bíborost konzultálta.

2. A JELENLEGI HELYZET

A Karnak jelenleg [1994. május 12. – *A Szerk.*] 13 tanszéke van, kettő a biblikus teológia (ószövetség, újszövetség), kettő az egyháztörténet (ókori; középkor- és újkori), öt a szisztematikus teológia (fundamentális teológia, dogmatika, dogmatika propedeutikával [bevezetés a tudományba – *A Szerk.*], morális és keresztény társadalomelmélet), úgymint négy a gyakorlati teológia (egyházjog, valláspedagógia, pasztorálteológia és liturgia) számára. Ezenkívül van még két hivatalnoki állásában lévő ügynevezett Rat (tanácsos), akik az ó- és újszövetség tanszékhez tartoznak. A címzetes és rendkívüli tanárok és habilitált magántanárok közül, akik előadások tartására vannak elkötelezve, csak ketten működnek rendszeresen, Norbert Trippen (egyháztörténelem) és Gisbert Knopp (művészettörténet). Minden szemeszterben azonkívül sorra kerülnek különféle előadások, melyeket tutorok (idősebb hallgatók) vagy megbízottak tartanak. Ilyenek a héber és görög nyelvkurzusok, valamint a „feminista teológia”. A Kar kötelessége az előadásokról az érseket előzetesen értesíteni. Tény azonban, hogy a Kar ezt sok esetben (pl. „feminista teológia”) elhallgatja, vagy nem teljesen jelzi.

A Groner (keresztény társadalomelmélet), Dolch (fundamentális teológia), Zimmermann (újszövetség), Botterweck (ószövetség), Flatten (egyházjog) professzorok (1976–1978) gyorsan bekövetkezett nyugdíjba vonulásukkal a Kar néhány rövid év alatt teljesen új arculatot kapott. Ha eddig ez mérsékelt konzervatív volt, most az mérsékelt progresszív lett. Ehhez a változáshoz Franz Böckle professzor (morális) lényegesen hozzájárult. A Kar erős egyéniségeinek nyugdíjba vonulásával, főként Flatten és Botterweck professzorok kiválásával, eddigi visszavonult helyét vezető poszttal cserélte fel, és az újonnan kinevezetteket maga oldalára állította, elsősorban Waldenfels (fundamentális teológia), Merklein (újszövetség), Hossfeld (ószövetség) és Müller (kánonjog) professzorokat. Ez utóbbi három, tanulmányi éveik óta barátságban, a továbbiakban azután a Kar kemény magját alkották, az ügynevezett triumvirátust. Ők mindig progresszív irányt vettek, és ehhez a kar többi új tagjától, Fábry (ószövetség), Wohlmuth (dogmatika), Fürst (pasztorálteológia) és Gerhards (liturgia) professzoroktól is támogatást kaptak.

Csakhamar felmerültek az első problémák, az összeütközések Höffner bíborossal. Így név szerint a keresztény társadalomelmélet tanszékének, a dogmatika és a morális tanszékének betöltésekor. Egy valóságos konfliktus keletkezett a bíboros és a Kar között akkor, amikor a Kar Böckle professzor tanítványát, Karl Wilhelm Merket akarta a morális tanszékre ültetni, holott a római Kongregáció megvétózta. Az új tanszék „Liturgie und Frauenforschung” szintén komoly konfliktust váltott ki. A Kar eljárása ebben az esetben is jellemző volt: az ügy a triumvirátus és segítők közt lett eldöntve, a Kar többi tagja, és az érsek is, kész tények elé lett állítva. Meisner bíboros csak akkor értesült az új tanszék felállításáról, amikor az már meg is volt.

3. A TANÁROK JELLEMZÉSE

Merklein, Helmut (újszövetség, 1979 óta) (...)

Hossfeld, Frank-Lothar (ószövetség, 1982 óta) (...)

Fábry, Josef (ószövetség, 1982 óta) (...)

Findeis, Hans-Jürgen (újszövetség, 1990 óta) (...)

Dassmann, Ernst (ókori egyháztörténelem, 1969 óta) (...)

Adriányi, Gábor (közép- és újkori egyháztörténet, 1976 óta). Saját helyzetem a Karon lényegtelen. Kezdeti népszerűségem és értékelésem az 1980-as fordulattal, a progresszívek megjelenésével megváltozott. Azóta munkámat (keleti egyháztörténelem, a Varsói és a Toulouse-i Egyetemek istápolása stb.) ugyan elismerik, de konzervatívnak és kívülállónak („Aussenseiter”) titulálnak, ha nem is egyenesen külföldinek („Ausländer”). A Kar döntéseire

semmi befolyásom nincs. Személyemre és tanszékemre alig vannak tekintettel. Megtagadták, hogy habilitált magántanáromat, Karl Riviniust megtarthassam. Egy Rat és egy asszisztensi állást kellett leadnom, amikor a kollégák tanszéküket állásokkal feltöltötték. Még azt is megpróbálták, hogy tanszékemet köztem és Norbert Trippen közt megosszák. (Ez azon hiúsult meg, hogy Meisner bíboros Trippent kinevezte az érsekség iskolaügyi osztályának vezetőjévé. Jóllehet a progresszív többség ellen kilátástalan harcot vívok, mégsem rejtem véka alá meggyőződésemet. Így például egyedül jómagam szavaztam a „Frauenforschung” tanszék ellen, mert a másik ellenszavazatot, Menke kolléga szavazatát még az ülésen „tartózkodás”-sá finomították.

Waldenfels, Hans (fundamentális teológia, 1977 óta) (...)

Menke, Karl-Heinz (dogmatika és propedeutika, 1990-től) (...)

Wohlmuth, Josef (dogmatika, 1981 óta) (...)

Höver, Gerd (morális, 1989 óta) (...)

Roos, Lothar (keresztény társadalomelmélet, 1978 óta) (...)

Müller, Hubert (kánonjogász, 1979 óta) (...)

Bitter, Gottfried (valláspedagógia, 1977 óta) (...)

Fürst, Walter (pasztorális teológia, 1985 óta) (...)

Gerhards, Albert (liturgia, 1989 óta) (...)

A Kar összképét a következőképpen lehet jellemezni: a tizenöt tanárból heten (Fábry, Fürst, Gerhards, Hossfeld, Merklein, Müller, Wohlmuth) egy progresszív, de nem radikális irányt követnek. Öten (Bitter, Dassmann, Findeis, Höver, Waldenfels) mindig az előbbi héttel szavaznak. Csak háromnak (Adriányi, Menke, Roos) van bátorsága ellenkező véleményt nyilvánítani, illetve nemmel szavazni. A pusztán emberi viszony a Kar tagjai között a véleménykülönbségek ellenére is jó, aminek magyarázata az, hogy a Kar kétévenként egy-egy hetes tudományos kirándulást tesz külföldön (pl. Görögországban, Szentföldön, Jordániában, Egyiptomban, Szíriában stb.), és a kari ülések után is, vagy egyes kollégáknál (pl. Bitter, Merklein) is találkoznak.

A Kar középtestületében – asszisztensek és diák kisegítők – a civilek és a nők száma állandóan emelkedik. Az asszisztensek között nincs már egyetlen pap vagy papjelölt sem. Ez az új középtestület azután fokozódó mértékben befolyásolja az egyetem szabályzata értelmében a tanári kinevezéseket, a tanterveket és a szemináriumok struktúráját.”

Új kollégák a karon

Ernst Dassmann kolléga a korhatár elérésevel 1996-ban emeritált. Utódjául a karnak egy sor tanítványát javasolta, köztük a legutóbb nála habilitált Clemens Scholtent és Georg Schöllgent. Mindketten éveken keresztül nálunk, tanszékén dolgoztak, mint asszisztensek is. Mindketten laikusok és családosok. Schöllgen ekkor Aachenben már egyháztörténetet tanított. Ottani állását javarészt nekem köszönhette. Amikor ugyanis az ottani Technikai Főiskolán, amelyen azonban egy teológiai és bölcsészettudományi kurzus is működik, egyháztörténet céljára felállítottak egy tanszékot, a kinevezéssel foglalkozó bizottság („Berufungsausschuss”) balos része a német női emancipáció egyik vezéralakját, az „egyháztörténész” Elisabeth Bussmann akarta oda tenni. Szerencsére a bölcsészkar dékánja és a katolikus teológiai kurzus szisztematikai tanára, Heino Sonnemanns meggyőző érvekkel pártom fogta, úgyhogy Bussmann asszony helyett Georg Schöllgen kapta meg a tanszékot.

A Dassmann kolléga nyugdíjazása kapcsán kiírt pályázat bizottságának tagja lettem. A bizottság feladata volt a pályázatok, illetve a több mint tíz pályázó elbírálása. A bizottság egyik tagja, Merklein kolléga minden erővel Clemens Scholtent támogatta. Abban igaza volt, hogy vele a karon belül emberileg a legjobb együttműködésre lehetett számítani. De egy meghívásnál, kinevezésnél ez egyáltalán nem játszik szerepet, sőt figyelembe sem szabad venni, mert csakis a tudományos felkészültség, a teljesítmény számít. Márpedig neki jóval kevesebb tudományos dolgozata volt, mint a nála idősebb Schöllgennek. Ráadásul az ő kinevezése „házon belüli” („Hausberufung”) lett volna, amelyet sem az egyetem szenátusa, sem a minisztérium nem fogadott volna el, hiszen Schöllgen jobb képesítéssel rendelkezett. Mikor kijelentettem a bizottságban, hogy képtelenség Scholten előnyben részesítését Schöllgennel szemben megokolni, Merklein kolléga kilépett a bizottságból. Így került a lista első helyére Schöllgen, majd így kapta meg 1997. március 1-jén tanszékét.

Ezzel kapcsolatban két dologra kell kitérnem. Az egyik, hogy a közép- és újkori egyháztörténet kötelező óraszámait vissza akartam állítani. Amikor 1978-ban Dassmann meghívást kapott Münsterbe, a kar, hogy maradjon nálunk, többször tárgyalt vele és a szenátussal. Dassmann a kartól azt kérte, hogy az egyháztörténet kötelező óraszámait, 4 szemeszterben 16-ot, fele-fele arányban osszuk föl köztem és közte. Eddig ugyanis szakára, az ókorra és a patrisztikára 6, a közép- és újkori egyháztörténetre 10 óra jutott. Az eddigi felosztás megfelelt a lényegesen nagyobb újkori anyagnak is, és az egyetemes német egyháztörténeti oktatásnak is. Ehhez természetesen nem járulhattam hozzá, mert ezzel saját szakomat és a német szakkollégákat dezavualtam volna. Heves vita után, amelyben leginkább Böckle kolléga támogatta Dassmann kérését, és támadott engem, végül azt mondtam: „A béke kedvéért és hogy Dassmann a kar kívánsága szerint nálunk maradjon, hajlandó vagyok egy kompromisszumra. Nyolc óra legyen nálam kötelező, a maradék két óra legyen fakultatív, azaz lehessen ezt a kettőt nálam vagy Dassmann-nál felvenni.” A döntés így is jött létre, és bekerült a tanulmányi rendbe is.

Most tehát Dassmann kolléga távozásával, mivel az engedmény személy szerint neki szólt, kértem a korábbi állapot visszaállítását, annál is inkább, mert valamennyi német katolikus teológiai karon ez így van. A kari ülésen kérésemmel Merklein szállt szembe, aki kijelentette, a kérdést majd az új kollégával, Schöllgennel kell elintézni. A kar többsége hozzá csatlakozott. Tudomásul kellett vennem, hogy elutasították a kérésem, amelyet lényegében nem a magam számára akartam, hiszen a nyugdíjazásomig már csak három év volt hátra, hanem a tanszék számára. Úgy akartam azt utódomnak átadni, ahogy én kaptam.

A Schöllgennel kapcsolatos másik ügy az egyháztörténeti tanszékek éves költségvetése volt. Kerülő úton jutott tudomásomra, hogy Schöllgen az egyetemi kancellárral tárgyalva

(„Berufungsverhandlung”) kikötötte, hogy három év múlva, távozásommal az éves költségvetés összegét az ókori és az újkori egyháztörténet között fele-fele arányban osszák fel. Ez akkor együtt évi 16 ezer DM volt, ebből a tanszéke 6 ezret kapott, az enyém 10 ezret. Nem szorul bizonyításra, hogy az újkori egyháztörténet anyaga sokkal több, és a folyó publikációk száma is sokkal tetemesebb, mint az ókorié – és az eddigi gyakorlat teljesen a követelményeknek felelt meg. Bántott, hogy Schöllgen, aki aacheni kinevezését főképp nekem köszönhette, így viselkedett a hátam mögött. Szerencsére később, ha a viszonyunk nem is lett szívélyes, a magatartása velem szemben fair és barátságos volt.

Müller kolléga utóda 1997. június 6-án a laikus és családos Norbert Lüdecke lett. Nálunk habilitálta őt Müller, és mivel nagyon kevés kánonjogász volt, hamar kapott tanszéket. Így, kerülővel jutott vissza hozzánk. Kinevezése utáni több nyilatkozata a kölni érseket érzékenyen érintette. Természetesen a kar baloldali szárnyához csatlakozott, és így neki is oroszlánrésze volt abban, hogy az utódom a tanszéken Muschiol asszony lett. Próbálta a kapcsolatot tartani a budapesti kánonjogi tanszékkal. Müller kolléga ugyanis egyszer egy nyári kánonjogi kurzust Esztergomban tartott, és a pesti Hittudományi Akadémia (akkor még az) kánonjogi tanszékével, amelyet Erdő Péter vezetett, együttműködési szerződést is kötött. Ennek révén Erdő Péter kétszer is járt nálunk, Bonnban, előadást tartott, és részt vett az azt követő eszmecserén a dékáni hivatalban. Megállapítottuk, jól tud németül. Mikor azután Lüdecke lépett Müller örökébe, szólt nekem, szeretné folytatni az együttműködést, amely Müller betegsége miatt elakadt, és járjak közbe ennek érdekében Erdő Péternél. Ezt kétszer is megtettem, sajnos, eredménytelenül. Erdő Péter közben kánonjogi intézetet is alapított és vezetett, a Pázmány Péter Egyetem rektora és székesfehérvári segédpüspök lett, vagyis már nem ért rá a bonni tanszékkal foglalkozni, bár ezt nekem megígérte. Lüdecke később úgy nyilatkozott, többé már nem forszírozza a dolgot. A budapesti kapcsolat a kánonjog terén megszakadt.

A harmadik tanár, aki ebben az időben került a karunkra, Heino Sonnemanns volt. Mint aacheni egyházmegyei Germanicum et Hungaricum növendékeként Rómában végzett. Az említett aachen teológiai szakon 1990-ben nevezték ki a szisztematikus teológia oktatására. Amikor 1996-ban Waldenfels kolléga nyugdíjba ment, a kar órá gondolt mint utódra. Azonban az ügy nem ment simán, mivel az aachen püspök ott szerette volna őt tartani, és maga Sonnemanns se volt feltétlen híve a cserének. De végül sikerült a kinevezés, és 1998 téli szemeszterében megkezdte bonni előadásait, bonni tevékenységét. Vele sokat nyert a kar, mert felettébb alapos tudományos felkészültségén kívül két doktorátussal is rendelkezett, emberileg pedig kedves, rokonszenves egyéniség volt, és mindenkivel jó kapcsolatba került. Sajnos, hamar elérte ő is a korhatárt, és 2005-ben emeritált.

Emeritálásom

Lassan közeledett és elérkezett az Úr kétezredik éve, vagyis 2000. március 31-én betöltöttem a hatvanötödik életévemet. Mivel az egyetemi tanárok Németországban államhivatalnokok, rájuk is vonatkoznak az államhivatalnoki törvények. Vagyis a hatvanötödik év elérésével automatikusan nyugdíjba kerülnek. Tehát tudtam, hogy az 1999–2000-es téli szemeszter végeztével befejezem aktív munkámat a karon. Erre már hónapokkal, sőt egy évvel korábban felkészültem, mivel az időpont miatt mind az egyetemi nagy előadótermet, mind az egyetemi klubot jó előre le kellett foglalni. Március 1-jével megkaptam a düsseldorfi minisztériumból a hivatalos értesítést, hogy köszönet nyilvánítása mellett 2000. április 1-jével nyugállományba helyeznek. Míg a kinevezést az akkori miniszter írta alá, ezt most egy főosztályvezető tette. De annyi előnyöm volt, hogy mivel én 1976-ban kaptam a kinevezésem, azaz két évvel az új kerettörvény („Hochschulrahmengesetz”) megjelenése előtt, nem nyugdíjba kerültem, hanem emeritáltak. Ez régen azt jelentette, hogy az emeritált, „kiérdemesült” egyetemi tanár haláláig továbbra is a rendes fizetését kapta, nem a nyugdíjat. Dehát ennek a modern kor régen véget vetett, csak minimális többletkülönbséget nyújtott az 1978 előtt emeritáltaknak. Viszont a düsseldorfi parlament redukálta a nekik mint hivatalnokoknak különben járó egészségügyi segélyt („Beihilfe”), azaz egyik kezével visszavette azt, amit a másikkal adott.

Utolsó előadásomat, a „lectio ultimá”-t 2000. február 3-án az egyetem központi épületének nagy, X-es számú előadótermében tartottam, délelőtt 10 órakor. Erre már természetesen jó előre, még december közepén, nemcsak a kar összes kollégáját, más karok ismerős kollégáit, a barátaimat, az ismerőseimet hívtam meg, hanem a munkatársaimat, a tanítványaimat is, valamennyi „egyetemi polgár”-t. Az előadást fogadás követte az egyetemi klubban, amelyre szintén meghívtam őket. Az előadásra és a fogadásra összesen 140 meghívót küldtem szét.

Amikor beléptem az előadóterembe, 280 ember fogadott hatalmas padkopogtatással (Németországban az egyetemeken nem tapsolnak, hanem kopogtatnak). Ezután megtartottam az utolsó előadásomat a következő címmel: *A Vatikán keleti politikája Magyarországon 1958-tól 1978-ig egy kortanú szemével*. A tartalmára itt nem kell kitérni, mivel a mondanivalója 2003-ban Hernében németül, és 2004-ben Budapesten magyarul könyv alakban is megjelent. Előadásomnak igen nagy visszhangja támadt. Többen azonnal elkérték a kéziratot, mások reményüknek adtak kifejezést, hogy az előadásom nyomtatásban is megjelenik, sőt könyv formájában is kidolgozom.

A kollégák, a tanítványaim ragaszkodása, szeretete meghiúsított. Akadt köztük olyan, aki több száz kilométert utazott az utolsó előadásomra. Az egyetemet két prorektor képviselte – mivel Borchardt rektornak már régen lekötött elodázhatatlan elfoglaltsága volt, viszont igen szép levélben mentette ki magát –, a kart pedig a prodékán, Albert Gerhards. Előadásom végén ő szólalt fel és adta át a kar emlékérmét. Laudációjában, amelyet írásban is átadott, előbb kimentette a dékánt, majd arra mutatott rá, hogy tanszéki teljesítményemet az egyetemi klubban Schöllgen kolléga fogja méltatni. Ezután kiemelte, hogy az egyetem és a kar érdekében csaknem 25 éven keresztül mint a konvent tagja és a kar „külügyminisztere” tevékenykedtem. Szerinte nem véletlenül, hiszen – idézte, amit a kar albumába írtam – „Ha a kutató származásomat kérdi, azt kell válaszolnom, igazi európai vagyok. Hiszen a négy nagyszülőmből egy osztrák, egy magyar, egy olasz és egy népi német volt.” Ezután az életrajzomat vázolta fel, az említett bejegyzés alapján, amelyet így jellemezett: „A beszámoló megrázó dokumentuma egy életsorsnak a háború utáni Kelet-Európában.” Későbbi életutam ismertetése után mint „európai állampolgár” végzett munkámat méltatta a varsói és toulouse-i

társegyetemekkel kapcsolatban. Kitért a kitüntetéseimre, és szavait azzal zárta, jó tanácsaimmal remélhetően továbbra is a kar munkáját fogom támogatni.

A beszéd végeztével átmentem az egyetem főépületének tőszomszédságában lévő egyetemi klubba, ahol a piros-fehér-zöld virággal díszített, terített asztaloknál 120 kolléga, munkatárs, jó barát és meghívott vendég várt. Arra is ügyeltem, hogy a főépület házmesterei, akik sokat segítettek a kelet-európai előadások rendezésében, szintén kapjanak meghívót, sőt eljőjenek. Őket szóban még kétszer is meghívtam, és mondtam nekik, elvárom, hogy eljőjenek. Így aztán ők is ott voltak egy külön asztalnál, és ők is részesültek a büfé áldásaiban, akárcsak az intézet takarítónője. Nem is felejtettek el engem. Még manapság is, hét év után is örömmel üdvözlnek, ha a házban találkozunk.

Délben, a szokásos akadémiai negyedórával 12 óra 15 perckor léptem a mikrofon elé, és köszöntöttem a korábbi rektorokat, a jelenlegi dékánokat, a kollégákat, a munkatársakat és a hallgatóimat. Ötvenperces beszédemet azzal kezdtem, hogy egy 29 éves egyetemi tevékenység végén illő az elmúlt esztendőkre visszapillantani, és mindazoknak köszönetet mondani, akik utamon elkísértek és a munkámban segítettek.

Röviden elmeséltem az életutam, mindenütt beleszórtam azokat, akikkel kapcsolatban álltam, és akikkel szemben hálára vagyok kötelezve. Megemlítettem családom anyai ágának evangélikus hitét, és hogy a vallási toleranciát, a másik felekezet megbecsülését már gyerekkoromban megtanultam. Ezért különös örömeimre szolgált, hogy az evangélikus testvérkar dékánját a megjelentek között üdvözölhettem. Annál is inkább, mert a két korábbi ellenséges („gegeneinander”) viszonya később toleránssá („nebeneinander”) szelődött, most pedig kölcsönös együttműködésre („miteinander”) változott.

Gimnáziumi tanáraink közül a piarista atyákat, majd a budapesti Hittudományi Akadémia tanárai közül néhányat kiemeltem. Külön méltattam Galla Ferenc egyháztörténészt, akinek sokat köszönhettem. Majd kitértem további sorsomra, titkos papszentelésemre, menekülésemre, a római tanulmányokra, a ransbachi káplánságra, végül a Hubert Jedin által adott habilitációs témára és a német Kutatótársaságtól („Deutsche Forschungsgemeinschaft”) kapott kétéves ösztöndíjra. Ezzel kapcsolatban említettem Jean Danielou párizsi, és Bernhard Stasiewski bonni tanárainkat. A habilitációval, majd a tanszékvezető tanári kinevezéssel kapcsolatban az egész karnak köszönetet mondtam, és a jelen lévő kollégákat név szerint hálás szívvel köszöntöttem.

Kitértem arra, hogy egyetemi munkásságom kezdetén felkerestem Bécsben Mindszenty bíborost, és előadtam neki szándékaimat. Közöltem vele, tudományos tevékenységemet két cél szolgálatába szeretném állítani. Egyrészt szeretném a magyar egyháztörténet-írást a kutatásaimmal és a publikációimmal gazdagítani, másrészt tanítás és előadások révén az ezeréves magyar egyháztörténetet népszerűsíteni és a hazai egyház jelenlegi szomorú helyzetére a figyelmet felhívni. Az első cél érdekében – mondtam – eddig négy könyvet és 36 tudományos cikket írtam magyarul, valamint az általam indított sorozatban („Dissertationes”) 15 kötetet adtam ki. Ezzel kapcsolatban köszöntem meg a kölni egyházmegye és a Görres társaság anyagi segítségét. A második cél érdekében – mondtam – minden szemeszterben egy kelet-európai egyháztörténetet is előadtam, amelyben természetesen Magyarország jelentős részt foglalt el. Így jött létre a magyar katolikus egyháztörténetet érintően két német nyelvű könyv, több mint 100 tudományos cikk és 108 könyvismertetés, amelyek nagyrészt Münchenben jelentek meg, a Magyar Intézet kiadásában. Ezzel kapcsolatban megköszöntem a néhai Georg Stadtmüller professzornak a támogatását.

Elmondtam azt is, hogy tanszékvezető tanári kinevezésem óta 38 tudományos utat vezettem, többnyire külföldre. Tanszékem egyik általam bevezetett sajátossága volt, hogy a nyári szemeszter főszemináriuma tárgyának mindig egy olyan témát jelöltem meg, amely révén az illető országban egy egyhetes tudományos kirándulást lehetett rendezni. Így például,

ha Lengyelországba vagy Magyarországra vitt az utunk, akkor a szeminárium témája a lengyel vagy a magyar egyháztörténet volt.

A beszédemben a részletekre nem tértem ki. Nem szóltam arról, hogy a szeminárium résztvevőinek egy-egy előadást kellett tartaniuk. Csak olyan hallgatót vittem az útra, aki részt vett a szemináriumban, tehát felkészült rá. A számukat 25-re korlátoztam. Az utazással kapcsolatos problémák, mint a busz, a szállás, a fogadások, a látogatások intézése természetesen már hónapokkal előbb megkezdődött. A pütkösi egyetemi szünetben aztán utaztunk. Fontosnak tartottam, hogy ne csak felkeressük az egyházi központokat – mint például Magyarországon a győri, veszprémi, pécsi, székesfehérvári püspökségeket, az esztergomi érsekséget, a pannonhalmi apátságot és a pesti Püspökkari titkárságot –, hanem emellett kulturális rendezvényeket is iktassak be a programokba. Így például Budapesten vagy Bécsben a programhoz egy-egy felejthetetlen opera- vagy balettlátogatás is hozzátartozott, sőt Bécsben a Kahlenberget és a Sinziget is meglátogattuk. A magyar püspököket és Lékai, Paskai bíborost rezidenciájukban kerestük föl, ők elbeszélgettek a tanítványaimmal, és német hallgatónak lehetőséget adtam arra, hogy kérdezhessenek is, és személyesen győződhesse meg a régi magyar katolikus egyház barokk palotákban folyó életéről.

A beszédemben megemlítettem, hogy a 38 tudományos útból egy Párizsba és a Baltikumba, kettő Bécsbe, három Rómába, Magyarországra és Lengyelországba, öt pedig Toulouse-ba vezetett. Az utazásokkal kapcsolatban köszönetet mondtam Udo Arnold és Erwin Gatz kollégáknak, de különösen is köszöntem a Német–Francia Ifjúsági társaság („Deutsch–Französisches Jugendwerk”) és az Egyetem Külügyi Hivatala segítségét. Ez utóbbival kapcsolatban köszöntöttem a vezetőjét és a helyettesét, Krikau-Richter és Achrafié asszonyt, örömmre mindketten eljöttek a búcsúztatásomra.

Kitértem akadémiai, tudományos munkásságomra is. Megköszöntem, hogy akadémiai tanárom, Stasiewski professzor jóvoltából 8 tudományos társaságba kerülhettem, jelesen a bonni Német Kultúra és Történelem Kelet-Európában bizottságba, amelynek 1993 és 2000 között az elnöke is lehettem. Köszöntem az elődöm és a helyettesem, Hans Rothe professzor messzemenő támogatását, de hálámat fejeztem ki a bizottság titkárnőjének is, Gerent asszonynak.

Megemlítettem a bonn–toulouse-i társegyetemi munkát is. Karunk megbízásából ezt 1974 óta vezetem, az ottani Institut Catholique teológiai karával. Az idők folyamán kapcsolatunk kiépült, több bonni egyetemista folytatott tanulmányokat Toulouse-ban, több toulouse-i Bonnba jött. Robert Cabié professzor vendégtanárként tevékenykedett nálunk, jómagam két alkalommal hosszabb ideig docensi munkát végeztem Toulouse-ban. Bonni tanítványaimmal ötször rendeztünk egyhetes tudományos kirándulást Toulouse-ba, a partnereink négyszer jöttek Bonnba. Itt köszöntem meg Cabié professzornak 16 éven keresztül folytatott munkáját, amelynek jutalmául megkapta a Német Szövetségi Köztársaság nagykereszt érdemrendjét. Köszöntem a Német–Francia Ifjúsági Szövetség („Deutsch–Französisches Jugendwerk”) támogatását, de a bonni Collegium Leoninum és Collegium Albertinum igazgatóinak is, akik a toulouse-i delegációt vendégül fogadták.

Meg kellett, természetesen, említenem fő munkámat, a varsói társegyetemet, azaz a Katolikus Teológiai Akadémiát (új neve: Wyszynski Egyetem) is. A partnerszerződés történetét fentebb már ismertettem. De itt felsoroltam a statisztikát: 42 lengyel kolléga jöhetett tanulmányokra Bonnba, többen jöttek előadásokat tartani, mint ahogy bonni kollégák is Varsóban előadásokat tartottak. A partneri aláírás tizedik évfordulója alkalmából tudományos szimpózium volt Bonnban és Varsóban. A tanítványaimmal három alkalommal utaztam tudományos kirándulásra Lengyelországba, illetve Varsóba. A kar egyszer látogatott el Varsóba, előadásokkal egybekötve. Az egyhetes utat, amely Krakkóba és Auschwitzba is elvezetett, magam szerveztem. A varsói akadémia karunk két tagját, Waldenfels professzort

és engem tiszteletbeli doktorrá avatott. Amiről nem szóltam, az nem más volt, mint saját szerepem a 42 lengyel bonni látogatásával kapcsolatban: hogy a lengyel kollégákat itt-tartózkodásuk idején szinte naponta kísértem, támogattam, város- és környéknézésre vittem, sőt a házamban megvendégeltem őket.

Szóltam arról is, hogy akadémiai tevékenységem részeként 15 tanítványomat vezettem teológiai doktorátushoz, egyet magántanárrá habilitáltam, kettő habilitációja küszöbön áll, és kettő doktorátusa is esedékes. Büszke vagyok arra, mondtam, hogy minden általam vezetett disszertáció teljesen új témát dolgozott fel, és a szakirodalmat jelentősen gazdagította.

Rámutattam, hogy 29 éves akadémiai működésem nem lehetett volna eredményes mások támogatása, közreműködése nélkül. Köszönet ezért a rektoroknak, a kollégáknak, az egyetemi hivataloknak, a sajtóosztálynak, és nem feledkezhetem meg a házfelügyelőkről és a takarító személyzetről sem. Örömmre szolgált, hogy ők is, mind eljöttek. Utoljára az intézeti kollégáknak, munkatársaknak és a saját munkatársaimnak mondtam köszönetet.

Végül így szóltam: „Sokan kérdik, itt maradok-e Németországban. Azt válaszolom: igen. Jóllehet már évekkkel ezelőtt hazai egyházmegyéim szemináriumában tanárnak és a budapesti Eötvös Loránd Tudomány Egyetem docensének neveztek ki, itt maradok Németországban, hiszen itt csaknem negyven év után második hazára találtam. Ezzel és a bonni Alma Materrel életem végéig egységben maradok. Köszönöm Istennek a bonni éveket, és kérem, óvja és áldja meg a bonni Alma Matert!”

Beszédem végén Georg Schöllgen kolléga, az intézet másik egyháztörténésze lépett a mikrofonhoz. Értékelte bonni tanszéki munkámat, kitért arra a magyaros vendégszeretetre, amelyben éveken keresztül a tanítványaimat és az intézetet részesítettem. Kiemelte az általam adott nagyszerű vacsorákat, egyáltalán, szeretetteljes viszonyomat a munkatársaimhoz.

Végül Udo Arnold kolléga emelkedett szólásra. Mint a Német Kultúra és Történelem Kelet-Európában Bizottság elnöke méltatta a munkámat a bizottságban, amelyet 1976 óta ott végeztem, majd a bizottság vezetésében betöltött szerepemről beszélt elismerően.

Végezetül mind a 120 jelenlévőnek jó étvágyat kívántam, és odatessékeltem őket az önkiszolgáló büféhez, ahol hidegszendvicsek, saláták, meleg ételek, sütemények, üdítők, italok – sör, bor, kávé – várták a vendégseregletet. A nem kis kiadással járó összejövetel költségeit természetesen már hónapokkal korábban összespóroltam.

Emlékkönyvem

Akadémiai szokás, hogy a tanárok tiszteletére, emeritálásuk vagy kerek születésnapjuk alkalmával egy úgynevezett emlékkönyvet („Festschrift”) adjanak ki. Ebben a tanítványok, kollégák, barátok és tisztelők különféle tudományos dolgozatban hódolnak az ünnepeelt munkássága előtt. Tanárom, Stasiewski professzor tiszteletére magam is kiadtam két emlékkönyvet, egyet a hetvenedik, és egyet a hetvenötödik születésnapjára. Még jóval emeritálásom előtt csiripelték a madarak, hogy tiszteletemre is egy emlékkönyv van készülöben. Annál is inkább sejtettem, mert a tanítványom, dr. Hermann Josef Scheidgen elkérte tőlem valamennyi általam becsült bel- és külföldi történész kolléga névjegyzékét. Azután összeállt a kiadóbizottság. Tagja lett az általam habilitált Karl Rivinius professzor, az általam támogatott Raimund Haas professzor, és Hermann Josef Scheidgen, aki már habilitációs tanulmányán dolgozott. Munkájuk veszélyes volt, mert az anyagi eszközökön kívül össze kellett szedni a tervbe vett dolgozatokat is a különféle szerzőktől. Hogy ez mit jelent 40 szerző és tisztelő részéről 10 országból, azt csak az tudja, aki maga is adott már ki gyűjteményes kötetet. Az *Emlékkönyv* kis késéssel emeritálásom után jelent meg, a kölni Böhlau Kiadó gondozásában, amely a könyvet bonni sorozatunkba (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte) illesztette.

A könyvet 2000. június 7-én ünnepélyesen adták át. Az egyetemi főépület VIII-as előadóterme zsúfolásig megtelt kollégáimmal, barátaimmal, tisztelőimmal. Köztük volt Walter Jansen kölni segédpüspök, akit már mint bonni plébánost is igen becsültem, és köztük volt Rudolf Trabolt művészettörténész, aki Münchenből kifejezetten erre az alkalomra utazott fel Bonnba. Amikor beléptem az előadóterembe, nagy kopogással fogadtak, és a kiadógárda, Rivinius és Haas professzor valamint Hermann Josef Scheidgen felváltva mutatta be a tiszteletemre kiadott könyvet. Elsőnek egy méltató levelet olvastak fel, amelynek szerzője csak a felolvasás végén derült ki: Otto von Habsburg. Úgy gondolom, hogy Habsburg Ottó a levelében pontosan eltalálta azt, ami maradtam és vagyok: magyar, aki tudományos és papi szolgálatát is hazája és hazája egyházának szolgálatába állította. Levelét, amelyet az Adriányi professzor számára készült „liber amicorum”-ba írt, magyar fordításban közlöm:

„Egy magyar politikus, aki sikeres hazai karrier után kénytelen volt emigrálni, a következő cinikus, de találó mondatot mondta: »Az emigráció szörnyűség. Ha sokáig tart, minden emigráns saját nívójára süllyed.« A mondatot azonban másként is lehet értelmezni. Emigráns tapasztalatom szerint vannak, akik abban tönkremennek, míg mások éppen az emigrációban tudnak nagyot alkotni. Így volt ez például a nagy spanyol történésszel, Salvador da Madariagával is, akiről joggal mondták, ő nem ment emigrációba, mivel a hazáját oda magával vitte.

Ezek a szavak jutnak eszembe, ha most Adriányi Gábor professzorra gondolok, aki 65. születésnapját érte el. Munkája és írásai révén lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a 40 évig tartó kommunizmust a hazájában le lehetett győzni, mivel hazája szellemét Németországban továbbra is életben tartotta. Hogy ezen a téren Adriányi professzor mély hite és hazaszeretete lényeges tényező volt, azt azok tudják, akik a műveit olvashatták, és a munkáját megfigyelhették. Mint jóval idősebb állíthatom, hogy 65 évvel az ember még relatív fiatal. Amikor Adriányi professzornak szívélyes jó kívánságaimat és hálámat kifejezem mindazért, amit ő tett, csak azt mondhatom, hogy véleményem szerint legnagyobb feladata még előtte van.

A kommunizmus a vallást sok országban szétrombolta. A negyvenéves pusztítás nyomokat hagyott hátra. Miután Istennek hála, Magyarország a szabad nemzetek közé harcolta magát, és ott példamutatóan megállja a helyét, ideje, hogy a megkezdett művet be is

fejezze. Ezen a téren Adriányi professzornak mind Magyarországon, mind Németországban lesz még tennivalója, munkája és egyetemi tanári működése révén. Ha Isten is úgy akarja, még hosszú út áll előtte. Ezen az úton a barátai neki sok sikert kívánnak, nemcsak az ő, hanem régi és új hazájának, nem utolsósorban hitének érdekében. Szívélyes üdvözléssel! Otto von Habsburg”.

Habsburg Ottó írását természetesen hosszabb levélben köszöntem meg. Megírtam, hogy a soraival pontosan eltalálta, amit egy emigráns hazafi és katolikus pap érez, és amit tennie kell. Megírtam azt is, hogy tevékenységem kezdetén milyen tudományos szándékaimról tudósítottam Mindszenty bíboros prímást, és értésére adtam, hogy joggal várhat el még tőlem egyet s mást, egyebek között a magyar katolikus egyház történetét német nyelven. A levelemben kitértem arra is, hogy véleményem szerint a Monarchia szétverése 1919-ben nemcsak hiba, hanem súlyos tévedés is volt, aminek következtében Közép-Kelet-Európa és a Balkán problémái mind a mai napig kísértének.

Erre a levelemre Habsburg Ottó egy héten belül válaszolt. Megírta, hogy soraim nagy örömeire szolgáltak, és újra köszönte mindazt, amit a magyar hazáért és egyházért az emigrációban tettem.

Magára a bemutatott *Emlékkönyvre* itt nem kell tartalmilag kitérni. A 768 oldalas könyv borítólapján a veszprémi székesegyház, a bécsi Stefansdom és a bonni Münster képe látható. Mint küsszeminarista annyiszor voltam a veszprémi székesegyházban, ott lettem címzetes kanonoknak is beiktatva; a bécsi Stefanskirche a szívemhez nőtt levéltári kutatásaim idején; végül a bonni Münsterben hányszor, de hányszor prédikáltam és miséztem mint professzor és dékán...! Az előszót Lehmann, mainzi püspök (akkor még nem bíboros) közvetítésével Miroslav Vlk bíboros, prágai érsek, az Európai Püspöki Konferencia elnöke írta. Mint valódi „hídverő”-t méltatott Kelet és Nyugat között, örvendetesnek tartva, hogy a keleti egyházakkal való kapcsolatot a nehéz politikai viszonyok közepette is ápoltam. Éppen ezért van részem abban a nemzetközi megbecsülésben, amelynek tanúja ez az európai egyháztörténetet tárgyaló *Emlékkönyv*.

A gratulálók listája („tabula gratulatoria”) 264 személynevet és 11 intézmény nevét tartalmazza. Köztük van három bíboros, 15 érsek és püspök mint veszprémi főpásztoraim; 15 kolléga, tisztelő Magyarországról, 6 Svájc-ból, 5-5 Ausztriából és Lengyelországból, 4 Olaszországból, 3-3 Franciaországból és Belgiumból, kettő Csehországból. A könyvben 40 szerző írt dolgozatot öt országból, az idegen nyelvű dolgozatok német fordításban szerepelnek. A tanulmányokat témák szerint csoportosították: előbb Kelet-, majd Közép-Európát, végül az egyháztörténet alapvető problémáit tárgyalják. Tanulmányaim jegyzékét a függelékben a tanítványom, Markus Lingen állította össze.

Az *Emlékkönyv* átadása után természetesen magam léptem a katedrára a mikrofon elé. Könnyekkel küszködve köszöntem meg a kiadóknak a könyvet és áldozatos munkájukat, s elmondtam, soha nem gondoltam volna akkor, amikor Magyarországon a szemináriumból az utcára dobtak és porig aláztak, hogy egyszer még mint bonni egyetemi tanár egy ilyen hatalmas és jelentős emlékkönyvet fogok kapni. Örömmre a teljes ünnepegről a tanítványaim magnetofonfelvételt készítettek, ezt átmásolták CD-lemezre, és ennek több példányával is megajándékoztak. Az ünnepség állófogadással ért véget.

A kölni *Kirchenzeitung* június 24-én fényképes riportban számolt be az eseményről, magam pedig 24 személynek levélben köszöntem meg az írását, illetve a részvételét az ünnepegen. Ezek közé tartozott természetesen Karl Lehmann, mainzi püspök is.

A tanszékem betöltése. Az utódom

Nemcsak én, hanem a karom is jól tudta, hogy 2000. március 31-én nyugdíjba megyek. De mivel a kar azt is tudta, hogy a tanszék betöltése nem lesz egyszerű, és sok időt fog igénybe venni, az előírt pályázatot már 1998 májusában kiírta. Papi jelöltek alig akadtak a házunk táján, és Meisner, kölni érsek, ordinárius többször is kijelentette, szó sem lehet róla, hogy a Német Püspöki Kar által előírt egyharmados laikus hányadtól elálljon, azaz, hogy több mint egyharmad legyen egy teológiai karon a laikusok száma. Márpedig nálunk éppen csak még egy tanszéket lehetett laikussal betölteni. A kar pályázati kiírásában már arról volt szó, hogy a jelölttől „szakmai innováció”-t és az „új egyháztörténeti módszer” ismeretét is elvárja. Hogy mit értettek a megfogalmazók ezen, nem részletezték, de feltételezhető volt, hogy az „új irány” (feminizmus, női emancipáció stb.) követőinek jelentkezését várják. A kiírás azt is közölte, a bonni egyetem a nők részarányának növelését óhajtja a kutatásban és a tanításban előmozdítani, ezért a kar nyomtatékosan kéri nők jelentkezését.

A kiírt pályázatra a határidőig 14 pályázat futott be. Ezután a felállított bizottság mind a 14 jelölttel írásos tanulmányaik alapján több ülésben foglalkozott, és tette meg végül a karnak a javaslatát. Természetes, hogy én sem a bizottság munkájában, sem a kari ülésnek a tanszék betöltésével foglalkozó részén nem vettem részt. Ez nemcsak az eddigi szokásjognak felelt meg, hanem az elvemnek is: a karnak kell az utódommal kijönnie, nem nekem, tehát a kar döntésébe egyáltalán nem szólok bele. Ebben a felfogásomban a korábbi tapasztalatok is megerősítettek, főként a már részletesen említett Nellessen–Merks-esetekkel kapcsolatban Botterweck és Zimmermann professzor magatartása. A kar a döntését 1999. április 21-én egyhangúlag hozta: egy úgynevezett ternát, hármas jelölést állított föl, amelynél a harmadik helyen „a” és „b” megjelöléssel két személy neve állt. Az egyetlen női jelentkezőt, Gisela Muschiolt nem vette figyelembe, mivel az előírt habilitációval még nem rendelkezett, és eddigi tudományos publikációi sem helyettesítették azt. Három másik jelentkezőt szintén ezzel a megokolással zárt ki, míg az egyetlen papot, Petar Vrankicsot kora miatt nem vette figyelembe. Vrankics ugyanis 1947-ben született, így már 52 éves volt, és a minisztériumok rendes körülmények között az ötvenötödik életév betöltése után már nem neveznek ki hivatalnokot.

Vrankiccsal kapcsolatban a következőt kell írnom. Amikor ő Walter Brandmüller, regensburgi egyháztörténésznél habilitációs dolgozatát készítette elő, szóba került, hogy nekem kell a második szakbírálatot elkészíteni. Vrankics végül egy hatalmas, 670 oldalas erudícióval állt elő: *Bosznia-Hercegovina egyháztörténetével 1868–1918 között*. Vrankics mint Szarajevóban született horvát a tanulmányait előbb Jugoszláviában végezte, ott szentelték pappá, majd Rómában doktorált, ott élt évekig, végül az augsburgi egyházmegye inkardinálta, és megkapta a német állampolgárságot is. Tehát mint a kelet-európai egyháztörténet alapos ismerője, legalkalmasabb utódom lehetett volna.

De jelentősen nem támogathattam, csak egyszer hívtam meg őt egy előadásra az egyetemen egy, a Balkánnal foglalkozó előadássorozaton belül. Magatartásom oka az volt, hogy a munkájában elfogult, magyarellenes érveket, érzületet pengetett az úgynevezett boszniai okkupációval kapcsolatban, és ebben az összefüggésben idézte az esztergomi Prímási Levéltár is. Kiderítettem, hogy ő sohasem járt Esztergomban, hanem értesülését egy régi horvát könyvből vette, amelyet azonban nem onnét, hanem a Prímási Levéltár jelzésével jelzett. Öreg hiba, még diákoktól is elfogadhatatlan! Egyszóval az a véleményem alakult ki, ha a kar őt jelöli, örömmel veszem, de én nem töröm kezem-lábam egy magyarokkal szemben averziót tápláló horvát meghívása érdekében.

Ennek ellenére információt szereztem be az egyetem jogi osztályáról, ahol közölték, a kar minden további nélkül jelölheti Vrankicsot, legfeljebb nem „hivatalnoki”, hanem „alkalmazotti” minőségben. Ilyenre van elég példa az egyetemen, még az evangélikus teológiai karon is. Az értesülésem közöltem több kollégával. Tudomásul vették, de nem reagáltak rá érdemben. Vrankics azonban mint utódom a korhatárig, 2013-ig működhetett volna.

Az úgynevezett próbaelőadások 1999 nyári szemeszterének elején voltak. Hat jelöltet hívtak meg. Négy előadásra magam is elmentem, de természetesen nem szólaltam fel, csak figyeltem. Érdekes volt, hogy például a regensburgi jelöltet, Manfred Edert, aki pedig jó előadást tartott a birodalmi segédpüspökökről, szinte kigúnyolták bajor akcentusa miatt, ugyanakkor a münsteri Wilhelm Damberg és az ugyancsak münsteri Andreas Holzem előadásait, amelyek közül az első a korai középkori plébániák fejlődéséről egészen hiányos francia irodalom alapján szólt (Damberg), míg a másik az osztrák nemzetiszocializmussal foglalkozó szakismeret hiányáról tett bizonyosságot (Holzem), igen jónak találták. De kik? Nem az egyháztörténészek és annak ismerői, hanem azok, akiknek a szakirodalomról fogalmuk sem volt.

A kar a rektoron és a szenátuson keresztül terjesztette fel a javaslatát a minisztériumba. Az első helyre Holzemet, a második helyre Damberget, a harmadik „a” helyre Bernhard Schneidert (Freiburg), és a harmadik „b” helyre Hubertus Lütterbachot (Münster) tette. Miután megszerezte a minisztérium a kölni érsek, Meisner bíboros hozzájárulását, meghívta a karra az első helyezettet. Ő azonban nem fogadta el a hívást, hanem a tübingeni meghívót részesítette előnyben. Így rukkolt előre a második jelölt. De ő is lemondta. Bonn helyett Bochumot választotta. A harmadik jelölttel sem járt jobban a kar, mivel Schneider, aki Trier neveltje volt, inkább hazament, már a családja miatt is. A „3b” jelölt meghívásától a kar egy hamis, de annál rosszindulatúbb hír miatt elállt: a jelölt ellen erkölcsi kifogást emeltek.

A pályázatot újra ki kellett írni. Ez 2001. március elején történt, és a határidő május 31-éig szólt. Erre 18 pályázat érkezett. Köztük csak kettő volt papé, Karl-Heinz Brauné Linzből (Ausztria), és újra Vrankicsé. Az elsőt azonmód kizárta a kar, mivel még nem volt habilitálva, Vrankicsot pedig mint előbb, a kora miatt. Így, miután a három legesélyesebb jelölt már más karra került, könnyen jelölhette a kar az első helyen a közben már habilitált egyetemen nőt: Gisela Muschiolt. Ő rövid megszakítással már a 2001-es nyári szemesztertől kezdve tanszéki helyettesként működött, és igyekezett a karban a lehető legjobb benyomást kelteni. Hivatalosan 2002. október 4-én nevezték ki. Ezzel az utódom lett.

Nem tartott sokáig, hamar megmutatkozott az igazi énje: mind teológiai beállítottsága, mind emberi karaktere. Volt titkárnom, Gisela Ehlen asszony, aki eleinte nem győzte hangoztatni, milyen hálás lehetek, hogy ilyen jó utódot kaptam, nemsokára olyan konfliktusba keveredett vele, hogy idő előtt nyugdíjaztatta magát. Georg Schöllgen kollégával, az intézet másik egyháztörténészevel is úgy összekülönbözött, hogy csak telefonon érintkeznek egymással, jöllehet az irodáik csak pár méterrel odébb vannak. Muschiol asszony lecsapja a telefont, udvariatlan, modortalan, volt asszisztensemét és magántanáromat, Hermann Josef Scheidgent állni hagyja az íróasztala előtt, míg ő karszékében „fogadja”. Muschiol asszony peremptórikus ítéleteket mond, közben kiderül, hogy a szakismerete korlátozott.

De ami a lényeg: emancipált nő, és ennek minden téren érvényt is szerez. Mindjárt kinevezése után teljesen át- és felújította az irodát, minden elektronikus berendezéssel együtt, holott erre évek óta nem volt anyagi fedezet a pénzügyi osztályon. De a legnagyobb baj az lett, hogy a tanszéket teljesen feminista vizekre vitte, és eddig legfontosabbként hangoztatott érdeklődési körének, a katolikus egyház történetének Kelet-Európában véget vetett, sőt még az ezzel kapcsolatos könyvtári állományt is megszüntette.

A megokolása egyszerű volt. Az egyetem műszaki osztálya tűzrendészeti okokra hivatkozva megtiltotta, hogy a folyosókon felállított polcokon a kar könyveket tartson. (Amit már évek óta kívánt, de sohasem követelt.) Muschiol asszony úgy oldotta meg a helyproblémát, hogy kiselejtezte az összes Kelet-Európára vonatkozó könyvet a könyvtárban, és a helyükre a folyosón lévő folyóiratokat tette. Ennek az intézkedésnek lettek áldozatai olyan könyveim is, amelyek már 2000 után jelentek meg (az előd megbecsülése!). Hónapokon keresztül folyt a szakszerűtlen selejtezés, amelyben olyan intézeti munkatársak vettek részt, akiknek fogalmuk sem volt Kelet-Európáról, mert ahhoz még az osztrák egyháztörténetet is hozzászámították. A tanszéki munkára és állapotokra jellemző, hogy még ma, 2007. február 21-én is három láda könyv vár elszállításra a könyvtárból, „Osteuropa” felirattal.

A fejlemények arra kényszerítettek, hogy 2005. február 23-án mint a kar egyházi illetékeséhez, Meisner bíborshoz forduljak. Német nyelvű levelem magyar fordítása a következő:

„Főtisztelendő és eminenciás
Joachim Meisner bíboros,
kölni érsek úrnak

Tárgy: A közép- és újkori egyháztörténeti tanszék helyzete a Katolikus Teológiai Karon, Bonnban

Eminenciás Úr!

Amikor *A katolikus egyház története Magyarországon* című könyvemet Eminenciás Uramnak megküldöttem, volt olyan kegyes, hogy azt személyesen köszönte meg. Ugyanakkor arról is nyilatkozott, hogy Kelet- és Közép-Európa népeivel, így Magyarországgal is szorosan együtt érez. Mint ahogy több tapasztalatból tudom, Ön az ottani egyház sorsát mindig nemcsak különleges figyelemmel kísérte, hanem azt konkrét segítséggel, adományokkal is támogatta. Eminenciád éppen eme viszonya bátorít fel arra, hogy figyelmét az egyháztörténet-írás bizonyos újabb fejlődésére hívjam fel.

Elsősorban a Bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán lévő kelet-európai egyháztörténet-írás sorsáról és jövőjéről van szó. Utódom, dr. Gisela Muschiol jelenleg az egész kelet-európai egyháztörténeti irodalmat kiselejtezi az Intézet könyvtárából, köztük saját sorozatomat, a *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* eddigi 16 kötetét is. Ezt azzal indokolja, hogy tűzrendészeti okokból a Kar folyosóiról minden könyvet el kell távolítani, és mivel ezek a könyvek különben nem találnának helyet, ki kell selejtezni a Kelet-Európát tárgyaló műveket. Muschiol asszony azt tervezte, hogy ezeket a könyveket átadja a kölni Káptalani és Egyházmegyei Könyvtárnak. Ez természetesen nemcsak azt jelentette volna, hogy a könyvek gyakorlatilag a bonni hallgatók számára hozzáférhetetlenekké válnak, hanem felvetette volna a tulajdonjog kérdését is. A könyvek ugyanis az Egyetem és Észak-Rajna-Vesztfália tulajdonát képezik. Nekem úgy sikerült részben megoldani a problémát, hogy a kelet-európai szeminárium igazgatója, Dittmar Dahlmann professzor hajlandó volt a könyveket átvenni. Szemináriuma az Egyetem főépülete közelében van, tehát könnyen elérhető.

Muschiol asszonyt, sajnos, a keleti történeti és egyháztörténeti kutatás egyáltalán nem érdekli. Így azonban egy több mint fél évszázada felépített és szorgalmazott szakkutatás ér véget a Bonni Egyetemen. Ezt ugyanis már 1949-ben Hubert Jedin professzor kezdte meg, majd Bernhard Stasiewski professzor folytatta 1962 és 1974 között, és én vittem tovább 1971-től 2000-ig. Ennek a hagyománynak a megszüntetése annál is inkább sajnálatos, mert

jelenleg Kelet-Európa Európa teljességébe való integrálódása van folyamatban. Nem véletlen, hogy az Amerikai Egyesült Államokban éppen most folyik Kelet-Európára szakosodott szakemberek kiképzése.

Muschiol asszony az Egyetem hivatalos lapjában (2003, nr. 1–2, 68) kutatási területét így jelölte meg: »A középkor története; Szerzetesrendek és társulatok története; A női és a nemek története (középkor, reformáció, korai újkor, XX. század); liturgiátörténet; tartománytörténet (münsteri egyházmegye).« Természetesen nem kell ahhoz történettudományi szakembernek lenni, hogy meg lehessen állapítani, egyszerre tizenegy szaktudományos területen csak dilettáns módon lehet működni.

Amit Muschiol asszony művel, az a valóságban az ún. nő kutatás. Miután dr. Fischer professzor asszony karunkról távozott, megkapta Muschiol asszony az ő feladatát is, az ún. Gender(nemek)-kutatást is, a kisegítővel együtt, úgyhogy jelenleg a tanszéken hét munkaező dolgozik, ezek közül hat nő: egy asszisztens, két tanszéki munkaező, egy titkárnő, egy tudományos munkaező és két tudományos kisegítő, egyikük férfi. Az ún. Gender-kutatás céljára saját büdzsével rendelkezik, ezenkívül azonban még kapja azokat az összegeket is, amelyeket mint nőnek sikerült a jelenlegi prekér finánciális helyzet ellenére a minisztériumtól három évre megkapnia, amelyet természetesen nemcsak könyvek vásárlására, hanem személyi kiadásokra is fordíthat. Szemináriumain és előadásaiiban a női emancipációt helyezi előtérbe. Így 2003-ban a nyári szemeszter témája volt: »Beginák, jámbor asszonyok eretnkség és emancipáció között«, a 2004–2005-ös szemeszterben: »Nemről nemre. Bevezetés a teológiai Gender-kutatásba, « valamint »Boszorkányüldözés a Rajna-vidéken.« Kérdezni lehet, mi köze ennek a papképzéshez. Sajnos, meg kell állapítanom, hogy mindazon félelmem beigazolódott, amelyeket a kinevezéssel kapcsolatban sejtettem. Ő nyíltan vallja: »nincs semmi, amit egy nő nem tudna jobban megcsinálni, mint amit egy férfi tesz.«

Másik gondot okoz tanítványom, dr. Michael Höhle ügye. Ordináriusa, Őeminenciája Sterzinsky bíboros őt ez év január elsején kinevezte a berlini Prenzlauer Bergen lévő Szent Család Pélábánia plébánosává, miután az ottani fiatal plébános elhagyta az egyházat. A nagy egyházközség lelkipásztori gondozása természetesen rendkívül megnehezíti a tudományos munkát, úgyhogy dr. Höhle a jövőben tudományos pályázatoknál és tanszéki meghívásoknál hátrányt szenved. A pályázatoknál ugyanis éppen a tudományos munkák száma az irányadó.

Miután dr. Höhle 1994-ben Bonnban a legjobb eredménnyel zárta le disszertációját, kértem Őeminenciáját, Sterzinsky urat, dr. Höhlét szabadságot, hogy elkészíthesse habilitációs dolgozatát. A bíboros úr ezt megígérte, de dr. Höhlét még két évig pasztorális munkában foglalkoztatta, úgyhogy ő a dolgozatát csak 2000-ben tudta befejezni. Időközben 13 helyen lett a közép- és újkori egyháztörténeti tanszék betöltve, ezek közül tizenegy helyen laikusokkal. Mellékelten közlöm Eminenciás Urammal a kinevezettek listáját. Salzburgban és Würzburgban dr. Höhlét még egy ún. próbaelőadásra se hívták meg.

Ebben az összefüggésben kérdelem Eminenciádat, tehetne-e valamit dr. Höhle érdekében? Nem tolerálható, hogy a katolikus teológiai karokon, ahol a papok tudományos képzése történik, csupáncsak laikusok, hozzá még nők, működjenek. Úgy vélem, dr. Höhle számára már az is előnyös volna, ha egy papnevelőben vagy egy egyházi intézetben tanárként működhetne, és ott egyháztörténeti előadásokat szemináriumi gyakorlatokat tarthatna. Mellette nyilvánvalóan a lelkipásztorkodásban is segíthetne.

Természetes, Eminenciás Uram, hogy a fenti dolgokkal kapcsolatban diszkréciót kérek. Senkit nem óhajtok megsérteni, de kötelességemnek tartom figyelmét a jelenlegi helyzetre felhívni.

Főpásztori áldását kérve maradok
Eminenciás Uramnak in Xto alázatos híve.”
Levelemre választ nem kaptam. Sapiienti sat!

Tanításom, publikációim Magyarországon

Már említettem, hogy a veszprémi Teológiai Főiskolán két téli szemeszterben is egyháztörténeti előadásokat tartottam, amire az akkori rektor, illetve Szendi József püspök kért. Kinevezést is kaptam rá. Az előadások hetenként egyszer voltak, délután, két órában, a Veszprémi Vegyipari Egyetem egyik nagy előadótermében, mivel az egyetem a főiskolával társszerződést kötött. Mintegy 120 diák hallgatta az előadásaimat. Délelőtt azonban a jutasi szemináriumban – a csak „csúszdá”-nak mondott volt pártfőiskola – egyik előadótermében szemináriumot tartottam a magyar egyház újkori történetéből. Az előadás, illetve a szeminárium itt reggel kilenc órakor kezdődött, úgyhogy Budapestről már kora hajnalban, sötétben kellett indulnom, hogy a busszal időben érkezzem Veszprémbe. A délutáni előadás után igyekeztem a busszal vissza Pestre, tehát egy teljes fárasztó nap ráment a veszprémi tanításra. Ezekre természetesen fel is kellett készülnöm, és a szemináriumi dolgozatok témáinak kijelölése, az irodalom felvázolása, a javítások, és a jegyek kiosztása is gondot okozott. Bár a szemináriumban kedvesen fogadtak – egyszer a tanítványaimmal útban Pannonhalmáról Veszprémbe rövid látogatást is tettünk –, ebédre sohasem hívtak. Ezt egy önkiszolgáló vendéglőben kellett megtennem a belvárosban. Veszprémi tanításom abbamaradt, amikor Szendi püspök úr – most már érsek – nyugdíjba ment, és a helyét 1995-ben Márfi Gyula érsek úr foglalta el. A szeminárium már nem igényelte a munkámat.

Bonni emeritálásom után közelebbi kapcsolatot vettem fel a budapesti Eötvös Loránd Tudomány Egyetem újkori és legújabb kori magyar történeti tanszékével, illetve vezetőjével, Gergely Jenő professzorral. Már évek óta ismertük egymást, mert „kibékülésünk”, 1989 után hajlandó voltam kérésére a mindenkori téli szemeszterben tanszékén egyháztörténeti előadásokat tartani. Sorra vettem a *„liberális katolicizmust”, a pápaválasztások történetét és módját, a XIX. századi pápaságot* stb., de azután a *katolikus egyház történetét Közép- és Kelet-Európában 1919 és 1989 között*, amelynek német könyvét magyarul is megjelentettem (Budapest, Kairosz Kiadó, 2005).

Gergely Jenőre még Nyisztor Zoltán bácsi hívta fel a figyelmemet, mert a *magyar politikai katolicizmusról* szóló könyvét (Budapest, 1977) marxista beállítottsága ellenére igen figyelemreméltónak találta. Amikor azonban 1982-ben megjelent a *Pápaság története* című, Nívó Díjjal jutalmazott munkája, megdöbbenve vettem észre, hogy nemcsak lényegében, hanem oldalakon keresztül is egy az egyben az én *Egyháztörténeti kézikönyvem* (München, 1975) lényeges részeit idézőjel nélkül lemásolta. Igaz, hivatkozott a munkámra, és mint marxista történészt az egyház belső problémái nem érdekelték, azokat elhagyta. Felháborodásomban előbb a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez fordultam. Ő azonban illetéktelenségére hivatkozva áttette az ügyet az egyetem rektorához. Azután a Bölcsészettudományi Kar dékánjától kaptam egy semmitmondó levelet. Pert nem akartam indítani, mert a politikai fordulat előtt ennek pozitív kimenetelére semmi remény nem volt.

Azután személyesen is találkoztunk. Már az egyik későbbi eszmecsere során bocsánatot kért avval a megjegyzéssel, igazam volt szemrehányásommal, és kért, felejtsük el a múltat. Ebbe mint katolikus pap szívesen bele is egyeztem. Azóta sok víz folyt le a Dunán. Gergely professzor őszintén szakított marxista, kommunista szemléletével, amelyet úgy jellemeztem, hogy csak ilyen szellemben lehetett akkor Magyarországon történettudományt művelni. Igazán jó emberi, baráti kapcsolatba is kerültünk. Azonban jellemző a még mindig a régi szellem uralkodására a történettudományi berkekben, hogy renegátnak tartják, főként az eddig hangoztatott nézetek cáfolása miatt újabb műveiben, és jöllehet ma ő a legtermékenyebb magyar történész, mindmáig (2007) nem kapta meg az Akadémia se levelező, se rendes tagságát. De őszinte megtérésének és felfogásának bizonyítéka volt, hogy

amikor Pannonhalmán a magyar holokausztról folyt az előadás, és Rauber nuncius elődje, Angelo Rotta tevékenysége után érdeklődött, az általános hallgatást Gergely Jenőnek kellett megtörnie és a nuncius mentőakcióit felsorolnia.

Egyetemi előadásaimmal kapcsolatban kell megemlítenem, hogy az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem rektora és tanácsa 1999. április 26-án egyetemi magántanárrá nyilvánított, és a történettudomány tudományágában előadás-hirdetési joggal ruházott fel. Meg kell említenem azt is, hogy az előadásaimért soha nem kértem semmit, az egyetemtől egyszer kaptam egy kisebb, inkább jelképes összeget. Viszont a bonni „Stiftungsinitiative Gottfried Herder”-től három alkalommal (2000, 2001, 2002) kaptam egy-egy téli szemeszterre egy jelentéktelen, de adómentes ösztöndíjat.

2006 októberében kellett a váci Apó Vilmos Katolikus Főiskolán a teológiai szakon az egyháztörténet tanítására beugranom. Kiderült, hogy nemcsak a rendes hallgatókról, hanem a levelező hallgatókról is szó volt, a vizsgáztatásokkal együtt. Tehát minden kedden délelőtt már utazhattam Vácra, készülhettem az előadásokra, és térhettem haza a késő esti órákban. Szerencsére a pesti előadásaim a Gergely-tanszéken csütörtök délutánonként voltak.

Magyarországi publikációimat Prohászkaival indítottam. Ugyan a *Szent István Társulat* akkori igazgatója, Ákos Géza több könyvem magyar kiadását is megígérte, de ebből csak 2001-ben lett valami, amikor az új igazgató, Farkas Olivér kiadta *Az egyháztörténet kézikönyve* című átdolgozott (első kiadás: München, 1975) munkámat. Prohászka személyisége nem csak műveivel, elsősorban az *Elmélkedések az evangéliumról* gyakorolt rám mindig nagy hatást, hanem már 1975-ben is kísérletet tettem Csertő Sándoron, a Szent Officium hivatalnokán keresztül, hogy tanulmányozhassam a Vatikánban Prohászka indexre tételének aktáit. A kérésemet, amelyet Höffner, kölni bíboros útján terjesztettem fel a Kongregációhoz, Seper bíboros elutasította. De amikor 1998-ban II. János Pál pápa megnyitotta az egykori Index-Kongregáció levéltárát, újra kérvénnyel fordultam a Kongregáció prefektusához, Josef Ratzinger bíboroshoz. Ő engem elődöm, Hubert Jedin halála, 1980 óta személyesen is ismert. Miután az engedélyt Girotti altitkár megadta, megkezdtem 2001 elején a kutatást Rómában. Eredményét 2002-ben a Szent István Társulat kiadásában publikáltam. De közben olyan esemény történt, amire ötvenéves egyháztörténeti tevékenységemben nem volt példa: „lenyúlták” a kéziratot.

Az történt, hogy 2001 tavaszán a Szent István társulatnál találkoztam Szabó Ferenc jezsuitával. Mivel tudtam, hogy Prohászkaival is foglalkozik, említettem neki római kutatásaim eredményét. Azonnal jelezte, hogy meghív a tervezett őszi székesfehérvári konferenciára, egy beszámolóra. Magam pedig megadtam neki a pontos levéltári forrást, hogy a Szabó Szádok által készített dogmatikus bírálatot tanulmányozhassa és értékelhesse. Ezután alighogy elkészült a kéziratom, nyáron leadtam közlésre a szegedi *Magyar Egyháztörténeti Vázlatoknak* (METEM), Zombori István ügyvezetőnek. Majd vártam a székesfehérvári meghívást. Nem jött, de kezembe került egy hivatalos meghívó. Látnom kellett, hogy a *Prohászka és a római index* témáját, könyvem címét Szabó Ferenc adja elő. Kiderült, Szabó elutazott Rómába, Ternyák Csaba érsek közvetítésével megkapta a levéltári anyagot, majd Zombori Istvántól megszerezte könyvem kéziratát is, azzal a megokolással, én beleegyezem, hogy ő adja ki azt.

Mondanom se kell, az eset módfelett felháborított. Azonnal kértem Zomboritól a kéziratom visszaszolgáltatását, tiltakoztam Szabó Ferenc eljárása ellen, és az esetről tájékoztattam a kiadó felelősét, Várszegi Asztrik főapátot és a székesfehérvári püspököt, Takács Nándort is. Szabó és Zombori valami félreértésre hivatkozott, pedig ilyenről szó sem lehetett. Várszegi Asztrik szép, bocsánatkérő levelet írt, jöllehet ő arról semmit sem tehetett. Takács Nándor, aki pedig a Központi Szemináriumban előljáróm, énektanárom volt, és aki engem a tanítványaimmal püspöki rezidenciájában kétszer is fogadott, nem is válaszolt. A Szent István Társulatnál megjelent könyvemnek nekik dedikálva is megküldöttem, de sem

köszönet érte, sem a küldemény megérkezéséről értesítés nem jött. Szabó Ferivel, akit pedig még Rómából ismertem, négy évig kerültem a kapcsolatot, amely csak 2006 végén állt úgy-ahogy helyre.

Bonni utolsó egyetemi előadásom, a „lectio ultima” témája a Vatikán keleti politikájáról, mint említettem, nagy port vert föl, és a publikálását sokan kérték. Kisebb könyv formájában hoztam nyilvánosságra. A kéziratommal 2002 nyarán készültem el, és szeptember elején a padernborni Schöningh cégnek jutattam el, kiadásra. A cég már korábban kiadta az egyik könyvem, *A kelet-európai egyháztörténetről 1919 és 1989 között* (Padernborn, 1992). Azonkívül a Vatikán keleti politikájáról 1999-ben egy német szakkonferencia előadásait is publikálta. Többszörös hiábavaló érdeklődésem után csak december 10-én közölte a Schöningh cég, hogy az írásomat nem adhatja ki, mivel az „vitairat”, míg a cég tudományos kiadó, azaz írásom tudományos jellegét, illetve értékét kétségbe vonta. Természetes, abból, hogy a Schöningh cégnek csaknem négy hónapra volt szüksége, míg választ adhatott, arra következtettem, a cég kiadta a kéziratomat szakvéleményezésre. Később, amikor a münsteri egyháztörténész, Hubert Wolff tollából a könyvemről megjelent egy recenzió, azzal a megjegyzéssel, hogy a tanulmányom inkább vitairat, mint egyháztörténeti munka, tudtam, ki adta a bírálatot a Schöningh Kiadónak.

Ennek ellenére nem mondtam le a kézirat publikálásáról, hanem kiadót kerestem rá. Arra gondoltam, a Hernében működő magyar Schaefer Tibor fémjelezte cég ezt a kéziratot is kiadhatja, mint ahogy két hónappal előbb a német nyelvű *Kis magyar egyháztörténetem* kiadását is elvállalta. 2003-ban tehát ott mindkét könyvem megjelent: a *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978* és a *Kleine Kirchengeschichte Ungarns*.

Természetesen szándékomban állt a Vatikán keleti politikájáról könyvemet magyarul is megjelentetni. A német könyvvel először a Budapesten újra megtelepedett Püski Kiadóhoz mentem, és kérdeztem, elvállalná-e a könyv magyar kiadását. Ott is három hónapot kellett várnom a válasza, míg az ifjabb Püski úr a könyvet azzal adta vissza, az apja véleménye szerint se kívánják a könyvet kiadni. Meg sem kérdeztem, mi az oka az elutasításnak, mert nem is érdekelt. Feltételeztem, hogy ők is valamilyen egyházi személyt kérdeztek meg az ügyben, aki természetesen nem támogatta a kényes kérdés szellőztetését. Így kerültem Bedő Györgyhez, a *Kairosz Kiadó* igazgatójához. Ő azután 2004 őszén kiadta a könyvem, sőt egy év múlva Kelet- és Közép-Európáról szóló könyvem is kiadta. Mindkét könyv magyar fordítását, illetve változatát magam készítettem.

Milyen fogadtatásban részesült a könyvem Magyarországon a Vatikán keleti politikájáról? Teljesen megfelelt a hivatalos egyházi körökben gyakorlattá vált felfogásnak a „szocialista múlt” eseményeivel kapcsolatban: „damnatio memoriae”. Az egész magyar katolikus sajtó hallgatással mellőzte és mellőzi – két kisebb recenzió kivételével, természetesen kritikus hangvétellel –, azaz semmi sem jelent meg róla. Hogyan is lehetett volna, amikor egy szavahihető tanú szerint az egyik érsek a könyvre így reagált: „Meg kell a Szentszék becsületét menteni!” és amikor már évekkel előbb a témáról az egyik közismert teológiai tanár azt mondta: „Ezt neked kell megírni, mert mi itt nem írhatjuk meg!”

2005. augusztus 20-án a Szent István-napi körmenet utáni fogadáson találkoztam Jan Janusz nuncius úrral, akit egyébként még Bonnban, a nunciaturán ismertem meg. Olasz nyelvű beszélgetésünk közben említést tettem neki kritikus könyvemről, amiről nekem magyar titkára előbb elismeréssel szólt, mire ő azt válaszolta: „Miért ne? Az igazságot meg kell írni!” Kérdeztem, elküldhetem-e neki német nyelvű könyvem. Mivel igent mondott, meg is tettem. De választ nem kaptam. Csak 2006 nagycsütörtökén, a bazilikai szertartás után, a pesti papság fogadásán szólt a titkár, a nuncius úr szeretne velem beszélni. Természetesen elfogadtam a meghívást, de jeleztem, hogy két nap múlva visszatérek Németországba. Viszont nyáron már újra Budapesten leszek, és akkor bármikor a nuncius úr

rendelkezésre állok. Ezt a titkárnak július 6-án már Budapestről ismét jeleztem levélben, de választ soraimra nem kaptam.

Viszont örömmel töltött el, hogy az Argumentum Könyvkiadó 2002-ben végre kiadta Salacz Gábornak a főkegyúri jogról szóló könyvét (*A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon, Dissertationes, XVI.*) és 2005-ben Csiky Balázs tanulmányát levelezéssel együtt Nyisztor Zoltánról (*Nyisztor Zoltán, Dissertationes, XVII.*). Ez utóbbi könyvről kissé részletesebben kell szólni.

Nyisztor Zoltán végrendeletében egy egyháztörténeti munka megírására ezer nyugatnémet márkát hagyott, és ennek kiírását, a téma megjelölését rám bízta. Akkor természetesen szó sem lehetett a pályázat kiírásáról, mert Magyarországon a pártállam és az Egyháziügyi Hivatal mindenféle objektív egyháztörténeti kutatást lehetetlenné tett, Nyugaton pedig nem akadt alkalmas személy. Az 1989-es politikai fordulattal azonban megváltozott a helyzet. Úgy gondoltam, 2002-ben kiírom a pályázatot, és témájának magát nyisztor Zoltánt jelölöm meg. A pályadíjat az összeg duplájára, ezer euróra emeltem, és lehetővé tettem a pályamunka publikálását a Dissertationes sorozatomban.

A pályamunkát az egyik pesti tanítványom, Csiky Balázs készítette el, és a kéziratával már 2004-ben el is készült, magam pedig a levelezésnek kiadásra szánt anyagát már régen összeállítottam. De az Argumentumnál támogatás, finanszírozás hiányában stagnált a kiadás. Így magamnak kellett a gordiuszi csomót megoldanom, és miután a kiadótól költségvetést kértem, úgy egyeztünk meg, hogy a kiadáshoz saját zsebemből kétezer euróval hozzájárulok. Így jelenhetett meg a kötet 2005 karácsonyán a szokott kék szövets kemény kötésben, 398 lap terjedelemben és 9 fényképpel.

Hogyan kerültem bele az egyházi ügynökökről szóló vitába?

2004 őszén a *Vigiliától* felhívást kaptam, hogy a folyóirat hetvenéves fennállása alkalmából meghirdetett négy körkérdésre 57 író, művész és teológus között én is adjak feleletet. A második kérdés így hangzott: „Hogyan értelmezi ma a – babitsi értelemben vett – írástudók felelősségét?” A válaszomat még október elején megküldtem a *Vigiliának*, és így hangzott:

„A XX. század főleg Kelet-Európában, de Magyarországon is állandóan felvetette az írástudók felelősségét. Ne beszéljünk most azokról a magyar írókról, művészekről, tudósokról, akik 1945 után megfélemlítve becsületükről és a rájuk rótt felelősségről, a gonoszság szolgálatába álltak. Szóljunk inkább az egyháziakról, a teológusokról, a papokról, akik így vagy úgy – kényszerítve vagy önként, egy jobb helyzet reményében – beálltak a sorba, kiszolgálták a rendszert, sőt testvéreiket is elárulták, ügynökként működtek. A magyar papság két százalékát alkották. Név szerint, fedőnevükkel együtt jelenleg 64 személy ismert. A szomorú csak az, hogy közülük soha egy nem lépett fel a rendszerváltozás után, hogy bevallja a gyengeségét, és bocsánatot kérjen. Ezt inkább egy elhíresült államvédelmi tiszt tette meg, Farkas Vladimír. Így történhet meg, hogy a magyar katolikus sajtóban jó néhányukról dicsérő cikkek, emlékezések jelennek meg, mintha nem is »írástudó árulók« lettek volna, hanem az egyház megmentői, dicsőségei.”

Nyilatkozatom a hetvenéves évfordulóra, 2005. február elején, a folyóirat második számában (94–95. oldal) jelent meg, és nagy port vert fel. Ugyanis közben az történt, hogy a szocialista–liberális kormánykoalíció a parlamentben ügynöktörvény kidolgozását jelentette be. A hír mind a magyar közvéleményben, mind a politikai pártok kebelében szenvedélyes vitákat váltott ki, mivel kiderült a szakirodalomból, hogy Magyarországon 1971-ben 765 693, és még a fordulat évében, 1989-ben is 164 900 ember állt „operatív megfigyelés” alatt (*Kiszely Gábor: Állambiztonság*. Budapest, 2001, 236–237. o.). Ez a szám természetesen egy hatalmas titkosszolgálati apparátust feltételezett. Az is kiderült, hogy az állambiztonság III. ügyosztályán, az elhárításon, 1971-ben 3975 személy dolgozott főállásban, és az ügyosztály harmadik részlegében (III/III. egyházi elhárítás) még 1989-ben is 206 tiszt és 32 civil alkalmazott látta el feladatát (*Magyar Nemzet*, 2005. március 5., 3. o.). Ezek a hivatalnokok számos egyházi ügynökkel is dolgoztak együtt, akik vagy zsarolás miatt, vagy egy jobb élet reményében hajlandóak voltak összekötő tisztjeik kívánságát teljesíteni. Legtöbbjüknek fedőneve is volt, és jelentéseiket írásban is elkészítették.

Ilyen körülmények között elkerülhetetlen lett – bár a korábbi miniszterelnök, Horn Gyula úgy nyilatkozott, az egyházi ügynökök kérdése az egyházak belső ügye –, hogy a katolikus közvéleményben és sajtóban a társadalmi és politikai fórumhoz hasonlóan ne robbanjon ki vita. Ennek fellángolásához járult hozzá a *Vigilia* is, körkérdésével. Nyilatkozatomra felfigyeltek, és elkezdtek telefonon zaklatni. A *Népszabadság* egyik újságírója is jelentkezett, és rövid beszélgetés után azt mondta: „Most röviden összefoglalom írásban, amit ön mondott. Azután újra felhívom, bemondom a szöveget, és ön azt helyesbítheti vagy teljesen elutasíthatja, úgy, ahogy akarja.” Fél óra múlva hívott, és bemondta a nyilvánosságra hozandó szöveget. Erre azt feleltem: „Minden sorával egyetértek. A szöveg mehet.” Így jelent meg a *Népszabadságban* 2005. február 17-én Cz. G. jelzéssel a következő szöveg.

„Mintegy hatvan katolikus emberről bizonyítható, hogy ügynöki jelentéseket írt a szocializmus idején – nyilatkozta lapunknak Adriányi Gábor, a Németországban élő katolikus teológus, egyháztörténész, aki több mint négy évtizede a hatóságok zaklatásai elől menekült el Magyarországról.

Szerinte az államnak nem lehet beleszólása az egyházak átvilágításába, az egyházaknak viszont kötelességük lenne nyilvánosságra hozni, kik voltak beszervezett ügynökök az előző rendszerben.

Az egyháztörténész a *Vigilia* című folyóirat számában azt írja, hogy a magyarországi katolikus papságnak mintegy két százaléka volt ügynök: név szerint fedőnevükkel együtt jelenleg 64 személy kiléte ismert. Adriányi Gábor kérdésünkre elmondta, hogy a listát hosszas kutatás után egy időközben elhunyt történész barátja állította össze. A névsorban csak olyan emberek szerepelnek, akikről több forrásból származó, megbízható bizonyítékok tanúsítják, hogy titkosszolgálati tevékenységet folytattak. Hozzátette: ez a szám a valóságban akár a több százat is elérhette.

Az ügynökök között papok, szerzetesek és ismert egyházi vezetők is találhatóak – mondta Adriányi Gábor, aki még nem látja elérkezettnek az időt arra, hogy feltárja a részleteket. Közlése szerint a listán szereplő 64 ember nagy része már nem él vagy nyugdíjba vonult, de az egyik püspök még ma is hivatalban van.

Az egyháztörténész teológus szomorúnak tartja, hogy a rendszerváltás után senki sem akadt a katolikus egyházban, aki gyengeségét bevallva bocsánatot kért volna. Így fordulhat elő – jegyezte meg Adriányi Gábor – hogy jó néhányukról még most is dicsérő cikkek jelennek meg a katolikus sajtóban.”

Ez az újságcikk még aznap Veres András címzetes püspököt, a Magyar Püspökkari Konferencia titkárát arra készítette, hogy a *Magyar Kurír*nak egy nyilatkozatot adjon, amelyet a katolikus sajtó is, az *Új Ember* és a *Keresztény Élet* február 27-én szó szerint közölt. Veres András nyilatkozata így szólt.

„A *Vigilia* februári számában Adriányi Gábor *Virrasszatok* című cikkében leírta, hogy 64 katolikus pap bizonyítottan besúgó volt és jelentéseket készített a kommunista rendszerben. A *Népszabadság* 2005. február 17-i számában az egyháztörténész arról is szólt, hogy az érintettek közt egy aktív püspök is található, és sajnálatának ad hangot, hogy a rendszerváltás után senki sem akadt a katolikus egyházban, aki gyengeségét bevallva bocsánatot kért volna. E kijelentésekkel kapcsolatban Veres András püspök, az MKPK titkára az alábbiakat tartotta fontosnak közölni.

A kommunista diktatúra éveiben a társadalom más tagjai mellett a szerzeteseket és a papokat is rendszeresen zaklatták. Az egyháziakkal szemben a zaklatásnak különösen is kemény módszereit alkalmazták, hiszen az ateista rendszer az egyházat tartotta legnagyobb ideológiai ellenfelének.

Voltak, akiket naponta, hetente rendszeresen kihallgatásoknak, gyakran testi bántalmazásoknak vetettek alá. A megfélemlítés a rendszer működtetőinek és fenntartóinak egyik legfőbb eszköze volt.

Egyesek a legkegyetlenebb kínzások ellenére is ellen tudtak állni, és valóban hősként vállaltak mindenféle megpróbáltatást. Mások próbálták kerülni a konfrontációt a hatalommal, és igyekeztek csendben, feltűnés nélkül teljesíteni lelkipásztori küldetésüket. Akadtak olyanok is, akik elbuktak a lelki és fizikai terror alatt, és esetleg valóban bekerültek azok körébe, akik jelentést adtak szolgálatukról vagy a körülöttük élő személyekről.

Idősebb paptestvéreimtől tudom, hogy az úgynevezett beépítetteknek a sorsát a paptársak döntő részt ismerették. Papi összejöveteleken az illetők általában el is mondták: »Kérlek, ha itt vagyok köztetek, akkor ne beszéljetez ilyen jellegű kérdésekről, mert nekem jelentenem kell.« Tehát a papok körében nem volt teljesen ismeretlen, hogy kik voltak azok, akik valami oknál fogva elbuktak ez alatt a tehertétel alatt, és hajlandóak voltak az együttműködésre.

Nem lehettek sokan, még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a korábbi évtizedekben sokkal nagyobb volt a papság és a szerzetesség létszáma, mint manapság.

A napilap cikkében van egy számomra nehezen értelmezhető megjegyzés. Adriányi Gábor több mint négy évtizede »a hatóságok zaklatásai elől menekült el Magyarországról«.

Igen, ő elmenekült. Ha mindenki elmenekült volna, akkor nem tudom, hogyan maradhatott volna talpon az egyház. Tehát, aki elmenekült, annak – úgy gondolom – nincsen joga senkit sem felelősségre vonni, még akkor sem, ha az illető nem bizonyult hősnek, mártírnak.

A bocsánatkérésre való megjegyzése egyébként sem felel meg a valóságnak. Tudok olyan esetekről, amikor az érintettek a paptársaiktól bocsánatot kértek. Nem gondolom, hogy ezt a nagy nyilvánosság előtt kellene bármelyiküknek megtenni. Azoknak kellene talán bocsánatot kérni, akik ezt az egész rendszert működtették, akik ezeket az embereket megalázták és lelki, fizikai terror alatt tartották, és lehet, hogy többen közülük ma is politikai hatalmat képviselnek, és ott vannak a politikai vezetésben.

Ha a törvénytervezet arról szól, hogy esetleg egyesek kimaradnának, nevüket nem hoznák nyilvánosságra, akkor miért kellene olyan szerencsétlen sorsú embereknek a listáját nyilvánosságra hozni, akik valójában áldozatok voltak, miközben rejtve maradnának azok, akik működtették ezt a rendszert.

Az egész ügy szerintem ma már feltárhatatlan, hiszen a rendszerváltozás évében mázsaszám semmisítették meg az iratokat. Vajon kiknek az aktáit? Valószínűleg nem a megnyomorgatott és megalázott embereket, hanem a vezetőket tüntették el.

Arról pedig, hogy az aktív püspökök között is lett volna beszervezett, nem rendelkezem semmiféle közvetlen információval, így ebben a kérdésben nem tudok véleményt nyilvánítani.”

Természetes, hogy ezen a napon és másnap a telefonom állandóan csengett. A kölni magyar lelkész, Lukács Jóska is jelentkezett, és értesített, hogy Veres András nyilatkozata az interneten is olvasható, amit minden valószínűség szerint a *Magyar Kurír* tett fel rá. Úgy éreztem, Veres András a becsületembe gázolt, és február 21-én levélben részletesen válaszoltam az írására. A levelet neki, másolatban Erdő Péter bíboros prímásnak, főpásztoromnak, Márfi Gyula érseknek, Várszegi Asztrik főapátnak és Timár Ágnes nyugdíjas ciszterci apátnőnek is ajánlottan elküldtem. Mint később kiderült, egyik címzett sem kapta meg a leveletem Magyarországon (miért?), és a Magyar Postának a nemzetközi egyezmények értelmében az öt elveszett levelet egyenként 32 euróval kellett kárpótolni.

Veres Andrásnak írt levelem szó szerint így hangzott:

„Főtisztelendő Püspök Úr!

Ön a *Magyar Kurír*-ban 2005. február 17-én egy nyilatkozatot tett közzé, a *Vigilia* februári körkérdésére adott válaszzal kapcsolatban. Mivel a *Magyar Kurír* a nyilatkozatot az interneten keresztül publikálta, és ezáltal az egész világon közismertté vált, kénytelen vagyok a nyilatkozat egy-két kijelentését visszautasítani.

Először is azt olvasom, hogy »Adriányi Gábor több mint négy évtizede a hatóságok zaklatása elől menekült el Magyarországról. Igen, ő elmenekült. Ha mindenki elmenekült volna, akkor nem tudom, hogyan maradhatott talpon az egyház. Tehát, aki elmenekült, úgy gondolom, nincs joga senkit sem felelősségre vonni, még akkor sem, ha az illető nem bizonyult hősnek, mártírnak.« Ezzel a semmivel sem bizonyított és az igazságnak meg nem felelő állítással, mintha én valakit is felelősségre vontam volna a *Vigiliá*-ban vagy másutt, Ön, igen tisztelt Püspök Úr, az én becsületembe gázolt. Én ugyanis soha semmikor, mindeddig, immár hetvenéves életemben senkit sem vontam felelősségre a magyar katolikus egyházban, sem szóban, sem írásban. Mint történész is, mindig csak a felismert igazság, a történelmi objektivitás megírására törekedtem. Az igazságot azonban akkor is meg szabad írni, ha az egyeseknek fáj, kellemetlen: »rien, que la vérité, qui blesse«.

Ami menekülésem ügyét illeti, szabad legyen a következőket írni. Édesapámat már 1945-ben lefotgták, bizonyítékok nélkül népellenesnek, háborús bűnösnek ítélték, évekre börtönbe vetették, eltiltották ügyvédi gyakorlatától. Nyugdíjazásáig mint famunkás kellett kenyerét megkeresnie. Vagyonukat elkobozták. Bátyám nem kerülhetett egyetemre, én gimnáziumba.

Akkor éppen Isten ujját láttam, és jelentkeztem a veszprémi küsszemináriumba. Két év múlva feloszlatták, az utcára kerültem.

1954-ben a boldog emlékü Badalik Bertalan püspök úr a visszaállított esztergomi ferences gimnáziumba küldött. Az iskolai hatóság a küsszeminarista két évből csak egyet ismert el. De a második osztályt kitűnően végeztem el, ezért felkészültem, és a hatóságtól egy ún. ugrató vizsga engedélyét kértem. Minden megokolás nélkül megtagadták. Így egy évet vesztettem, pedig ha ez nem így történik, akkor nem kellett volna engem később titokban pappá szentelni. Mint osztályidegen kitűnő érettségim ellenére sem kerülhettem egyetemre. Ebben újra a Gondviselést láttam, és jelentkeztem Badalik püspök úrnál, aki a Központi Szemináriumba küldött. Itt konfrontálódtam az akkori egyházpolitika szemináriumi hétköznapjaival (lásd tanulmányomat: *Egy kispap élete Magyarországon 1954–1960.* in: *Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964. Dissertationes IX.* München, 1988, 211–225. o.). Már 1957-ben jelentést adott rólam Semptey László vicerektor – ügynöki nevén »Hívő«– az Egyházügyi Hivatalnak.

Mivel nem voltam hajlandó a kiközösített békepapok gyűléseire eljárni, 1959-ben az első hét között tettek ki a szemináriumból. Klempa Sándor veszprémi helynök írásban még azt is megtiltotta, hogy bármiféle egyházi szolgálatot vállaljak el, még sekrestyésit sem, jóllehet már felszentelt diakónus voltam. Így utcára kerültem, és előbb a II. számú belgyógyászati klinikán, majd az orvosi Fizikai Intézetben voltam mindenes, még WC-takarító is. De nem adtam fel reményemet, tanultam, vizsgáztam, többek között Mócsy Imre jezsuita atyánál, és három csoport lelki gondozását vállaltam el: az Unum-testvérekét, az általuk szervezett ministránsokét és gimnazistákét. 1960. április 2-án Endrey Mihály speciális delegátus megbízásából engem »in titulum Sacrae Romanae Ecclesiae« Zadravetz István püspök egy XVI. kerületi családi házban titokban pappá szentelt. Vasárnaponként titokban kisegíttem Nagytarcsán is.

A titkosrendőrség hamar rájött a szentelésekre. 1961 februárjában nálam is ötórás éjjeli házkutatás volt egyszobás albérletemben, és az ún. Tabódy-perben államellenes összeesküvés vádjával engem is terhelte nyilvánítottak. Három hét múlva egy tízórás vallatásnak vetettek alá a Gyorskocsi utcában. Ezek után a Gondviselés csodájának tűnt, hogy az IBUSZ által szervezett lipcsei társasutazásra engedélyt kaptam és 1961. május 16-án az ottani oratoriánusok Nyugat-Berlinbe menekíthettek. Menekülésem célja nem egy esetleges nyugati karrier volt, hanem kizárólag az, hogy normális körülmények között pap *maradhassak*. Erre ugyanis nekem Magyarországon még csak kilátásom sem volt.

2003-ban kértem a Magyar Történeti Hivatalt, adja ki nekem a rólam szóló anyagot. 274 gépelt oldalt kaptam. 1959-től 1961-ig figyeltek, kétszer három héten keresztül reggel öt órától éjjel 23 óráig obszerváltak. Számtalan ügynöki jelentés van rólam, többek között Endrey püspök úr egyik iskolatársától, akinek révén az államvédelem megtudta vasárnapi kisegítéseimet és három csoportomat is. Az iratköteg utolsó bejegyzése: »Adriányi Gábor letartóztatása előtt külföldre távozott.« Ehhez még azt kell hozzátennem, hogy Berlinből megkaptam az ottani hivataltól annak a levélnek a másolatát is, amelyben a magyar belügyminiszter Mielke államvédelmi minisztert arra kéri, tartóztassák le Adriányi Gábort, és szolgáltassák ki a magyar hatóságoknak. De ekkor már Nyugaton voltam. Tehát mi várt rám Magyarországon? Papi lelkipasztoráció helyett börtön. Az is bizonyos, hogy az Egyházügyi Hivatal soha sem engedte volna meg, hogy tanulmányokra a római Pápai Magyar Intézetbe menjek.

Menekülésem után sem szüntem meg magyarnak és magyar papnak lenni. Működtem magyar pasztorációban is, és a magyar katolikus egyháznak, papoknak, híveknek mind egyénileg, mind szervezetenként számtalan segítyt küldtem. Mint egyháztörténész 29 éven át tanítottam a magyar egyház történetét is, igyekeztem tanítványaim és a nagyközönség figyelmét a magyar katolikus egyház mozgalmas múltjára és szomorú jelenére felhívni. Ebből

a célból öt tudományos utat vezettem tanítványaimmal Magyarországra, a magyar egyház történetéről tíz monográfiát, könyvet, 213 tudományos cikket, 134 recenziót írtam és 21 tudományos könyvet adtam ki. Köztük a *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* 16 kötetét is. Soha nem tagadtam meg magyarságomat, magyar állampolgárságomról nem mondtam le, nem tagadtam meg a magyar egyházhoz való tartozásomat, ma is a veszprémi főegyházmegye papja vagyok, 1989 óta a káptalan c. kanonokja. Nyolc év óta pedig a budapesti Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Karán – miután a bonni habilitáció alapján docensnek neveztek ki – egyháztörténetet tanítok.

Ezek után kérdezem, tisztelt Püspök Úr, Ön szerint nekem miért nincs jogom arra, hogy szomorúságomnak egy magyar egyházi problémával kapcsolatban kifejezést adjak? A *Vigiliában* szó szerint ezt írtam: »Szóljunk inkább az egyháziakról, teológusokról, papokról, akik így vagy úgy – kényszerítve vagy önként egy jobb helyzet reményében – beálltak a sorba, kiszolgálták a rendszert, sőt testvéreiket elárulták, ügynökként működtek. (...) Szomorú csak az, hogy soha egy sem lépett fel a rendszerváltozás után, hogy gyengeségét bevallja és bocsánatot kérjen.«

Az a tény, tisztelt Püspök Úr, hogy Ön tud olyan papról, aki oltártestvéreitől bocsánatot kért, nem jelenti azt, hogy ez általánosságban vonatkozik az egész magyar kompromittált klérusra. Tehát a bocsánatkérésre vonatkozó megjegyzésem igenis megfelel a valóságnak. Vagy talán 1989 után a papi, esperesi koronákon, netán egyházmegyei zsinatokon történt bocsánatkérés? Nem! Csak mély hallgatás. Soha nem hirdettem, és nem hirdetem ma sem, hogy a kompromittált, még életben lévő egyháziaknak a nagy nyilvánosság előtt kellene gyengeségüket bevallani. Ennek a helye az *egyházon belül* van, de ennek meg kell lennie, mert a megbocsátás, a feloldozás feltétele a gyónás szentségében is a bűnvallomás és a bánat. Azt sem hirdettem sohasem, sem szóban, sem írásban, hogy az ügynöki listákat nyilvánosságra kell hozni. De legyen meggyőződve, tisztelt Püspök Úr, hogy az igazság egyszer napvilágra fog jönni. Az egyháznak, az igazságnak nem az tesz szolgálatot, aki a tényeket megszépíti, tagadja, vagy elhallgatja, hanem az, aki azt feltárja. Ne féljünk az egyház gyengeségét is bevallani, ettől az emberi vonástól még nem veszti el sem isteni eredetét, sem természetfölötti lényegét.

Ezzel kapcsolatban kell felhívnom figyelmét, tisztelt Püspök Úr, az *Új Emberben* 1990. január 28-a és február 18-a között az *Igénybejelentés* feliratú négy vezércikkre, amelynek utolsó cikke a *Szembenézés múltunkkal* címet viseli. Ott az is áll: »Csak az tud új életet kezdeni, aki vállalja múltját. Építi tovább életét, de szembenéz a hibákkal is, az egyes botlásokkal éppúgy, mint azokkal a hibákkal, amelyek beépültek életébe. Nemcsak önmagunk bűneivel kell szembenéznünk, hanem egymáséival is. Érvényes ez az egész magyar társadalomra, de a magyar katolikus egyházra is.« Kérdezem, tisztelt Püspök Úr, szembenézett a hivatalos magyar katolikus egyház a pártállam alatt elszenvedett vagy a hatalommal megalkuvó múltjával? Szomorú, hogy Hetényi Varga Károly kutatásai, könyvei a magyar katolikus papságról és szerzetességről a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában a magyar püspöki kar mindennemű támogatása nélkül jöttek létre, a költségeket saját nyugdíjából és adományokból kuporgatta össze. Nekem megadatott, hogy bonni háromhavi kutatásához hozzáegíthettem. De a sorozat negyedik kötete ma is kiadásra, pénzre vár, jóllehet a Szentatya már évekkal ezelőtt felszólította a püspököket, hogy az egyházmegyéik, országok martyrologiumát állítsák össze.

A Püspök Úrnak azzal a kitételével sem érthetek egyet, hogy az egyházi ügynökök »szerencsétlen sorsú emberek, valójában áldozatok voltak«. Ez ugyanis pontosan a valóság megfordítása. Az áldozatok nem az ügynökök, hanem az általuk feljelentett, sokszor megrágalmazott, meghurcolt oltártestvérek voltak. Hogy az egyházi ügynökök közül sokan zsarolással lettek beszerelve, tagadhatatlan. De nekik is meg volt a lehetőségük gyengeségüket bevallani és a következményeket vállalni. Köztudott, hogy a zsarolónak

sohasem szabad engedni, mert tovább zsarol. Mivel veszprémi egyházmegyés pap vagyok, ezt az írásomat másolatban szíves tudomásul vétel végett elküldöm főpásztoromnak, dr. Márfi Gyula érseknek és dr. Erdő Péter bíboros primás érsek úrnak is. Fogadja Püspök Úr tiszteletem kifejezését.”

Mivel semmiféle választ nem kaptam, április 5-én újra írtam Veres püspöknek, és jeleztem, hogy fenntartom magamnak a jogot, hogy ellene sajtó útján elkövetett becsületsértés címén pert indítok. Ezt természetesen sohasem gondoltam komolyan, mert egy felszentelt püspök ellen akkor sem indítanék pert, ha a legnagyobb sértést követné is el. Ezzel a kitételrel inkább csak azt akartam elérni, hogy reflektáljon korábban írt soraimra. Levelem most így hangzott:

„Tisztelt Püspök Úr!

A február 17-én a *Magyar Kurír*ban, illetve a nemzetközi interneten leközlött nyilatkozatával kapcsolatban Önnek február 21-én egy háromoldalas levelet küldtem. Mivel ajánlottan lett feladva, abból kell kiindulnom, hogy Ön megkapta. Ebben tiltakoztam nyilatkozata ellen, mivel egy alaptalan állítással – mintha én a *Vigiliában* vagy másutt valakit is felelősségre vontam volna egyházi ügynöki tevékenysége miatt – becsületesembe gázolt. Azután megtudtam, hogy nyilatkozata szó szerint az *Új Emberben* és a *Keresztény Életben* is megjelent (február 27.).

Elvártam volna levelemre egy választ, ha már bocsánatkérést nem is. De úgy látszik, a »reális szocializmusban« felnőtt emberek nem maradtak annak jellegétől érintetlenül. Az is úgy látszik, hogy egyesek azt hiszik, Nyugaton élő honfitársaikról, oltártestvéreikről mindent lehet írni, azok nem értesülnek róla, vagy elnézik azt. Ezt az eljárást velem szemben kikérem magamnak.

Mivel Püspök Úr rólam két katolikus lapban is valótlan állítást tett, ezért fenntartom magamnak a jogot, hogy Ön ellen sajtó útján elkövetett rágalmozás címén pert indítok. Tisztelettel.”

Erre április 11-én Veres András a következő levéllel válaszolt.

„Tisztelt Professzor Úr!

A mai napon, 2005. április 11-én kaptam meg Öntől az április 5-én kelt levelét. Szeretném jelezni, hogy Öntől korábban semmiféle levelet nem kaptam, így nem is mulaszthattam el a válaszadást, amit Ön méltatlankodva tesz szavá ebben a levélben. De az Ön sértő megjegyzésére nem kívánok reagálni.

Miként az április 5-én kelt levelében elmondja, a hozzám korábban intézett s ezek szerint meg nem érkezett levelében, az ellen tiltakozott, hogy én alaptalanul állítottam, hogy Ön valakit is felelősségre vont volna egyházi ügynöki tevékenysége miatt. Ezt Ön valóban nem tette egy konkrét személy vonatkozásában, miként én sem állítottam, csak úgy általánosságban veti fel annak hiányát, hogy ezek a volt ügynökök miért nem kértek eddig bocsánatot. Ön azt írta *Vigiliában*: »A szomorú csak az, hogy közülük soha egy sem lépett fel a rendszerváltozás után, hogy gyengeségét bevallja és bocsánatot kérjen.«

Ehhez kapcsolódik az Ön *Népszabadságban* megjelent nyilatkozata, s engem e cikk alapján kerestek meg az MTI-től: »Nyilatkozta lapunknak Adriányi Gábor, a Németországban élő katolikus teológus, egyháztörténész, aki több mint négy évtizede a hatóságok zaklatásai elől menekült el Magyarországról. Szerinte az államnak nem lehet beleszólása az egyházak átvilágításába, az egyházaknak viszont kötelességük lenne nyilvánosságra hozni, kik voltak beszerzett ügynökök az előző rendszerben.« Majd később így folytatja: »Az ügynökök között papok, szerzetesek és ismert egyházi vezetők is találhatóak – mondta Adriányi Gábor, aki még nem látja elérkezettnek az időt arra, hogy feltárja a részleteket.«

Ezekre reagálva nyilatkoztam én a következőt: »A napilap cikkében van egy számomra nehezen értelmezhető megjegyzés. Adriányi Gábor több mint négy évtizede a hatóságok

zaklatásai elől menekült el Magyarországról. Igen, ő elmenekült. Ha mindenki elmenekült volna, akkor nem tudom, hogyan maradhatott volna talpon az egyház. Tehát, aki elmenekült – úgy gondolom – nincsen joga, senkit sem felelősségre vonni, még akkor sem, ha az illető nem bizonyult hősnek, mártírnak.« (Az általam tett nyilatkozat teljes szövegét e levél mellékleteként megküldöm Önnek.)

Tisztelt Professzor Úr! Azt gondolom, hogy már sohasem lesz kideríthető, ki, miért vállalt ügynöki tevékenységet. Köztük a legtöbben áldozatok lettek, ezért nem hiszem, hogy most újabb megaláztatásnak kellene őket kitenni a nyilvános bocsánatkéréssel, holott akkori megalázóik ma is mentesek maradnának a felelősségre vonástól. Véleményem szerint azt sem kell meglebegtetni előttük, hogy még nem érkezett el az ideje, hogy Ön vagy bárki feltárja a részleteket. Egyedül Istené az ítélkezés joga. Ezzel kapcsolatban megküldöm Önnek az MKPK nyilatkozatát is.

Mindezek alapján remélem, Ön előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy nem kívántam sem az Ön, sem más becsületébe gázolni, ahogy Ön azt feltételezi a levelében. Tisztelettel és nagyrabecsüléssel köszöntöm.”

Miután ebből a levélből megtudtam, hogy február 5-én kelt háromoldalas levelemet nem kapta meg, azt most telefaxon rövid pár sor kíséretében újra elküldtem. De elküldtem szintén telefaxon érsekemnek, Márfi Gyulának is. Veres András most azután április 18-án a következő levéllel válaszolt:

„Tisztelt Professzor Úr!

Köszönettel ma kaptam kézbe az Ön április 16-án írt levelét, amelyet volt szíves hozzám faxon is megküldeni. Ha jól értelmezem, postán is meg fog érkezni. Különösen nagy érdeklődéssel olvastam a levél mellékletét, vagyis a korábbi levelét, amelyet mind a mai napig nem kaptam meg. Ebből a levélből megismerhettem az Ön nagyon küzdelmes életét, amennyit legalábbis egy levél alapján meg lehet ismerni belőle. Nagyon köszönöm, hogy bizalmába fogadott, és megosztotta ezt velem. Az Ön életútja is csak azt mutatja számomra, hogy mennyire gonosz, kegyetlen, velejéig embertelen volt az a rendszer, amely sok testvérünknek csak szenvedést és megpróbáltatást hozott. Hála Istennek, hogy készek voltak, mint Ön is, vállalni az Egyház szolgálatának ezt az útját.

Én személy szerint imádkozom azért, hogy mindnyájunk lelkében megszülessék a béke, még akkor is, ha ebben a világban sohasem fogunk tisztán látni ebben az ügyben.

Minden további vitát kerülve, annyit még szabad legyen megjegyezni, hogy az MKPK 2003-ban anyagilag is támogatta Hetényi Varga Károly Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában című könyvének második kiadását. Az eddigieknél is nagyobb tisztelettel és nagyrabecsüléssel.”

Természetesen ebben a levélben sem volt egy szó sem bocsánatkérésről. Állítása pedig, hogy ő azt a kifejezést, „aki elmenekült, annak nincs joga senkit sem felelősségre vonni” csak általánosságban értette, megdől azon, hogy a mondat előtte így szól: „Igen, ő elmenekült”, tehát logikusan rám vonatkozott. Az sem igaz, hogy a Püspöki Kar Hetényi Varga könyvének második kiadását finanszírozta, mert csak az egyik kötet második kiadását támogatta, míg a többi három meg sem jelent, a negyedik pedig még ma is befejezetlen kéziratban van. De mit tehettem? Semmit. Deus providebit.

Veres András püspök és a jelenlegi magyar Katolikus Püspöki Kar felfogását az egyház életét és vezetését illetően a „reális szocializmus” idején hallgatással lehet jellemezni. Azzal a megokolással, hogy ma már nem lehet kideríteni, ki, miért és hogyan vállalt ügynöki tevékenységet és mit, kikről jelentett (ami így globálisan nem is igaz), legszívesebben a feledés köpönyegét terítené az egész múltra. Pedig a múlt visszaköszön, de akkor az egyház már elvesztette szavahihetőségét. És miért nem néz szembe a múlttal a hivatalos egyház? Egyszerűen azért nem, mert már a most rendelkezésre álló adatok alapján is állítani lehet,

hogy a hivatalos magyar katolikus egyház vezetése – nemcsak a békepapság tábora –, tisztelet a kivételnek!, súlyosan involválva volt a pártállam egyházpolitikájában.

Veres püspök nyilatkozatával kapcsolatban még meg kell említenem, hogy április közepén az *Új Embert* arra kértem, közöljön egy egymondatos nyilatkozatot tőlem, hogy tudniillik én a Püspöki Kar titkárának nyilatkozatával ellentétben, soha senkit, sem szóban, sem írásban felelősségre nem vontam. A kérésemre választ sem kaptam. Amikor május 9-én ezzel kapcsolatban az újság főszerkesztőjét, Papp Tamást kérdőre vontam, kiderült, hogy teljesen Veres András nézetét osztja. Tudtára adtam, ha Veres András azt írta volna, Adriányi sajnálkozásának adott hangot, akkor igaza volna, és én sem tiltakoztam volna ellene. De elég csak megnézni az Új Magyar Értelmező Szótárban a „felelősségre vonás” és „sajnálkozás” címszavakat, hogy lássuk a kettő közti lényeges különbséget. Jogos kritikát el kell tudni viselni, mondtam, de jogtalant nem. Azt is elvártam volna, hogy az *Új Ember* engem legalább egy mondat erejéig válaszra méltat, hogy tudniillik a kérésemet nem teljesítheti. Mindenesetre nem érdemeltem meg ezt a bánásmódot hivatalos magyar egyházam részéről annak tudatában, amit érdekében menekülésem előtt és után eddig tettem.

Mellékszövegéje volt a viharak az is, hogy Tomka Ferenc a *Magyar Nemzetnek* 2005. március 22-én adott interjújában engem tulajdonképp hazugsággal vádolt. Tomka Ferenc plébános, a szerzetesrendi Sapientia oktatója az *Új Emberben* már egy cikksorozatot írt, amelyben megpróbálta a „szocialista” kor egyháztörténetét elemezni. Sok találó, helyes fejtegetése ellenére mégis szépítette a nyers valóságot. Egy ilyen cikke arra indított, hogy levélben forduljak hozzá. Válaszában azzal vádolt, munkáimban az „ügynök” kifejezéssel könnyelműen dobálózom. Pedig én mindig csak mint jelzőt használtam olyan személyeknél, akikről ügynök voltuk fedőnevükkel együtt bizonyított volt. Nos, amikor említett interjúja megjelent, még aznap, március 22-én a következő levelet írtam neki.

„Főtisztelendő Úr!

A *Magyar Nemzetnek* adott mai interjújában Ön azt írja, »...adatainak nem jártam utána, de megtettem ezt két ma már nem élő egyházi vezető kapcsán. Bánk József és Kádár László érsekekről van szó, akiket szintén jól ismertem és akik ugyancsak rákerültek a világhálóra. Őket már Adriányi Gábor németországi emigráns egyháztörténész ügynököknek titulálta, ezért az anyagaikat kikértem a történeti levéltárból. Az eredmény: ügynöki anyagot egyikükről sem találtak.« Ön ezzel a kijelentéssel engem egyszerűen hazugnak minősít. Kijelentése nemcsak az oltártestvéri szeretet megsértése, hanem a történelmi igazság megtagadása is, amire Ön mint a Sapientia oktatója különösen is kötelezve volna.

Ha ugyanis én azt írtam tanulmányomban (*A Vatikán keleti politikája*, Budapest, 2004, 53–60. o.), hogy Bánk József »Professzor« fedőnéven regisztrálva volt, akkor én ezt *Kiszely Gábor Állambiztonság 1959–1990* (Budapest, 2001) könyve alapján tettem, akit pontosan idézek, és aki könyve 111–138. oldalain pontosan hozza a történeti hivatalból az aktabizonyítékokat. Kádár érsekkel kapcsolatban annyit: a birtokomban lévő ügynöklista 64 olyan nevet tartalmaz, amely a történeti hivatalban egy 2003-ban meghalt olyan személy állított össze, akinek sem egyházhűségéhez, sem szavahihetőségéhez kétség nem fér. Ő maga mondta nekem, amikor a listát átadta, hogy csakis olyan neveket vett fel, akik többször szerepeltek jelentésekben, fedőnevük volt, és jelentéseket írtak. Így tudom, hogy Kádár László »Németh László« néven mint ügynök regisztrálva volt. Az állításért vállalom a felelősséget.

Az, hogy mindkettőjükről »ügynöki anyagot nem találtak«, nem jelent semmit, mivel mind Kiszely, mind az általam becsült kutató igenis talált bőséges anyagot róluk.

Ön vádolt már engem levelében azzal, hogy könnyelműen dobálózom az »ügynök« jelzővel. Amit írtam, azt azonban igazoltam. De Ön engem hazugnak minősít mindenféle igazolás nélkül, csak azért, mert mások ügynöki iratot a két érsekről állítólag nem találtak. Hogy milyen a tudományos minősítésem és milyen a korrekt történeti hűségre való

törekvésem, azt megítélheti eddigi 11 könyvemből, 234 tudományos cikkemből, 147 tudományos könyvismertetésemből, 36 könyv kiadásából és a tiszteletemre kiadott 768 oldalas, 4 országból 41 szerzőtől írt *Emlékkönyvemből (Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Köln–Weimar–Wien, 2000)*. Fogadja, Főtisztelendő Úr tiszteletem nyilvánítását.”

Soraimra egy semmitmondó levelet kaptam, de Tomka Ferenc nyitva hagyta egy személyes eszmecsere lehetőségét. Erre 2005 augusztusában kerítettem sort, amikor pesti plébániáján felkerestem. A beszélgetést azzal kezdtem, mondja meg, mi a véleménye az 1964-es részleges vatikáni–magyar megállapodásról. Erre vagy húszperces semmitmondó előadás következett. Ezért azután nekiszegtem a véleményemet:

„A lényeg az, hogy a Szentszék ebben elismerte a magyar egyházi status quót, a pártállam és az Egyházügyi Hivatal uralmát. A többi mind mellékes.” Erre azután nem tudott mit felelni. Az úgynevezett ügynökkérdésben abban egyetértettünk, hogy a felelősségre vonás Isten ítélőszéke elé tartozik. De bevallotta, hogy amikor a római Pápai Magyar Intézetbe ment tanulmányokra, aláírta az Egyházügyi Hivatalban, hogy jelent és ügynöki fedőnevet is kapott. Ez így is maradt 1989-ig. Azzal mentette magát, azt mondták neki, a magyar törvények értelmében államellenes dolgokról amúgy is, mindenkinek jelentenie kell, tehát minden további nélkül aláírhatja a nyilatkozatot. De ő soha semmiféle terhelő jelentést nem tett. Így ő.

A nevezett két érsek ügynöki tevékenységéhez tartozik, hogy azóta többen is kiderítették és megerősítették a valóságot: Kádár érsek többek között Etschegaray kúriai bíborosról jelentgetett, Bánk érsek ügynöki szerepét pedig Kahler Frigyes is tisztázta. Tomka Ferenc később egy levélben az első esetet beismerte, és közölte velem, hogy könyvének (*Halálra szántak, mégis élünk*. Budapest, 2005) második kiadásában a szöveget kijavítja. Ettől függetlenül könyvét az *Ungarn Jahrbuch*ban egy kemény bírálóknak vettem alá.